

Køn og fagbevægelse i 100 år

Fagbevægelsens Interne Uddannelser
Landsorganisationen i Danmark

Juni 2002

Køn og fagbevægelse i 100 år

Fagbevægelsens Interne Uddannelser
Landsorganisationen i Danmark

Juni 2002

Indhold

Køn og fagbevægelse i 100 år

Udgivet af

Fagbevægelsens Interne Uddannelser
Landsorganisationen i Danmark

Tekst: Anette Wolthers

Redaktionskomité:

Susanne Fast Jensen

Lisbeth Wilken

Leif Andersen

Camilla Herdahl, ansvar for layout

Juni 2002

Oplag: 2000

Lay-out: LO's grafiske værksted

Sats og tryk: Jydsk Centraltrykkeri

FIU-varenr.: 320700

ISBN: 87-7735-590-3

Kan bestilles hos:

Landsorganisationen i Danmark

Rosenørns Allé 12

1634 København V

Tlf. 3224 6000

Fax 3224 6300

www.lo.dk

Det har ikke været muligt at finde samtlige rettighedshavere til copyright for alle fotos og illustrationer. Hvis ophavsretten er krænket, er det utilsigtet. Retsmæssige, dokumenterede krav vil blive honoreret efter samme retningslinier, som hvis der på forhånd var indhentet tilladelse.

Forord til Køn og fagbevægelse i 100 år

3

Indledende betragtninger

5

1. Kvinderettigheder gennem 100 år

6

2. Reaktioner på ligestillingskampen
i arbejderbevægelsen

10

3. Arbejderadfærd og socialisering gennem tiden

15

4. Fagbevægelsens kvinder og mænd i dialog
– og nogle gange i samarbejde

22

5. Den tidlige arbejderbevægelse 1871-1900

26

6. Arbejderbevægelsen 1900-30

36

7. Arbejderbevægelsen 1930-50

50

8. Arbejderbevægelsen 1950-71

60

9. Arbejderbevægelsen 1971-2002

72

10. Kvinder i "mandefag" i historisk lys

78

Litteraturliste

90

Årstal med vigtige begivenheder for ligestillingen

92

Forord

Styregruppen for FIU's ligestillingsindsats fik i august 2000 ideen til at skrive en historie om ligestilling mellem kvinder og mænd i fagbevægelsen med henblik på, at historien kunne bruges til den fremtidige undervisning i mainstreaming.

FIU-udvalget bevilgede økonomien, og resultatet foreligger her.

Baggrunden for ønsket om at skrive "Køn og fagbevægelse i 100 år" var en erkendelse af, at der er behov for at skærpe opmærksomheden på, hvordan kønsopfattelserne og kønsdiskussionerne har udviklet sig gennem tiden. Ved at se tilbage forestiller vi os, at vi får mulighed for at få øje på *nye muligheder* i fremtiden, fordi vi så ikke kun tager udgangspunkt i de senere års forståelse af begrebet ligestilling.

De strategiske overvejelser var: Hvis det nye begreb "mainstreaming" skal føre til en forandring og til nye resultater, er det nødvendigt at "gøre en forskel" til ligestillingsarbejdet, som vi hidtil har kendt det. Vi forestiller os, at hvis ikke der er opmærksomhed på at "gøre en forskel", vil mainstreamingsstrategien ikke blive en ny strategi, men udelukken- de et nyt ord.

Vi var ligeledes nysgerrige efter at finde ud af, om en forståelse af hvor meget og hvordan synet på køn har udviklet sig gennem tiden, kunne åbne op for nye muligheder i mainstreaming, som vi ellers ville være "blinde for". Muligheder som vi kunne gå bevidst og kvalificeret efter.

Hvordan vil mainstreaming få os til at se ander-

ledes på mænd, kvinder, køn og ligestilling? Hvordan kan mainstreamingsstrategien tænkes at ændre relationerne mellem mænd og kvinder? Ændres forestillingen om familien? Ændres forestillingen om, hvad ligestilling er?

For at åbne for forandring, for at hjælpe processen på vej, tænkte vi derfor, at det ville være relevant at få fortalt kønnets og ligestillingens historie, en historie om en enorm forandring i samfundets forståelse af relationen mellem mænd og kvinder, belyst gennem de debatter, handlinger og forestillinger, der gennem tiden har været i arbejderbevægelsen. Det er ikke historien om, hvad der er "vundet", en opremsning af det ene årstal efter det andet. Men historien om hvordan samfundet og arbejderbevægelsen har kommunikeret "ligestilling" eller i hvert fald "relationen mellem mænd og kvinder" gennem tiden. Da begrænsningens kunst altid er vigtig, har vi nøjedes med at fokusere på ligestillingens historie i den danske arbejderbevægelse de sidste 100 år.

Historien er skrevet af Anette Wolthers, mangeårig aktør i ligestillingsarbejdet. Anette er blevet overøst med kilder af FIU-sekretariatet, har selv søgt og analyseret, og er blevet bistået af en redaktionskomité bestående af Leif Andersen, Camilla Herdahl og Susanne Fast Jensen.

Som det fremgår af historien, har samfundet til forskellige tider haft vidt forskellige opfattelser af, hvordan en optimal relation mellem mænd og kvin-

der skal være. Vidt forskellige! Historien her forsøger ikke at give svar på, hvordan fremtidens relationer vil blive. Historien viser bare, at relationerne er endnu mere til forhandling og under forandring, end vi måske lige går og tror i det daglige.

Det er håbet med “Køn og fagbevægelse i 100 år” at vi får fortalt historien om, at begrebet “ligestilling” er konstrueret og under løbende forandring. Det betyder, at vores daglige kommunikation er med til at konstruere nye forståelser og/eller opretholde gamle. Derfor er der vel også vældig god grund til at være engageret og opmærksom medspiller i, hvad “mainstreaming” vil komme til at indeholde af forståelser – og *for*forståelser!

Juni 2002

På ligestillingsstyregruppens vegne

Susanne Fast Jensen

FIU-sekretariatet

Indledende betragtninger

Fagbevægelsens og arbejderbevægelsens historie er et spændende emne. Når man dykker ned i det, ser man en række stærke og skrappe kvinder og mænd, der arbejder for at udvikle politikker, skabe organisationer – og har en løbende debat om, hvilke visioner og prioriteringer, fagbevægelsen skal have. Det går i perioder hedt til, men der findes altid løsninger, selv om det tager tid.

Lige siden industrialiseringens start i midten af 18-hundredetallet har kvinderne været en vital del af arbejdsmarkedet, ligesom mændene har været det. Men når mænd og kvinder har skullet tale sammen, ja, så mødtes de med *hver* deres oplevelser og fortællinger/diskurser om, hvordan verden så ud, dér hvor de nu var. Og de var jo i forskellige verdener – enten på forskellige virksomheder eller også i forskellige jobfunktioner på de samme virksomheder.

Kilderne og statistikkerne er nødvendige for at vide, hvad der er gået for sig gennem godt 100 år, for der er stadigvæk mange myter og manglende viden om arbejderbevægelsen, ikke mindst om kvinderne. F.eks. har det været en af myterne, at kvinderne først er kommet “ud på arbejdsmarkedet” i 1960’erne. Men historien og historierne er også nødvendige for at kunne analysere vores nutid. Hver gang vi går ind i historien, får vi et glimt af en tråd op til vores tid.

Det er vores håb, at fagbevægelsens mænd og kvinder vil få glæde af denne publikation, da vi i dag alle sammen kommer til at diskutere ligestilling, og flere af os kommer til at arbejde med mainstreaming

på det politiske plan eller på arbejdspladserne i de kommende år. At arbejde med mainstreaming betyder jo netop, at vi skal være i stand til at sætte os i forskellige positioner og se mange forskellige køns-vinkler i det fagpolitiske arbejde, når strategierne skal lægges.

Da emnet er meget stort, har der skullet vælges, når historien skulle fortælles. Derfor kan denne historie fortælles igen og igen på nye måder og med nye kilder. Jeg kan kun opfordre interesserede til selv at gå til kilder og fremstillinger om emnet. Der er mange flere spændende ting at finde ikke mindst i den nyere historie i fagbevægelsen, hvad angår ligestilling. Efter aftale med redaktionskomiteen så er det den brede, historiske fremstilling, der er valgt som udgangspunkt for Køn og fagbevægelse i 100 år. Det har derfor ikke været muligt i værket at nævne alle de kvinder og mænd ved navn, der har haft betydning for ligestillingsindsatsen gennem de 100 år. Her må der skrives særskilte historier – og de vil være særdeles velkomne til alles oplysning og belysning af alles fortjenester.

Afsnittene i publikationen kan godt læses hver for sig, men giver selvfølgelig størst mening, læst i sammenhæng. Kapitlerne 1-4 samt kapitel 10 behandler en række temaer bredt. Kapitlerne 5-9 går specifikt ind i de forskellige historiske perioder.

Anette Wolthers

1. Kvinderettigheder gennem 100 år

Manden som “overhoved”

Historien fremviser et broget billede af virkeligheder, forestillinger om “virkeligheden”, og hvordan den bør være ud fra betragterens virkelighed.

Tiden før industrialiseringen – og før reformationen i 1530’erne – fremviste billeder af en håndværkerstand, der organiserede sig i laug, hvor der var plads til begge køns arbejde, gamle og unge. Mænd og kvinder arbejdede side om side, og vi forestiller os, at der var mere ligelige tilstande op til reformationen. Men med reformationen blev det et stadfæstet retsprincip, at manden skulle være overhoved for familien. Hvis overhovedet, faderen, døde, kom der indsigelser fra lauget – og loven – imod, at enken drev håndværket videre. Hun skulle enten gifte sig med en håndværker, der kunne drive forretningen videre, eller få en kongelig dispensation/bevilling til selv at gøre det. Statsmagten greb derved ind over for de konkurrenceforhold, der var imellem begge køns ret til at være ansvarlige overhoveder for en bestemt forretning. Danske lov af 1683 bestemte, at kvinder skulle betragtes som umyndige og repræsenteres af deres mænd i alle retlige og offentlige anliggender. Ugifte kvinder havde dog rettigheder som mænd, men disse rettigheder blev overdraget til mænd, når de giftede sig.

Myndighed til kvinderne, men manden stadig “overhoved”

I tiden med den begyndende industrialisering sker der ikke noget i disse retstilstande før omkring 1880,

hvor gifte kvinder fik mulighed for at råde over, hvad de selv tjente. Først i 1899 fik gifte kvinder myndighed på lige fod med ugifte, mens mændenes stadigvæk havde rådighed over fællesboet og havde ansvar for skattebetaling og selvangivelsen helt op til 1970’erne, hvor kvinderne kunne underskrive mandens selvangivelse, hvis de ville, men de behøvede det ikke. Mange kvinder blandt dagens seniorer kan også fortælle om de irritationer, der opstod, når man som gift kvinde altid var rubriceret under mandens personnummer, hvad enten man skulle til tandlæge eller gynækolog helt op i 1980’erne.

Louis Pio grundlagde Internationale 1871 (se kapitel 5 Den tidlige arbejderbevægelsen 1871-1900) – samme år, som Dansk Kvindesamfund blev grundlagt med følgende programerklæring:

“DK’s formål er at hæve kvinden i åndelig, sædelig og økonomisk henseende og således tillige gøre hende til et selvstændigere medlem af familie og stat, navnlig ved at åbne hende adgang til selverhverv.”

I arbejderkredse var det kvindelige selverhverv allerede et faktum. Pio gik et skridt videre med at lancere en politik om at regulere kvindernes “selverhverv” ved at forlange, at statsmagten skulle regulere arbejdstiden, indsætte fabriksinspektører osv.

Der er en lang og sej kamp i perioden fra 1870-1900

med dannelse af mande- og kvindefagforeninger, der til sidst går sammen i De Samvirkende Fagforbund i Danmark 1898 med Kvindeligt Arbejderforbund som den eneste overlevende rene kvindefagforening.

Valgret og de første love om ligestilling

Perioden fra 1900-1920 er præget af reformer fra statens side, stærkt hjulpet på vej af kvindernes kamp for valgret, Dansk Kvindesamfunds kamp samt Socialdemokratiets krav om borgerlige rettigheder til kvinderne. Kvinderne får valgret i 1908 (til kommunerne) og 1915 (til rigsdagens to kamre). I 1919 bliver der vedtaget en lov om ligeløn i den offentlige sektor; i 1921 en lov om lige adgang til alle offentlige hverv og embeder.

1920'erne er præget af øget produktivitet i industrien, en del arbejderkampe og stagnation i økonomien, der slår over i 1930'ernes lange krise.

Kvinderne bliver trængt

Krisen i 1930'erne er en hård periode for hele arbejderklassen, men især kvindernes interesser og vundne rettigheder bliver angrebet. F.eks. ønsker man i mange kommuner ikke, at gifte lærerinder skal arbejde i kommuneskolerne; de bliver nogle steder afskediget med de begrundelser, at det er mændene, der behøver jobbene som forsørgere. Store dele af den industri, som kvinderne havde arbejdet i, måtte lukke eller indskrænke under besættelsen 1940-45 pga. mangel på råvarer.

Kvinderne kæmper sig vej tilbage til arbejdsmarkedet

1930'erne går over i 2. Verdenskrig, der for Danmarks – og andre landes – vedkommende bliver en isolation og dermed også en stagnation i økonomien, der først i 1950'erne begynder at komme sig igen. Kvinderne må på ny til at tilkæmpe sig stærkere roller i samfundet og i arbejdslivet. Selv om en stor del af kvinderne hele tiden har arbejdet i 1930'erne og under krigen (gennem hele århundredet har de udgjort ca. 1/3 af den officielle arbejdsstyrke), så begynder debatten om de gifte kvinders fastere tilknytning til arbejdsmarkedet at sætte nye opgaver på dagsordenen i samfundet – bl.a. børnepasning i officielt regi.

Men først i begyndelsen og midten af 1960'erne går kommunerne stærkere ind i denne opgave, da den bliver en forudsætning for, at kvinderne kan være væk fra hjemmet en hel arbejdsdag, uge efter uge, måned efter måned og år efter år. Dvs. de sædvanlige pasningsmuligheder, hvor man i stort omfang tidligere har klaret sig privat, er kommet til kort. Hele denne udvikling er betinget af, at der nu er *stort behov for kvindernes arbejdskraft på arbejdsmarkedet, ikke blot i perioder, men mere permanent.*

Kvindekommission, rødstrømper og ligestillingslove

I 1960'erne begyndte en livlig diskussion om kvindernes stilling i samfundet. Inspireret af den af J.F.

Kennedy nedsatte kvindekommission i USA og den debat, der begyndte at røre sig i eliten om køns-spørgsmålet, TV-udsendelser med grundbøger osv., nedsatte statsminister J.O. Krag i 1965 – efter henvendelse fra en række socialdemokratiske kvinder – en kvindekommission. Denne kommissionen udsendte frem til 1974 en række betænkninger om kvinders situation i samfundet og anbefalede at etablere et ligestillingsråd.

Fra 1970 og de næste 10 år viste Rødstrømpebevægelsen og andre kvindegrupperinger sig på banen med en række udfordringer til mandssamfundet hele spektret rundt – samt de politiske partier og Folketinget.

Vi fik p-piller i slutningen af 1960'erne, fri abort i 1973, Lov om ligeløn i 1976, Lov om ligebehandling i 1978, Lov om Ligestillingsrådet 1978, der allerede var oprettet i 1975 under statsminister Anker Jørgensen osv.

Flere ligestillingslove og ligestillingstiltag

1980'erne blev præget af yderligere ligestillingslove, forbedring og udvidelse af barselsorloven, indførelse af forældreorlov, igangsættelse af ligestillingsbestræbelser i den offentlige sektor og sporadiske forsøg i den private sektor på at tage de få kvinder ind, som havde valgt at gå håndværks-, tekniker- eller ingeniørvejen. De sidste bestræbelser blev hjulpet stærkt på vej fra 1981 af ligestillingskonsulenterne,

ansat i arbejdsformidlingerne under Anker Jørgensens regering med Svend Auken som arbejdsminister (i begyndelsen én i hver region, senere flere og til sidst mere eller mindre opslugt af AF-systemet i 1990'erne).

Ligeledes sker der også tiltag på ledelsesområdet, hvor der bliver udviklet kurser for kvinder i ledelse fra midten af 1980'erne, og hvor dette emne med stor styrke bliver diskuteret helt op til i dag.

Ligestillingsminister og ny ligestillingslov

I 1999 får Danmark sin første ligestillingsminister under Poul Nyrup Rasmussens regering og i 2000 en ny ligestillingslov, der adskiller det offentlige ligestillingsarbejde i tre: En juridisk del (Nævnet for ligestilling – et ombud eller en domstol), en myndighedsdel i ministerens departement (Afdelingen for ligestilling) og videns- og debatdel, organiseret i en selvejende institution (Videnscenter for Ligestilling, der igen er nedlagt ved lov i maj 2002 af VK-regeringen, der trådte til i november 2001).

Arbejderbevægelsens andel i udvikling af ligestillingen

Alle de tiltag, der er sket til forbedringer af ligestillingen på det lovmæssige og rettighedsmæssige område for kvinderne og senere i form af ligestillingslovgivning og ligestillingstiltag, er sket på initiativ og med opbakning fra arbejderbevægelsens politiske del,

Socialdemokratiet. Andre gode kræfter skal ikke forklejnes i dette arbejde – ej heller det pres, der til tider har været på Socialdemokrati og fagbevægelse fra kvindeorganisationer – herunder kvindedominerede fagforbund – eller politiske partier, der har haft disse spørgsmål højt på dagsordenen. Det er ikke meningen at idyllisere denne historie med, at Socialdemokratiet eller arbejderbevægelsen altid har kunnet “se lyset” på ligestillingsområdet. Det har langt fra altid været tilfældet. Men Socialdemokratiet har som et “statsbærende” parti og med perspektiverne om at skabe et velfærdssamfund, altid haft skabelse af rimelige vilkår på sin dagsorden; herunder også de vilkår, som man har budt og byder kvinderne, lønmodtagerfamilierne – eller hvem man nu ser som “aftagere” for den parlamentarisk bestemte politik. F.eks. indførte Anker Jørgensens regering ligestillingsbestræbelser i sin beskæftigelsesplan 1979-82 med henblik på at bryde det kønsopdelte arbejdsmarked for kvinderne, nølende accepteret af LO og DA.

Fagbevægelsen har gennem 100 år haft muligheder for at lave aftaler med arbejdsgiverne gennem overenskomstsyste­met. Også i fagbevægelsens eget interne arbejde har der gentagne gange været nedsat udvalg og arbejdsgrupper med henblik på køn og arbejdsmarked. Men først i begyndelsen af 1980’erne kom der gang i at definere ligestillingbestræbelserne gennem nedsættelse af et ligestillingsudvalg, med formanden for Kvindeligt Arbejderforbund, Lillian Knudsen, som formand. Senere blev LO og DA enige

om et tillæg til samarbejdsaftalen om ligebehandling på arbejdspladserne i de to organisationers regi. LO fik en ligestillingskonsulent. Flere af de store kvindedominerede forbund gik i gang med ligestillingsbestræbelser. HK fik en ligestillingskonsulent i slutningen af 1980’erne osv.

Selv om der nu i over 20 år har været meget gang i såvel det statslige ligestillingsarbejde (f.eks. gennem Folketingets ligestillingsplaner fra 1986) og ligestillingsarbejde i fagbevægelsen, og man gennem love og aftaler bestemt har opnået en række forbedringer af rettighederne for kvinderne i forhold til mændene, så er der stadigvæk et stort stykke vej at gå.

F.eks. må det stadig være en torn i kødet på fagbevægelsen, at ligelønsspørgsmålet ikke er blevet aflivet gennem en samlet og koordineret indsats for ligelønnen. Men den stærke opsplittning i forbund og særinteresser er en stadig hindring for, at det kan ske – medmindre stærke mænd og kvinder finder ud af, at det vil være en utålelig sag at slæbe med sig ret meget længere ind i det 21. århundrede! Nu må vi da snart kunne ryste fortidens støv af os og gøre noget ved sagen.

2. Reaktioner på ligestillingskampen i arbejderbevægelsen

Gennem udvikling af den danske arbejderklasse har der også parallelt været bølger med kvinderadikalisering, der har tilbudt arbejderkvinderne nye forklaringer, nye rum og nye handlemuligheder. Ja, faktisk har disse bølger af kvinderadikalisering og arbejderradikalisering foregået parallelt i historien og nogle gange hånd i hånd.

Disse kvinderadikaliserings- og kvindebevægelser har – sammen med arbejderbevægelsen – gennem 100 år inspireret og udfordret statsmagten, ganske vist meget langsomt, til at tilkende kvinder rettigheder i samfundet. Rettighederne er dog næsten altid kommet meget senere end de pligter, som kvinderne for længst har påtaget sig i form af erhvervsarbejde og ansvar for børnene. Kvinderne har hver gang skullet kæmpe hårdt ved at organisere sig om egne interesser, f.eks. i faglige organisationer eller kvindeinteresseorganisationer. Kvinderne har aldrig kunnet lægge deres køn “til side”. De har altid været nødt til at tænke kønnet ind i deres organisationskamp.

Socialdemokratiet

På det politiske plan, gennem Socialdemokratiet, er der altid på et eller andet tidspunkt blevet etableret fælles sag med kvindeorganisationerne om de centrale spørgsmål i kvindekampen, støttet af fagbevægelsens kvinder. Dette har i perioder betydet lovgivningsmæssige fremskridt for kvinderne, da Socialdemokratiet er og har været et statsbærende parti gennem store dele af det 20. århundrede. Partiet har

derfor kunnet sørge for, at der blev vedtaget love om kvinders rettigheder – nu og da også presset af venstrefløjen i Folketinget eller af kvindeorganisationerne. I en periode fra midten af 1970'erne og frem til 1990'erne var der også hjælp at hente på tværs af partierne i Folketinget, hvor der mellem alle kvindelige folketingsmedlemmer var en koncensus om, at nu skulle der gøres noget ved ligestillingen i Danmark, gennem vedtagelse af love, ligestillingsplaner for den offentlige sektor fra 1986 m.m..

Fagbevægelsens mænd

Fagbevægelsens mænd har gennem historien ofte som første reaktion taget afstand fra kvinderadikaliseringen og dens former. De så “deres” kvinder indgå alliancer med “akademikerkællingerne” eller “kapitalistkællingerne” – benævnelser, som ofte er blevet brugt om radikaliserede kvinder fra middelklassen eller borgerskabet. Mændene har vel set en slags klasseforræderi i disse kvindealliancer på tværs af klasser og faglige interesser og dermed følt sig utrygge.

Denne reaktion fra mændene er forståelig nok ud fra et magtsynspunkt, idet kvinderne gennem alliancer med andre kvinder sætter sig uden for mændenes rækkevidde – og dermed uden for den form for solidaritet, som mændene tilbyder og har tilbudt.

Man kan sige, at kvindekampen og ligestillingsspørgsmålene har sat skel mellem fagbevægelsens *mænd*. Valget står mellem enten at forblive i en ren

faglig bevidsthed, hvor man ser sine egne snævre faglige interesser som køn og faggruppe som central for overlevelse eller også se arbejderkampen i et bredere politisk og samfundsmæssigt perspektiv. Ved kun at stille rent fagforeningsmæssige spørgsmål til ligestillingskampen, kan man risikere at få svar, der går på *faglige særinteresser* – og ikke svar på *de politiske interesser*, der berører hele arbejderklassen.

Ligestillingsspørgsmålet og synet på køn kræver altså en *samfundsmæssig og politisk analyse* hos aktørerne for, at de kan stille de relevante spørgsmål og finde de svar, der bærer fremtiden i sig.

Ligestillingskampens centrale milepæle er ikke blevet nået gennem en fælles kamp på arbejdsmarkedet. Ligesom i “gamle dage”, hvor kongen skulle gribe ind og give kvinder rettigheder til at være erhvervsudøvende i modsætning til laugenes interesser, tvinges statsmagten fra slutningen af 1800-tallet til i dag at gribe ind og regulere forholdene mellem kønnene. Markedskræfterne er ikke velegnede til at skabe lige rettigheder. Opnåelse af borgerrettigheder for begge køn er og har været et politisk spørgsmål. Dannelse og udvikling af den danske velfærdsstat har ikke kunnet ske uden disse lighedsbestræbelser. Og omvendt er velfærdsstaten er forudsætning for ligestillingen.

I dag ser de allerfleste mænd i fagbevægelsen mere og mere en nødvendighed i også flytte sig personligt; denne “flytning” går i retning af en større selvrefleksion over køns- og magtrollerne på arbejds-

pladsen, i organisationerne, i familien og i det offentlige liv. Dette er ikke mindst forårsaget af en grundig uddannelse af tillidsrepræsentanter, som i dag får uddannelse i en række områder, der gør dem i stand til at fungere som en alternativ ledelse på arbejdspladserne og som et korrektiv til de herskende tilstande. I og med at tillidsrepræsentanterne lærer om human resourcestrategier, det udviklende arbejde, ligestilling mv., ligger der et stærkt potentiale til at imødegå de givne kønsopfattelser.

Nogle mænd fra arbejderbevægelsen har som konsekvens af denne refleksion på det politiske og personlige plan indoptaget de nye tilstande; for norges vedkommende har det betydet en søgen efter en ny mandsrolle og forsvar for kvindernes ligestillingsideer, som de har gjort til deres egne.

Andre mænd har reageret ved at udvikle en “politisk korrekthed”, der gør, at de i ideologiske debatter går ind for ligestilling, men har en dyb personlig skepsis og utilpassethed, når kvinderne insisterer på at være med til definere verden og bestemme diskurserne. Disse mænd kan derfor helt melde sig ud af debatterne om ligestilling, overse dem, ikke interessere sig for dem, men i stedet for kaste sig over alle mulige andre politiske spørgsmål. Når de i visse tilfælde bliver tvunget til alligevel at debattere disse spørgsmål om køn, sker det ofte med eksempler fra egen privatsfære og manglende faktisk samfundsmæssig viden om spørgsmålene.

At placere sig som mand i ligestillingsdebatten og

ligestillingskampen på kvindernes side; at befinde sig i den svære balance mellem selvkritik og angreb på mænd generelt, kan synes en umulig opgave for mange mænd. For at overkomme denne opgave, kræver det en politisk analyse af kønsulighed og kamp for ligestilling – og også at se de gevinster, der er for mænd i opnåelse af ligestilling mellem kønne.

En del kvinder har gennem historien undret sig over, at der ikke har været flere fortalere blandt mændene i fagbevægelsen for kvindernes kamp. Det ligger da ellers lige til højre fod for flere mandlige fagpolitikere at gå ind i dette univers og skabe sig en kraftig profil her som ligestillingsforkæmpere. De mænd, der har gjort det, har da også fået stor tillid og opbakning fra kvinderne, men har måske ikke formået at gøre spørgsmålet til et højstatusspørgsmål blandt deres mandlige kønsfæller.

Fagbevægelsens kvinder

De allerfleste kvinder i fagbevægelsen har følt sig berørt af den kvinderadikalisering, som startede i begyndelsen af 1970'erne som en bred bevidsthedsmæssig og organisatorisk bevægelse.

Denne nye måde at føle sig som kvinde på, at være stolt over de kvindelige værdier og samtidig være vred over, at man som kvinde hele tiden bliver mindet om, at man er bærer af kønnets – og mandens normen som udgangspunkt og derfor er “kønslig neutral” – har været og er en vanskelig balance.

På den ene side har fagbevægelsens kvinder været tiltrukket af de radikale ideer, som den ny kvindebevidsthed udtrykte, på den anden side har disse ideer ikke helt kunnet udleves i det liv, man lever, hverken i familien, på arbejdspladsen eller i det interne liv i fagbevægelsen.

Mange kvinder har følt, at de har været nødt til at skabe en “subkultur”, hvor de kun sammen med kvinder har fået reaktioner og forståelse for de følelser og tanker, som de går rundt med som kvindelige lønarbejdere. Men samtidig har enhver aktivitet i denne subkultur, hvad enten det er kvindegrupper, kurser i kvindeemner osv. blevet mødt først med angst og modstand fra mænds side, senere med latterliggørelse og endelig med passiv accept eller ligegyldighed.

For mange var det en stor befrielse, at dagsordenen om ligestilling fra at være en subkultur blev en legaliseret dagsorden i fagbevægelsen. At man nu som kvinde kunne tage udgangspunkt i eget liv, egne oplevelser og erfaringer.

Kvindernes oplevelser i udvikling af køn og ligestillingsdiskussionen fagbevægelsen har ført til mange slags reaktioner: Træthed og irritation over, at ligestillingsdiskussionen ikke udviklede sig; håb om, at der nu endelig skete noget i sagen, irritation over, at mændene ikke udviklede deres holdning til ligestillingsspørgsmålet og deres egen mandsrolle eller tog mere aktivt del i diskussionerne osv. osv.

Dette har ført til, at diskussioner mellem kvinder

og mellem mænd og kvinder om ligestilling i en periode i midten og slutningen af 1990'erne blev en rigtig uinspireret diskussion, da temaerne kun kunne gentage sig uden videre udvikling af perspektiver og relationer.

Nye tider?

Vores tid er benævnt som "post-moderne" og er karakteriseret ved en "af-ideologisering", dvs. en mulighed for at bryde med fortidens ideologier som faste forestillinger – også om køn og kønsrollerne. Tidligere gav ideologiseringen sig til kende som en forventet og ideel adfærd hos medlemmer af en bestemt gruppe, klasse eller køn. Der er i dag en meget større tolerance over for individer, der går uden for de traditionelle mønstre; måske også fordi ligestillingstanken og bevidstheden om kønnenes potentialer faktisk har skabt en virkelig udvikling på dette felt i vores samfund gennem de sidste 20 år. Denne tilgang til verden kan frisætte udviklingskulturer, hvor man ikke behøver at kæmpe for eller forsvare sine valg så voldsomt. Ja, faktisk lever vi i en verden, der forudsætter, at vi udvikler os som individer, at vi træder i karakter som personer og kan etablere et samarbejde mellem forskellige personer, forskellige køn og fag på vores arbejdspladser. Det sidste er styrket af tendenserne til organiseringen i teams på arbejdspladserne, hvor det netop forskelligheden, der er brug for med henblik på at udvikle arbejdet og arbejdsfællesskabet. Dette har betydet,

at der i dag er en langt større tendens til at acceptere og forsvare individets rettigheder uanset, hvilke kønsgrænser der overskrides.

LO's initiativer

LO har på baggrund af sin kongres i 1999 taget skridt til igangsættelse af udviklings- og lederkurser for de kvinder, der er på vej til at få ledende poster i fagbevægelsen samt de kvinder, der i dag sidder på mellemleder- og konsulentposter. Gennem disse kvinders stærkt synlige nærvær og talenter – og håb om at de bliver flere – vil fagbevægelsen med stærkere kraft kunne sætte ord på spørgsmål fra de kvindelige universer helt op til den strategiske dagsorden. Derved er der håb om at kunne forlade positionen om, at kvinder og ligestillingsarbejdet er spørgsmål af sekundær betydning, og dermed kun af betydning for "det andet køn", kvinderne. Ligestilling kan – som ordet præcist udtrykker – ved denne strategi udvikle sig til at blive et spørgsmål og et tema, der inddrager begge køn i fagbevægelsens hovedstrategier.

Mainstreaming

Vi er i en fase, hvor der på ligestillingsområdet afprøves nye strategier f.eks. mainstreamingsstrategier, der som formål har at sætte kønnet på den øverste politiske dagsorden.

Mainstreaming vender tingene om, så at sige. Man tager et samfundsmæssigt spørgsmål, f.eks. trafikpo-

litik, og ser på de konsekvenser, som de forskellige løsninger giver for forskellige befolkningsgrupper, herunder for mænds og kvinders muligheder for at bruge de forskellige trafikløsninger.

Mainstreaming er hovedomdrejningspunktet i den nye ligestillingslov fra maj 2000, hvor det forudsættes, at køns- og ligestillingsaspektet skal være integreret professionelt og synligt i alle aktiviteter, initiativer og lovgivnings- og arbejdsrutiner i det offentlige Danmark.

Mainstreaming blev opfundet som metode af FN i 1985 som et værktøj til at undersøge, "screeene" eller kvalitetssikre alle udviklingsprogrammer, planer og lignende mht. konsekvenser for de to køn. Værktøjet er senere blevet en vital del af EU's beskæftigelsesprogrammer – og nu altså også en del af dansk lovgivning.

At arbejde med mainstreaming betyder, at de øverste politiske niveauer bliver ansvarlige for at kvalitetssikre beslutningernes kønsaspekter samtidig med, at der er i den enkelte offentlige institution foregår et professionelt ligestillingsarbejde. Dvs. at der er specialister og ansvarlige på køns-området, der skal arbejde med data, politikker, projekter osv. til at sætte gang i ligestillingsudviklingen.

De danske ministerier og styrelser har sat gang i et mainstreamingsprojekt i marts 2001 og har formuleret en handlingsplan, der skal koordinere og assistere deres fælles indsats 2002-2006. Her tager man udgangspunkt i VK-regeringens perspektiv og handlingsplan for ligestilling:

»Regeringen ønsker at skabe lige muligheder for kvinder og mænd. Målet er, at kvinder og mænd opfattes som ligeværdige og får lige muligheder for at vælge. Regeringen vil derfor arbejde for at nedbryde de barrierer, der forhindrer den enkelte kvinde og mand i at leve det liv, de ønsker. Regeringen ønsker respekt for forskellighed og respekt for det enkelte menneskes personlige valg. Ligestilling er en væsentlig del af det danske demokrati.«

Det er politikken at indarbejde ligestillingsarbejdet ind i hovedstrømmen i al offentlig politik gennem forbyggelse og ændringer af uligheder. Det betyder, at alle ministerier skal gøre kønsaspektet synligt og vurdere det i forhold til deres overordnede strategiske opgaver.

Mainstreamingsstrategien kan også komme til at repræsentere et vigtigt dialogforum for kvinder og mænd. Spørgsmålet er så i denne debat, hvad der bliver defineret som kvindeområder og mandsområder og kvindeansvar og mandeansvar – ja, vi ser frem til at se nutid og fremtid lige i øjnene!

Litteratur

Ligestillingsministerens hjemmeside: www.lige.dk

3. Arbejderadfærd og socialisering gennem tiden

Til historien om dannelse af den danske arbejderklasse hører også en forklaring af de bevidstheds- og adfærdsformer, som udvikles sammen med klassen. Ikke blot på det politiske niveau, men mere psykosocialt.

Svend Aage Andersen siger i sin artikel "Arbejderkulturens historie: kampen om sjælene" (1993), at der er seks forskellige adfærdstyper i arbejderklassen og dens familier. Hans studier koncentrerer sig om århusianske *mandlige* arbejdere fra omkring 1900 og frem. Disse typer er:

- Den overlevelsessorienterede adfærdstype
- Den ærbødige adfærdstype
- Den værtshusorienterede adfærdstype
- Den politiserende adfærdstype
- Den familieorienterede adfærdstype
- Den foreningsorienterede og religiøse adfærdstype

Disse adfærdstyper må forstås som typer. Hver type er ikke et gennemsnit, men en konstrueret, teoretisk størrelse, som skal kunne give denne adfærd klarhed. Han forestiller sig også, at man ud over de seks kan forestille sig flere, f.eks. en type, der prioriterer naturen, går på fiskeri og jagt, når som helst, der er mulighed for det. Man kan også forestille sig, at f.eks. den familieorienterede type bliver mere fremherskende, jo længere vi kommer op i det 20. århundrede. Typerne er således ikke statiske.

1. Den overlevelsessorienterede adfærdstype

Omkring 1900 var de fleste arbejdere fattige og livet

var præget af kamp for tilværelsen. Deres adfærd var således hele tiden indrettet mod at skaffe det daglige brød, og arbejdet skulle til for simpel overlevelse. Der var ikke ressourcer til langsigtet planlægning, foreningsliv eller politisk aktivitet. Hustruernes indsats var helt afgørende for om familien overlevede eller ej, både gennem udearbejde og ledelse af hjemmet. Børnene måtte også alle ud at arbejde, måske med undtagelse af en datter eller søn, der skulle se efter de mindste børn. Hustruens og børnenes pengeindkomster var – sammen med mandens – absolut nødvendige for overlevelse, og udgjorde enten lige så meget som hans løn eller en stor procentdel heraf. Mandens magt i denne familietype er økonomisk svækket. Men den psykologiske og materielle magt kan være mere eller mindre intakt; mandens betydning kan understreges af, at han opnår privilegier på de andre familiemedlemmers bekostning (f.eks. kød, tobak, brændevin osv.) Denne familietype bliver efterhånden mindre hyppig og anses for næsten forsvundet efter 1960.

2. Den ærbødige adfærdstype

Arbejdere med den ærbødige adfærdstype var ofte indvandret fra landet, hvor de havde været tyende og daglejere på godser og gårde samt husmænd. Her havde de lært resignation, accept og tilpasning sammen med en religiøs strenghed, der prædikede samme budskab gennem Indre Mission. De gik regelmæssigt i kirke med hele familien. De så sig som en del af et fællesskab med arbejdsgiverne, lige som de havde

været med i et fællesskab på godserne. Arbejdsgiveren var den kærlige, strenge og retfærdige fader, der sørgede godt for sine ansatte, når de skikkede sig vel. Derfor var de i høj grad solidariske med deres arbejdsgiver og forstod godt hans handlinger, når der skulle indskrænkes eller utilbørlig adfærd straffes. Denne type eksisterede langt op i det 20. århundrede.

3. Den værtshusorienterede adfærdstype

Der var lejlighed til at drikke ustandselig: På arbejdspladsen, efter arbejdstid, ved måltider, fester og markeder osv. Drikkeriet foregik ofte efter regler, dvs. man skulle give en genstand ved en "særlige lejligheder" på arbejdspladsen: Morgensnaps, modtagelse af en ny kollega, et barns fødsel, fødselsdage og giftermaal. På lønningsdagen var værtshusbesøg almindeligt. Mandagen var "blå" – dvs. her holdtes søndagens brandert ved lige. Det var især mændene, der drak – måske for at forøge følelsen af styrke, virilitet og maskulin identitet. De, der ikke ville være med, blev hånet som bangebukse eller for være bange for deres koner. I drikkeriet kunne man være fanden-i-voldsk og ventilere de kræfter, der ikke kunne komme til udløsning på arbejdspladsen. Denne adfærd betød, at kone og børn måtte leve deres eget liv, selv forsøge at tjene penge til livets ophold og ellers forsøge at undgå manden/faderen, når han blev ondskabsfuld eller voldelig. Med den stigende organisering af arbejderne i fagforeninger blev denne type adfærd trængt tilbage, fordi den ikke blev accepteret, da man gik til kamp

mod alle de drikkeritualer, der udspillede på og uden for arbejdspladsen og så dem som ødelæggende for arbejderne sammenhold og bevidstgørelse.

4. Den politiserende adfærdstype

Martin Andersen Nexø fortæller om skiftet fra den værtshusorienterede type, som hans far var, til en ny type mandlig arbejdere, der tog til møder, hvor der blev sunget og talt, og som tog i skoven med kone og børn om søndagen. *"De lignede ikke de hellige, men der var noget frækt over dem"*, da de satte sig op mod øvrigheden, drog rundt i procession med en rød fane og selv ville bestemme arbejdslønnen. De bar ugelønnen hjem i stedet for at drikke den op. De ville ikke have, at deres kone og børn skulle gå på arbejde. Et bærende element i denne adfærdstype var bevidstheden om, at mændene var *forsørgere*. De ville skabe økonomisk tryghed – også i de faser, hvor de var arbejdsløse. Gennem kampen på arbejdsmarkedet ville de have anerkendt mandens ansvar for hele arbejderfamiliens økonomi ved en tilstrækkelig lønfastsættelse for mænd. Kvindearbejdet ansås som en nødforanstaltning eller et overgangsfænomen, hvis manden af én eller anden grund ikke i øjeblikket var i stand til at forsørge sin familie. Denne holdning hos de politiserede mænd fik i høj grad betydning for deres syn på kvindernes rolle, som altså primært skulle være husmoderens. Når husmoderen eller døtrene var på arbejdsmarkedet, skulle de ikke blande sig i mændenes kredse, men begrænse deres aktivitet til de særligt kvindedominerede arbejdsområder.

5. Den familieorienterede adfærdstype

Tidligere var der ikke så skarpe grænser mellem familien og det omgivende samfund, som der senere skulle komme til at blive tilfældet med den moderne kernefamilie. Familierne trak sig efterhånden mere tilbage fra værtshuslivet, livet på gaden, alles færden ud og ind og pasning af hinandens børn. Familien som en eksklusiv enhed, der havde noget privat sammen, opstod først i borgerskabet, men bredte sig efterhånden til alle samfundslag. I denne adfærdstype, der var forbundet med denne udvikling, anså man kvinde- og børnearbejdet som noget, der underminerede familien og dens velfærd. Hvis kvinderne havde udarbejde, så kunne de ikke samtidigt sikre familiens velfærd i form af: Måltidet, rent hjem, rene og ikke-hullede klæder, der kunne give skår i respektabiliteten osv. Disse arbejderfamilier sparede op, meldte sig i byggeforeninger, der byggede små pæne huse og lejligheder til kernefamilier og meldte sig ind i kolonihaveforeninger, hvor man kunne tilbringe søndagene i familiens skød. Denne familiecentrerede og forbrugsorienterede familietype blev almindelig efter 1960'erne med den stigende levestandard.

6. Den foreningsorienterede adfærdstype

Mange arbejdere gik aktivt ind i foreningsarbejde som f.eks. afholdsbevægelsen. Her kunne de få et socialt fællesskab og distancere sig fra de uordentlige arbejdere, der drak og førte familien ud i nød og elendighed. Afholdsbevægelsen var en stor kraftkil-

de til flid og social opstigning, idet man tog udgangspunkt i den enkeltes evne til at disciplinere sig selv. Samme funktion havde sportsforeninger, sangforeninger, brevueforeninger osv.. Det var dog kun mændene, der var aktive i sådanne foreninger, mens kvinder og børn hovedsageligt blev derhjemme og kun lejlighedsvis kom med på skovture og lignende.

Arbejderbørns socialisering i hjemmet

Børnenes opvækst i arbejderfamilien op gennem det 20. århundrede indebærer indlæring af bestemte kønsrollemønstre, som igen får betydning for de holdninger,

de udvikler på det faglige og politiske plan i arbejderbevægelsen.

Denne følgende socialiseringsforklaring skal i lighed med den foregående beskrivelse af adfærdstyper ses som en opsamling af, hvad der har udviklet sig historisk og hvis aktualitet i dag må anses for svækket.

Far er overhoved

I den patriarkalske arbejderfamilie legitimeres faderens rolle gennem hans rolle som den økonomiske (hoved)forsørger. Men det modsvares af hans lave løn, der bevirker, at såvel hustru som børn også må have lønarbejde – enten permanent eller i perioder.

Faderens position som lønarbejder er usikker – han kan ikke gardere sig mod afskedigelse eller lønnens utilstrækkelighed. Dette forhold svækker hans rolle som patriark.

Kønsrollemønstret overholdes mere eller mindre strengt i familien, men får hele tiden næring af den kønsbestemte arbejdsdeling i familien og på arbejdsmarkedet. Moderen anerkender mandens autoritet og opdrager også børnene til at acceptere den. Faderens autoritet understøttes af samfundsforholdene, hvor han betragtes som overhoved, hovedforsørger, skattebetaler osv. helt frem til 1970'erne, hvor der i samfundet kommer en mere ligestillet behandling af de to køn i lovgivningen.

Mor bestemmer i familien

Moderen i arbejderfamilien er den mest betydende per-

son, idet hun både har lønarbejde og leder og udfører arbejdet i hjemmet, men hun er underordnet manden.

De seksuelle konflikter, der er mellem mand og kone, skyldes ofte familieplanlægning, da prævention for kvinder ikke er almindelig udbredt og tilgængeligt for alle før p-pillens gennemslagskraft fra slutningen af 1960'erne. Den almindeligste prævention er kondomet, som mænd må skaffe sig hos barberer, apoteker og lignende steder. De lå ikke fremme alle steder som i dag, men var omgærdet af hemmelighedsfuldhed og flovhed. Så sent som til midten af 1960'erne var det forbudt at reklamere for antikonception på en måde, der kunne virke stødende og uanstændig jfr. borgerlig straffelov. Først i 1973 får vi en lov om mulighed for abort op til 12. svangerskabsuge. Det bliver derfor en del af kvindelivet at beskytte sig mod uønskede børn, hvor der indgår nægtelse sex til manden, legale og illegale aborter osv.

Moderen opdrager derfor især døtrene seksualfjendtligt – og de bliver advaret mod mænd, der ikke vil dem noget godt såvel før som efter ægteskabet.

Døtrenes strategier

Pigerne imiterer moderens adfærd og bliver normalt ikke opmuntret til at udvikle en stærk jeg-struktur over for mændenes ret til at definere verden. De får ikke gennem opvæksten i familien udviklet redskaber til refleksion over deres *egen* tilværelse og fremtidsplanlægning, men lærer helt op til midten af 1970'erne, at man altid kan få et ufaglært job i industri eller rengøring, når det brænder på. Disse strategier er særdeles realistiske, da

der er sådanne job at få på arbejdsmarkedet. De lærer, med andre ord, ikke at være ambitiøse på egne vegne og skabe sig et kvalificeret arbejdsliv. Drømmen om en uddannelse forbliver en drøm i mange tilfælde; at få en familie bliver derfor den største ambition.

Psykologiske afstraffelsesmetoder bruges oftere af moderen over for pigerne, som udvikler skyldfølelse og angstberedskab og højere grad af tilpasning og dermed en større disposition til at tage sig af det krævede dobbeltarbejde. Det bliver de allerede oplært til at påtage sig i barndomshjemmet, hvor de bliver moderens hjælper og nogen gange erstatning.

Pigen udvikler derfor dobbelt skyld som voksen: Hun påtager sig skyld for de huslige pligter, selv om hun arbejder meget på arbejdsmarkedet – og påtager sig skyld pga. af erhvervsarbejdet, der gør, at hun ikke kan overkomme alt det, hun gerne vil gøre i familien.

Senere, da det går op for moderen og døtrene fra slutningen af 1960'erne, at uddannelse også er noget, der ligger inden for pigernes rækkevidde, og at det er nødvendigt at have en uddannelse for at klare sig godt på arbejdsmarkedet, og at mænd ikke kan forsørge deres familier alene, udvikler pigerne en dobbeltstrategi: De vil nu have familie, men også gerne en uddannelse og et arbejde. Hvis det sidste glipper, kan man forsøge at falde tilbage til en familieorientering som det centrale. Her bliver erhvervsarbejdet så noget, de må tage for at holde sig og familien på banen med hensyn til overlevelse og sikring af børnenes opvækst og gode levevilkår.

Sønnernes strategier

Drengene får i mange tilfælde udviklet en klar moderbinding, hvor det er svært for dem at bruge faderen som identifikationsobjekt, hvis han er fraværende i familiens indre liv. Moderen opfordrer sønnen til at opføre sig som en mand samtidig med, at hun følelsesmæssigt forsøger at knytte ham stærkt til sig. Det tvinger ham til ofte at negere alle de kvindelige karaktertræk og identificere sig med en ekstrem mandlig kønsrolle for at leve op til moderens forventninger.

Denne rigtigt opsatte mandsrolle forklarer drengens senere behov for et skarpt optegnet kønsrollemønster i familien – og måske også i det faglige politiske arbejde.

Den stærke moderbinding betyder for drengens vedkommende en overbetoning af de patriarkalske aspekter af mandsrollen, som han ikke kan få korigeret, når faderen ikke er til stede for ham i hans opvækst. Drengen får ikke på et tidligt tidspunkt sat ord på det at være far for egne børn, hvis ikke far og søn har et samvær og aktiviteter, hvor de kan se faderen træde i karakter som far.

Far er nu også tilgængelig i familien

Men en far, der er tilgængelig for både hustru, datter og søn, vil løsne afhængighedsforholdet af moderen og fremme en aktiv selvudvikling for begge børn – ja, endda give plads til aktive opgør med moderen og med faderen. Ligeledes vil en mor, der ønsker social opstigning for sin datter gennem uddannelse,

kunne få en alliance med sin datter, da hun derved løsner sit greb om datteren som sit spejlbillede og medhjælp. Dette parløb mellem far og mor i familien er noget, som især udvikler sig op gennem 1970'erne og til i dag, hvor også mændene har fået flere rettigheder i forhold til deres faderrolle, f.eks. barselsorlov, fædreorlov, ret til frihed ved børn sygdom osv.

I dag kan vi konstatere, at børn generelt i langt større omfang har adgang til begge forældre, lige fra den spæde alder til voksenlivet. Det betyder et meget stort opbrud i kønsrollesocialiseringen, hvor såvel drenge- og pigerollerne er blevet meget bredere i deres tilgang til sig selv og hinanden som køn. Dette får betydning for kønnes rolle i erhvervslivet og samfundet.

Arbejderbørns socialisering i institutioner og skoler

I mange generationer har institutionslivet for arbejderbørnene betydet, at de har fået deres kønsroller cementeret: Der var passende fag og adfærd for pigerne og ditto for drengene. Eksempelvis har piger skullet lære håndarbejde i skolen og drengene træsløjde gennem mange generationer. Mange af de ældre generationer af mænd og kvinder – helt op til efter 2. verdenskrig – har også gået i kønsadskilte skoler eller klasser, i hvert fald i de større byer. Mange kan berette om "stregen" i skolegården mellem pigernes og drengenes legeplads i frikvarteret.

Selv om lærere og pædagoger gennem tiden har haft de bedste intentioner om at bryde kønsrollemønstrene,

så har der i institutionslivet ligget rammer og normer, som har skullet følges. Det ses bl.a. i bestemmelser om fag for piger og fag for drenge op gennem skolelivet helt til 1970'erne, gennem kønnes valgfag fra 7. klasse op gennem 1980'erne og senere gennem valg af erhvervsuddannelser til den dag i dag. Først i begyndelsen af 1980'erne – med ligestillingskonsulenternes¹ hjælp – kom der gang i projekter og aktiviteter, der for alvor skulde stille spørgsmål ved automatikken i køn og valg af skolefag. Dette har foreløbigt ført til, at pigerne har bredt sig mere ud over arbejdsmarkedet end tidligere. Men i dag er der kun få drenge, der vælger erhverv som pædagog, lærer, sygeplejerske, social- og serviceassistent osv., selv om mænd er stærkt efterspurgt i disse fag, som kvinderne stadigvæk næsten har monopol på.

Arbejderbørnernes socialisering på arbejdspladsen

Mange unge har gennem tiden fået et chok, når de for første gang dukkede op på en arbejdsplads for at arbejde, ved oplevelsen af hvor adskilte kønnene var og er og hvor forskellige normer, der er for deres arbejdsadfærd og privilegier. Men det varer ikke længe, før de lærer deres plads at kende, og hvor svært det er/har været at krydse kønsgrænserne. De bliver taget ved hånden af de voksne mænd og kvinder, der leder dem på plads i en gruppe af samme køn ud fra den kønsarbejdsdeling, der er etableret på netop den arbejdsplads. De får endnu et chok, når de kigger i lønningsposen og sammenligner den forskellige betaling, de har fået for deres indsats.

På industriarbejdspladsen bliver kvinder og mænd henvist til hver deres jobfunktioner - med forskellig arbejdsindsats og betaling.

*Journalisten Malin Lindgren skriver i
Dagligdag i Danmark 1945-1985:*

“Da jeg senere i 1972 arbejdede en uge på Tuborg for at skrive en førstehåndsrapport om ligelønskampen, havde jeg lejlighed til at spørge, hvem der egentlig havde det hårdeste fysiske job på arbejdspladsen. Kvinderne, der stod ved kolonnen, hvor flaskerne væltede frem på båndene, og pakkede øl i kasser, eller den mand, der sad på en stol og engang imellem rejste sig for at lægge det papir frem, der skulle lægges mellem flaskerne i de gamle trækasser.”

Også i kontorarbejdet blev der hurtigt lavet skel.

*Anette Wolthers interviewede
i 1988 et gruppe kontorelever i DSB:*

“Der var både piger og drenge i gruppen. De fortalte om hver deres indgang på arbejdspladsen. Pigerne fortalte, at de blev modtaget af de kvinder, der skulle lære dem op. Fik besked på at lave kaffe til alle på kaffemaskinen, skrive det, der blev lagt til dem på PC’eren. Deres chef havde de ikke hilst på – de regnede ikke med at han kendte dem. Drengene blev på samme måde modtaget af kvinderne, men nægtede at lave kaffe. “Hvis folk vil have kaffe, så kan de lave det selv!” Drengene ville heller ikke skrive det, der

blev lagt til dem, da de ikke ville ende på en skrive-stue. De forlangte mere selvstændige opgaver. De kendte godt chefen, da de tit gik ind gennem hans åbne dør og snakkede med ham.

Denne og mange andre lignende oplevelser fik mig til at se på arbejdsorganisationen som et sted, der har mange stier: De stier, som kvinder følger og dem, som mændene følger. De kan gå ad stierne gennem mange år uden at krydse hinanden i hver sin dimension i organisationen.”

Litteratur

Svend Aage Andersen: Arbejderkulturens historie: kampen om sjælene i Årbog for Arbejderbevægelsens historie 1993: Tema: køn og klasse, SFAH 1993.

En undersøgelse af sammenhængen mellem kvindelige, gifte industriarbejderes stilling i familien, i produktionen og deres faglige organisering ca. 1960-70, RUC 1974, af Anne Knudsen, Bente Adler Hansen, Elsebeth Sejersbøl Larsen, Kit Broholm, Kitty Bendixen, Lise La-Cour, Marie Louise Brint-Nielsen, Pia Narud, Rita Christensen og Susanne Sørensen

Noter

1) I 1981 blev der ansat 14 ligestillingskonsulenter i arbejdsmarkedsregionerne. De fik til opgave at iværksætte en række aktiviteter i uddannelsessystemet, på arbejdspladser osv., der kunne føre til en opblødning af kønsroller i uddannelses- og erhvervsvalg. Deres arbejde blev koordineret af Lotte Valbjørn i det daværende Arbejdsdirektorat.

4. Fagbevægelsens kvinder og mænd i dialog – og nogle gange i samarbejde

At lære demokrati og ledelse

Alle, der gennem historien har villet være med i en fagforening, har måttet lære sig spillereglerne for at få indflydelse: "kræve sin ret og gøre sin pligt" og klare mosten.

Det har været nogle hårde forsamlinger, som skabte stærke ledere med evnen til at kunne tåle kraften fra al den energi, der blev sluppet løs ved møderne med skarp kritik, muntre tilråb, skænderier eller irrelevante indlæg fra kværlanter eller fantastaster, der forfulgte egne mål. Tro ikke, at det var mere blidt hos kvinderne eller i "dialogen" mellem mænd og kvinder. Her blev der også talt lige ud af posen og med knubbede ord. Denne hærtningsproces skabte faglige ledere der var i stand til at lede fagforeninger og bevægelse gennem mange hårde kampe og forhandlinger. Dette at kunne tale i det offentlige rum blev et element af største betydning for en leders mulighed for at lede.

For at blive stærke ledere måtte de have magt over organisationens apparat, hvis de skulle bevare troværdighed i forhandlinger eller kampsituationer over for en modpart. Der måtte være fodslaw i bevægelsen, for at den kunne være effektiv.

Denne samling af magten om ledelsen har gjort det svært for opposition i fagbevægelsen af al mulig slags – eller blot påvirkning i anden retning af de dominerende synspunkter. Ikke mindst har det skortet på kvindernes indflydelse i dette system, da de to køns diskussions-, enigheds- og uenighedskulturer

har divergeret meget. Kvinderne har måttet tåle meget, synes de, da de altid på ét eller andet tidspunkt i kampens hede er blevet angrebet på deres køn. Her har mændene såvel instinktivt som erfaringsmæssigt lært, at ved at bruge kønsargumentet har de fundet kvindernes svage punkt.

Men læg mærke til resultaterne: De blev næsten altid i kvindernes favør, når mændene havde haft tid til at tænke sig om! F.eks. da kvinderne i slutningen af 18-hundredetallet bliver optaget i De Samvirkende Fagforforeninger i København til halv kontingent! (Se kapitel 5 Den tidlige arbejderbevægelse 1871-1900). På det *overordnede og mere politiske plan har man næsten altid kunnet finde en vej*, der bar og bærer fremtiden i sig. Men noget andet har været tilstanden på de enkelte arbejdspladser.

Klubber, samarbejde og modsætninger

Det er en velkendt sag – helt op til vore dage, at det er svært med faggrænserne såvel mellem faglærte og ikke-faglærte, som mellem ikke-faglærte mænd og kvinder. Den følgende historie stammer fra Radiometer og kan være en illustration af de vekslende alliancer og modstande, der kan være mellem fagligt aktive på en arbejdsplads gennem 20-30 år.

Klubberne på Radiometer – et eksempel

Metalklubben blev som den første klub stiftet i 1941 og omfattede overvejende smede og udelukkende mænd indtil 1987. De ikke-faglærte fik først egne

klubber i slutningen af 1950'erne, hvor mændene var organiseret i Fabriksarbejdernes Forbund og under Dansk Arbejdsmandsforbund. Kvinderne, der var organiseret i KAD, dannede som de sidste i 1961 deres egen faglige klub.

Forholdene mellem klubberne har været præget af op- og nedture med forskellige alliancer undervejs – dels med hinanden og dels med ledelsen.

I perioden 1960 til midt i 1970'erne var der et udmærket samarbejde mellem klubberne. Tillidsrepræsentanterne fra KAD blev uddannet på Arbejdsmandsforbundets og Metalarbejderforbundets skoler, hvad der bl.a. var med til at udvikle et godt forhold mellem de mandlige og kvindelige tillidsrepræsentanter. De enedes om kravet om lørdagsfri og begrænsning af overarbejdet, selv om mændene ofte lod sig lokke.

Skønt der mellem de ufaglærte kvinder og ufaglærte mænd var store lønforskelle – kvinderne fik 80% af mandelønnen – så var man åbenbart enige om, at dette problem skulle løses gennem de generelle overenskomstforhandlinger – og ikke gennem særlige forhandlinger eller kamp på virksomheden.

Efterhånden overtog kvinderne flere og flere dele af den elektriske montage fra mændene, som dog ikke blev fyret, men overflyttet til andet arbejde. Kvindernes antal voksede, og der kom en udtalelse i 1969 fra en mand om – i forbindelse med dannelse af en fællesklub – at kvinderne ville overtage det hele.

Men kvindeklubben havde generelt svært ved at finde sine ben og sin eksistensberettigelse; kontin-

gentet blev mest brugt til ture for medlemmerne – altså opmuntringer og afveksling i den overbebyrdede arbejdsdag. På Radiometer var kvindernes vilkår som alle andre steder i industrien: Monoton arbejde uden mulighed for andre arbejdsopgaver. I det faglige arbejde oplevede kvinderne en konstant konfrontation med fagbevægelsens mandenormer, hvor man som kvinde ikke kunne spejle sig selv. Kvinderne så ikke fagbevægelsen som sådan som et særlig relevant svar på deres samlede livssituation, der jo også omfattede hjemmearbejde og ansvar for børnene mv.

Radiometer var fra først 1960'erne begyndt at ansætte kvinder, hvoraf mange var nye på arbejdsmarkedet – og måske ikke var blevet socialiseret ind i arbejderklassenormer. De faglige traditioner skulle først (gen)opbygges for kvinderne på virksomheden. Der havde faktisk arbejdet mange kvinder på virksomheden i 1930'erne, men i en lang periode i 1940'erne og 1950'erne havde kvinderne næsten ikke været at finde på arbejdspladsen.

Elektronikarbejde blev efter krigen et arbejde for "pæne" damer, der ikke blev snavsede som andre steder i industrien; elektronikarbejde var "næsten" som kontorarbejde.

Fællesklub og indbyrdes kamp

I 1969 besluttede man at starte en fællesklub på Radiometer med henblik på at koordinere klubberne. Men det var svært: Hvordan skulle sammensætningen af bestyrelsen være? Selv om de ufaglærte mænd

var i flertal i forhold til de faglærte, blev en smed formand for klubbestyrelsen og en KAD'er næstformand.

I perioden først i 1970'erne, hvor der var en udbredt arbejderradikalisering med vilde strejker og konflikter, fik Radiometer også deres del af aktiviteterne. Det var især mændene, der var radikaliseret, og det betød, at deres modsætningsforhold til kvinderne skærpedes. Det gik ud over samarbejdet i fællesklubben. Man var uenige om, hvilke strejker og aktioner, der skulle støttes. Den voksende venstrefløj på virksomheden udfordrede socialdemokraterne – og smedene og kvinderne.

Et af de spørgsmål, der var uenighed om i fællesklubben, var lønspørgsmålet. Det omfattede alt lige fra ligeløn mellem kvinder og mænd, bonusløn over for timeløn, til sygeløn over for lønstigninger mv.

Samarbejdet revnede i 1978, da KAD og SiD trak sig fra fællesklubben. En kraftig begrundelse fra kvindernes side var, at deres gamle alliancepartner, smedene, ved en generalforsamling havde svinet kvinderne til, når de tog ordet. Kvindeforagten var åbenbart stærkere end den politiske alliance mellem Metal og KAD.

Ud over at være ophidsede over denne mandschauvinisme følte kvinderne sig dårligt repræsenteret i fællesbestyrelsen, da de kun havde ét medlem; alle kvinder var organiseret i KAD, mens mændene havde flere medlemmer i bestyrelsen, da de var organiseret i flere klubber.

Manglen på indlevelse og forståelse fra mændenes side i kvindernes situation og omvendt var et stort

problem. Tillidsrepræsentanten hos KAD oplevede, at mændene på én gang havde en nedladende holdning til kvinderne samtidig med, at de havde behov for, at kvinderne bakkede op om mændenes aktioner. Hertil kom, at når KAD-tillidsrepræsentanten i form af sit næstformandsskab skulle tage over, når smedeformanden for fællesklubben blev syg, så blev det understreget, at nok kunne hun tage formandsskabet for klubben, men på ingen måde kunne hun være fællestillidsrepræsentant; hun kunne altså ikke som næstformand for fællesklubben repræsentere alle fællesklubbens medlemmer på virksomheden!

Fællesklubben blev nedlagt i 1983. Der gik nu nogle år, hvor især en ung klubledelse af SiD'erne på virksomheden prægede dagsordenen og dermed kamptemaerne. Denne klub forsøgte hele tiden at få KAD'erne med til aktioner, hvilket ikke altid lykkedes. Radiometers ledelse gik nu også ind med en strategi, hvor de tidligere kønsblandede afdelinger fik flere og kvinder ansat som et forsøg på at dæmpe de mandlige gemytter. Kvinderne ville hellere forhandle end kæmpe ustandseligt.

KAD'erne fandt de unge, mandlige SiD'ere pjattede, aggressive og ubehøvede; bedre blev det heller ikke af, at KAD'erne var kvinder i moden alder, der klædte sig og talte pænt og kunne være mødre til SiD'erne. Så modsætningerne havde også i høj grad rod i generationsmodsatninger ud over kønsmodsatningerne.

KAD-klubben havde den opfattelse, at den kunne

klare sig selv uden de store kontakter til baglandet til sit forbund, mens SiD'erne refererede til deres forbunds politikker og i større omfang følte sig som en del af fagbevægelsen.

Blidere vinde

Denne skarpe adskillelse af det faglige arbejde i forbundsbestemte klubber varede helt til slutningen af 1980'erne, hvor der begyndte at blæse blidere vinde mellem klubberne. Især blandt SiD og KAD-repræsentanterne var der nu en slags forsoning, både politisk og personligt. Hovedaktørerne var nu skiftet ud, og de kulturelle, politiske og personlige modsætninger udspillede sig ikke mere på samme måde. Men generationsskiftet var barsk hos KAD'erne – en ny tillidsrepræsentant måtte således igennem *syv afstemninger*, før hun blev valgt, bl.a. fordi hun fik støtte fra SiD'erne!

Metalklubben blev mere og mere isoleret fra de andre klubber. Den begyndte at gå enegang i lønforhandlinger og fik gennem de opnåede privilegier gjort sig upopulær hos de andre.

Den nye tillidskvinde for KAD blev udtryk for en stille revolution i det faglige arbejde; det blev ikke kampen, der stod på dagsordenen, men demokratisering i det faglige arbejde med uddelegering til medlemmerne, drøftelser på arbejdspladsen, oprettelse af ligestillingsudvalg m.m. Ligestillingsspørgsmålet kom til at danne brobygning mellem især SiD og KAD-klubberne, hvor nu også mændene begynd-

te at forholde sig til spørgsmål som løn under barsel, og barns første sygedag. Det lykkedes dog ikke at etablere en fælles klub for de ufaglærte, da de ældre kvinder var bange for ikke at få indflydelse i den. For mange SiD'ere var perspektivet om en fælles klub med KAD'erne i overtal heller ikke et ønskeligt perspektiv.

De ældre KAD'ere havde imidlertid bitterheden i kroppen fra de gamle kampe mellem faggrupperne og klubberne, hvad der fik dem til at gå imod ønsker om udvidelse af barselsorlov og frihed ved børns sygdom – måske fordi disse spørgsmål nu blev støttet så stærkt af de mandlige SiD'ere!

Dog begyndte klubberne nu mere og mere at forhandle sammen over for ledelsen og lave aftaler, der gjaldt for alle medarbejdere på virksomheden. Denne tilstand af harmoni fortsatte indtil 1994, hvor virksomheden satte ind med fyringer, hvad der udløste strejker – og en fælles front mellem SiD- og KAD-klubben mod ledelsen.

Litteratur

Niels Finn Christiansen og Morten Thing: Fagbevægelsen som demokratisk folkebevægelse. I Arbejderhistorie nr. 4, 1997

Køn og klassekamp og kompromis – historien om de faglige klubber på Radiometer 1960-94 af Vibeke Kold i Arbejderhistorie, Tidsskrift for historie, kultur og politik nr. 4, Selskabet til forskning i Arbejderbevægelsens historie 1997

5. Den tidlige arbejderbevægelse 1871-1900

Når vi i en fremstilling af LO og ligestillingen i 100 år går længere tilbage – helt til midten af 18-hundredetallet, er det fordi, vi her ser nogle grundlæggende holdninger og mønstre i diskussionerne mellem kvinder og mænd. Disse får betydning for hele den faglige kamp og det udgangspunkt, som fagbevægelsen går ind i 19. hundredetallet med. Diskussionen om kvindernes erhvervsarbejde rejses tidligt i den faglige kamp: Skal man arbejde for, at mændene alene kan forsørge deres familier eller er det en rettighed for kvinderne at kunne forsørge sig selv og deres familie gennem erhvervsarbejde? Ligger der et frigørende element i kvindernes ret til selvforsørgelse?

Arbejderforeninger og Internationale

I perioden 1848-1871 dannes en række arbejderforeninger i Danmark. Disse foreninger er inspireret af de politiske opstande i perioden (1848 og Pariserkommunen i 1871) og et resultat af næringsloven af 1857, hvor laugenes monopolstilling blev brudt med fri adgang til udøvelse af erhverv.

I 1871 stifter Louis Pio en dansk afdeling af Internationale², der var startet af Karl Marx i 1864. Eksistensen af denne organisation medførte en bølge af organisering af arbejderne. I København tegnede der sig i løbet af den første måned 700 medlemmer og i Århus 400 medlemmer. I vinteren 1871/72 var der 9.000 medlemmer, heraf 4.000 i provinsen. Bevægelsen nåede sit højdepunkt i foråret 1872, hvor der igangsattes en stor "skrue" – datidens betegnelse

for strejke – blandt 2.000 københavnske murer-svende, der var i fuld gang med at opføre etagebyggeri på Nørrebro og Vesterbro. De strejkede for afskaffelse af "slavetimen", dvs. arbejde mellem 18-19. Da de ikke havde nogen strejkekasse, indkaldte Pio til et massemøde søndag den 5. maj 1872 på Nørre Fælle for at samle ind til dem, så de kunne vinde strejken. Men myndighederne forbød mødet og arresterede Pio m.fl. Da arbejderne mødte op på fælløden, blev de mødt af mængder af husarer og politi, der spærrede dem vejen. Det kom til slagsmål med mange sårede og ødelæggelser. Københavns politidirektør satte byen i belejringstilstand. Pio blev idømt 6 års fængsel og Internationale blev forbudt.

Organiseringen fortsætter

Men arbejderne gav ikke op. I alt blev der dannet 20 nye fagforeninger 1873-74. I 1876-80 oprettedes 13 fagforeninger. Disse nye foreninger, der blev dannet over hele landet, havde imidlertid altid økonomiske problemer, og mange blev opløst igen. Men i 1876 – midt under de dårlige økonomiske konjunkturer der var indtruffet brat i 1875 – grundlagdes en egentlig partiorganisation med et partiprogram efter tysk socialdemokratisk mønster. Socialdemokratiet var dannet. I 1877 fik partiet imidlertid et chok, da Pio m.fl. efter at have fået penge af arbejdsgivere, rejste til Amerika.

J.B.S. Estrup fra Højre havde i 1875 dannet en regering, der skulle vare 19 år, og han regerede ved

hjælp af “provisorier”, der satte demokratiet ud af spil. Socialdemokraterne skulle først i 1880’erne genvinde fodslaget, og det gjorde de bl.a. ved i 1884 at få 2 medlemmer valgt ind i Folketinget.

Kvinderne

Internationale fra 1871 var opdelt i sektioner. Heraf var sektion 20, Den kvindelige Sektion. Den opløstes sammen med Internationale. I 1873 oprettedes Den Frie Kvindelige Forening, der havde til formål at samle ind til fængslede arbejderførere, men også *“virke hen til at forbedre Kvindens Stilling ...og Kvinderne skal samle sig i forskellige Fagsektioner for at virke hen til deres Kaars Forbedring ad den Vej.”* I 1874 afholdes der et møde for syersker, hvor de blev opfordret til at organisere sig. I 1876 blev afholdt et møde med emnet: *“Hvorledes skal kvindelige Streiker kunde sættes i Scene?”*

I 1874 dannes Socialkvindelig Forening, der som programpunkt havde dannelsen af kvindelige fagforeninger: *“En Forening med det Formaal at samle de forskellige kvindelige Arbejdere i faglige Kooperationer lig Mændenes, for derved på fyldigere Maade at gennemføre Emancipationsideen.”* I 1875 diskuterede man, om kvinder skulle danne deres egne fagforeninger eller tilslutte sig de foreninger, som de mandlige arbejdere har oprettet. Kort tid efter dannes Kvindelig Fremskridtsforening, der har til formål at *“vedligeholde Interessen for politiske og sociale Spørgsmaal hos Kvinderne.”* I 1888 etableres et

samarbejde mellem Kvindelig Fremskridtsforening og en række faglige kvindeorganisationer: De samlede Kvindeforeninger³ udgiver bladet: *“Hvad vi vil”* indtil 1893, hvorefter organisationen bliver opløst.

Som kontrast eller supplement til disse kvindeforeninger kan nævnes, at Dansk Kvindesamfund blev grundlagt i 1871 med formålsparagraffen: *“DKs Formaal er at hæve Kvinden i aandelig, sædelig og økonomisk Henseende og saaledes tillige gøre hende til et selvstændigere Medlem af Familie og Stat, navnlig ved at aabne hende Adgang til Selverhverv”.*

Væverne

I 1873 var der væverstrejke i København. Fabrikanterne flyttede produktionen til Helsingør, hvor de lokale hjemmевævere (koner og døtre til søofficerere) var villige til at tage arbejde som skruebrækere. Her fandt de mandlige vævere ud af, at det var vigtigt også at organisere kvinderne, hvorved en kvindelig sektion af Vævernes Velfærdsforening blev dannet, men den fungerede mere som en sygekasse. Ved endnu en strejke blandt væverne i 1884 gentog historien sig stort set fra 1873, da søofficer-konerne ikke var til at organisere. Men ved en strejke blandt de kvindelige 150-200 vævere i 1886 på I.H. Rubens Dampvæveri henvendte kvinderne sig til Vævernes Fagforening om støtte. Det fik de. Socialdemokratiet opfordrede alle fagforeninger til at støtte strejken og lægge samme energi for dagen, som når mændene strejkede. Kvinderne opnåede en

Kvindelige vikkelmagere på cigarillosafdelingen hos CW Obel.

mindre lønforbedring. Dog var der under strejken en række bataljer, hvor de strejkende kvinder alligevel ikke fik den lovede strejkestøtte og derfor forsøgte at storme kassererkontoret. Dette skabte igen stemning for at danne en særlig kvindelig fagforening for vævere, der blev en realitet samme år. Der var nu to: Vævernes Fagforening og Den kvindelige Forening i Væverfaget. Denne splittelse varede i 11 år til 1897, hvor den kvindelige forening opløste sig og igen blev optaget i Vævernes Fagforening.

Tobaksarbejderne

I 1871 stiftedes cigarmagerforeningen Enigheden. Her kunne kvinder ikke blive medlem, skønt tobaksfremstilling fra starten havde været et kvindeslag. Foreningens formål var at modarbejde kvindernes indtrængen i faget: "Enhver Cigarmager, som lærer et Fruentimmer at rulle Vikler⁴ eller Cigarer kan ikke være Medlem. Hans Hustru undtages."

Men allerede i 1875 ændredes holdningen pga. en strejke i København, hvor 300 cigarmagere nedlagde arbejdet. Herved blev en del kvinder arbejdsløse, da de indgik i produktionen som viklere af tobaksblade, så cigarmageren kunne rulle de færdige cigarer. Ved et møde om strejken, hvor især kvinder var tilstede, sagde formanden: "Ved et beklageligt Fejlsyn har de kvindelige og mandlige Arbejdere hidtil staaet fjendtlig over for hinanden og man har betragtet hinanden som Konkurrenter ... Gennem de socialistiske Læresætninger er man naaet til Erkendelse om, at alle Arbejdere er solidariske overfor Kapitalens Overgreb. Af denne Lære er vi også kommet til Klarhed om Kvindens Ligeberettigelse med Manden, og følgelig maa den kvindelige Arbejder for det samme Arbejde betales efter samme Forhold som Manden." Enigheden stifter kort efter en kvindelig afdeling. Men under en seks måneders strejke i 1883 optrådte en række kvinder uden for fagforeningen som strejkebrydere. For at lokke de uorganiserede kvinder ind oprettede man De kvindelige Tobaksarbejderes Syge- og Understøttelseskasse af 1883, der

virkede frem til 1887 som en selvstændig forening, indtil optagelse i Tobaksarbejderforbundet i 1887, hvis § 1 sagde: "Alle mandlige og kvindelige Arbejdere ved Tobaksfaget kan blive Medlem af Forbundet". Kvindeforeningen blev dog først helt sammen-sluttet med Tobaksarbejderforbundet 1891.

Herreskrædderne

Selv om tekstil- og beklædningsindustrien hovedsageligt beskæftigede kvinder, så gik fagorganisierungs-arbejdet langsommere her. En væsentlig årsag synes at være, at meget af arbejdet foregik som forlagsarbejde eller udsvedningsarbejde – dvs. hjemmearbejde, hvor en svend eller mester for en mindre betaling end den han selv fik, havde aftale om, at bl.a. syersker og deres børn var underleverandører til ham til en lavere løn. Disse hjemmearbejdende kvinder var spredt geografisk og havde derfor ikke god mulighed for at træffes i det daglige og snakke sammen om arbejdsforholdene. I 1883 blev der dannet en fagforening for Kvindelige Arbejdere i Herreskrædderfaget. Den første formand blev en overgang den samme som for de mandlige skrædderes Fagforeningen af 1882.

Året forinden var Fagforeningen af 1882 for mandlige herreskræddere blevet dannet. I 1889 blev de to foreninger sluttet sammen til Dansk Skrædderforbund. Men blandt svendene og i forbundets ledelse gav uviljen mod kvinderne sig følgende udtryk 1891: "Fagforeningen havde begået en Fejl ved at organisere Kvinderne ind under Dansk Skrædderforbund." I

Børnearbejdere på C.W. Obels tobaksfabrik i Ålborg 1897. Såkaldte spindedrenge, der blev brugt til fremstilling af skrå. Den første arbejderbeskyttelseslov fra 1873 bestemte, at der ikke måtte beskæftiges børn under 10 år. Men kontrollen var åbenbart lemfældig.

1893 kom det til et brud. Kvinderne havde ikke fået støtte i lighed med mændene under en lockout. De kvindelige herreskræddere stemte sig ud med overvældende flertal. De blev ude ét år, så gik de ind igen og blev der. I 1899 strejkede kvinderne pga. en dårlig priskurant for kvinderne. Mændene støttede strejken, og kvindernes priskurant steg med ca. 12%. Men under den senere storlockout samme år blev de organiserede syersker udelukket fra arbejdet, hvad der fik en del kvinder til at forlade fagforeningen. De kvindelige herreskræddere forblev en selvstændig kvindelig forening, indtil Skrædderforbundets kongres i 1930 besluttede at organisere begge køn inden for faget.

Syersker på Christiane Donatskys systue i Helsingør, opstillet til fotografering i 1888.

Syerskerne

Syerskerne var beskæftiget inden for flere brancher – og som omtalt – i stort omfang i hjemmene. I 1876 dannes Syerskernes Fagforening, der dog opløstes i 1878. I 1889 indkaldte Kvindeligt Fremskridtsforening alle syersker til møde gennem bladet “Hvad vi vil”. Der blev dannet en fagforening, men den var allerede gået i opløsning året efter. Efter endnu et par forsøg med dårlig resultat blev Syernes Forbund dannet i 1899. Men der var ikke tilstrækkelig opbakning til at kæmpe for forbedringer af syerskernes sag.

Kvindeligt Arbejderforbund

Mænd og kvinder havde ikke i alle tilfælde samme arbejdsfelter og samme typer job. Dette viste sig i 1885 ved dannelsen af Foreningen af Vadske- og Rengøringskoner, der kom til at hedde Det kvindelige Arbejderforbund året efter. I 1887 blev forbundet optaget i De Samvirkende Fagforeninger, og i 1898 bliver det optaget i det nydannede De Samvirkende Fagforbund.

I Det kvindelige Arbejderforbunds §1 stod: “Forbundets Formaal er at samle alle uorganiserede Kvinder til en fælles Optræden imod Kapitalisternes og Arbejdsgivernes hensynsløse Overgreb. Dog kan Kvinder, der arbejder i Fag, som ere organiserede under De Samvirkende Fagforeninger, optages i Forbundet.” Det var altså forbundets agt at organisere alle ufaglærte kvinder hos sig. Der blev afholdt en del agitationsmøder for en række fag, som dog ikke alle organiserede sig i forbundet, men også gik ind i de eksisterende fællesforbund. I 1901 siger Kvindeligt Arbejderforbunds historikskrivning, at de bliver et egentligt Forbund på landsplan efter dannelsen af en række lokalforeninger landet over i perioden 1885-1899. I formålsparagraffen på stiftelseskongressen i 1901 siges det igen, at man vil samle alle kvindelige fagforeninger i Danmark for at værne og fremme fælles interesser. De Samvirkende Fagforbund forsøger at skabe klarhed over, hvem Kvindeligt Arbejderforbund organiserer, ved at udtale: “..at det bør fastslaaes, at de kvindelige Arbejdere, der beskæftiger sig ved Industrier, hvori der ikke bestaar blandede Foreninger, bør tilhøre Det Kvindelige Arbejderforbund”.

Fagbevægelsen generelt fra 1880'erne til 1900

De første forsøg på at danne fagforeninger i 1870'erne blev stærkt slået tilbage fra omkring 1875 – dels af den pludseligt opståede krise i økonomien og dels af mangel på klart lederskab i arbejderbevægelsen. Men i 1880'erne synes krisen at være overvundet og organisationen af arbejderne kulminerer 1883-85. Det er især i den sidste periode, at der stiftes selvstændige kvindelige fagforeninger. Arbejderbevægelsen bliver styrket gennem en stærkere partidannelse samt dannelse af en række faglige organisationer landet over.

I august 1886 afholdtes den første skandinaviske arbejderkongres i Göteborg, som vedtog et principprogram, der bl.a. indeholdt: Tilslutning til socialismen, indflydelse på lovgivningen, lønregulativer, timeløn og ikke akkordløn, arbejdsløsheds-, strejke- og sygekasser, centraliserede fagforbund, 8 timers arbejdsdag, afskaffelse af nat-, søn- og helligdagsarbejde samt hjemmearbejde; endvidere udtaler man ønsket om, at *arbejdsgiverne* vil slutte sig samme i én organisation, da man ad denne vej kan få en bedre regulering, faglige voldsgiftsretter og bedre forhandlinger.

De Samvirkende Fagforforeninger og Fagforbund (senere LO) dannes

Som konsekvens af kongressen i Göteborg blev der i København samme år, 1886, oprettet De Samvirkende Fagforeninger i København. De fagforeninger, der tilsluttede sig, valgte 5 medlemmer til et forretningsudvalg, som fik 2 medlemmer yderligere fra Social-

Tyendet hos assessor H.P. Hansen på Vesterbro, København, opstillet til fotografering i 1880'erne. Manden i sort i portner, ved siden af ham karlen, der fyrede i kakkelovne og var kusk. Til højre barnepigen. Portneren fik 360 kr. om året, kokkepigen 180 kr., stuepigen 168 kr. De to køkkenpiger, der sidder på gulvet endnu mindre.

demokratisk Forbund (Socialdemokratiet). Efter en række konflikter, der blev afsluttet i efteråret 1897, blev der indkaldt til møde den 3. januar 1898 i Folkets Hus på Enghavevej i København. Her dannedes De Samvirkende Fagforbund i Danmark. På mødet valgtes et repræsentantskab på 21 medlemmer og et forretningsudvalg på 5, igen med 2 repræsentanter fra Socialdemokratisk Forbund. Fra maler Jens Jensen, der også havde været med ved Göteborgkon-

gressen i 1886 og med til at stifte Samvirke i København samme år lød følgende ord i åbningstalen:

“Arbejderbevægelsen er ikke en kunstig Plante, men et naturligt Produkt af det moderne Samfund... Vi er her i kraft af Udviklingens Lov ... Vi er har 25 Aars Kampe og Erfaringer bag os; hver enkelt Del i det store Legeme har gennem Selvstyre lært at vurdere sin egne Kræfter, og ved Sammenslutning i Forbundene og i Lokalorganisationerne har vi udviklet Solidaritetsfølelsen, Begejstringen og Offerviljen ... Den Armé, vi skaber maa være stærk og fast, thi den skal erobre en Verden, og den maa være demokratisk ordnet, thi den skal udvikle mennesker.”

Sammenslutningen af fagforbund i De Samvirkende Fagforeninger i København 1886, og senere i De Samvirkende Fagforbund i Danmark (senere LO) fra 1898, bevirker, at de faglige organisationer kan stå stærkere over for arbejdsgiverne og i dansk politik, da man jo ønskede indflydelse på lovgivningen og havde socialismen som perspektiv.

Der er tvivl om, hvor stor organisationsprocenten er for kvinder og mænd i denne periode. Men den var jo højest, hvor mange arbejdere var samlet i produktionen, og lavere i de mindre virksomheder og i hjemmeindustrien. Derfor bliver mændenes organiseringsgrad generelt højere end kvindernes. Kvinderne fik dengang som nu ikke ligeløn for lige arbejde, og heller ikke hvor de udførte “forskelligt” arbejde, var der lønninger, der tilnærmelsesvist lignede de ufaglærte mænds løn. Som konsekvens heraf blev

kvinderne optaget i De Samvirkende Fagforeninger i København som halvtbetalende medlemmer.

Politik om køn

Diskussionen om forholdet mellem køn og klasse havde været et splittelsespunkt mellem “proudhonisterne⁵” og “marxisterne” i Internationale. De første så kvindearbejdet som noget, der skulle afskaffes og erstattes af et mandligt forsørgerbegreb, hvor manden skulle tjene nok til at forsørge sin familien, uden at hans kone og børn behøvede at arbejde. Marxisterne mente, at der lå et frigørende element i at begge køn var på arbejdsmarkedet, og at husholdningsproblemerne måtte løses gennem socialisering af hjemmenes opgaver. Også en af hovedideologerne i den tyske arbejderbevægelse Ferdinand Lasalle, som ellers var inspireret af marxisterne, gik imod kvindearbejdet. På Internationales kongres i 1867 blev der fremlagt to rapporter om kvindearbejdet: Flertalsrapporten gik kategorisk mod kvinders arbejde uden for hjemmet, fordi kvindearbejdet ikke havde bedret arbejderklassens stilling, men havde reduceret de mandlige arbejderes løn gennem den øgede konkurrence på arbejdskraft. Rapporten konkluderer, at kvindens emancipation kun kan ske gennem de mandlige arbejders emancipation. Mindretalsrapporten fastlagde kvinders ret til arbejde, som en ret, der ikke kan nægtes kvinden. Kun gennem det produktive arbejde uden for hjemmet kan kvinderne opnå selvstændighed og værdighed. De

uheldige følger af kvindearbejdet, konkluderer rapporten, kan derfor kun mindskes ved at de kvindelige arbejdere bliver organiseret. Derfor opfordres til at oprette kvindelige fagforbund. På senere kongresser blev det anbefalet at oprette sektioner for kvindelige arbejdere.

Louis Pio lagde ud med et program i "Socialistiske Blade" i 1871, hvor han fremsætter følgende krav: "Fastsættelse af Normalarbejdstid, Forbud mod Søndagsarbejde. Indskrænkning af Kvindernes og Ophør af Børnenes Arbejde i Fabriker og lignende Steder. Indsættelse af Fabriksinspektører, der vælges af Arbejderne og lønnes af Staten for at paase, at ovennævnte Bestemmelser opretholdes." Som nævnt fulgte Pio Internationales beslutning om at oprette en kvindesektion, sektion 20. Men i 1872 blev der rejst tvivl om den kvindelige sektion af Internationale skulle have stemmeret, hvad der blev nægtet dem. Dog fremsattes året efter igen et "Andragende fra Borgerinderne om at blive repræsenteret ved Sektionsmøder." De fik repræsentation med bemærkningen om, at de med tiden nok ville blive så udviklede, at de på parlamentarisk måde kunne deltage i forhandlingerne.

Debatten bølger frem og tilbage

Ved et møde i foreningen Broderbåndet i 1873 om kvindernes rettigheder, blev det besluttet, at kvinderne skulle udelukkes fra stemmeret og deltagelse i politiske diskussioner: "Kvindens Umodenhed i saa

Henseende og Mændenes Utilbøjelighed til at betragte Kvindens Virksomhed som berettiget uden for de rent kvindelige Spørgsmål" blev angivet som grund.

I Socialdemokratisk Forbund, der var blevet stiftet i 1878 som udløber af "Gimlekongressen" i 1876 fik kvinderne sæde i såvel foreningen og som i dens bestyrelse efter en heftig debat.

Debatten om kvinderne bølgede frem og tilbage. Louis Pio havde gjort sig til talsmand for, at *kvinderne skulle gå sammen mod mændene*, når mændene ikke ville anerkende kvindernes organisering og stemmeret i arbejderforsamlingerne. Det synes som om de skiftende redaktioner på "Social-Demokraten" i højere grad end de faglige organisationer var talsmænd for kvindernes rettigheder. I en leder fra 1875 hedder det: "Der stilles Spørgsmaal om Tiden – og især Kvinden – er moden til Frigørelse. Spørgsmaalet maa anses for at være en Uforskammethed mod Kvinden ... Kvindernes Fremtrængen kan ikke forhindres, muligvis forhales. Det er det dummeste, man kan gøre ... bedre at arbejde med al Kraft paa, at der aldeles ingen Forskel bliver paa Mandens og Kvindens Arbejdsløn for samme Arbejde." Der var altså ingen vaklen i partiet og i det politiske program om spørgsmålet. Første gang Socialdemokratiet lod sig repræsentere ved kvindelige talere på et offentligt møde, var ved grundlovsfesten i 1890, hvor tre fremtrædende kvinder optrådte.

Men fagbevægelsen var – i modsætning til den

politiske bevægelse – i splid med sig selv om forholdet til kvinderne. Kvinderne blev sat i mange positioner på én gang: Kolleger, løntrykkere og strejkebrydere. Desuden havde kvinderne i stort omfang dannet rene kvindefagforeninger; som vi ser af historien skete dette pga. udelukkelse fra de mandligt dominerede faglige organisationer og af vrede over deres mangel på støtte og bestandige spørgsmål om kvindernes ret til at være fagligt og politisk aktive ud fra egne forudsætninger. Det forvirrede de faglige organisationer: Skulle man vise sig solidarisk over for kvindernes organisationer, eller skulle man bekæmpe dem? I 1887 blev der stillet forslag i De Samvirkende Fagforeningers forretningsudvalg om, at man ikke skulle optage rene kvindeorganisationer. Men de blev dog optaget. I 1889 blev der i Samvirke vedtaget følgende resolution: “De forsamlede Bestyrelser erkender Nødvendigheden af, at Kvinderne organiseres i alle Fag og vedtager, at Spørgsmaalet om Kvindernes Organisation optages til Diskussion i de forskellige mandlige Fagforeninger, og at det paalægges Medlemmerne at agitere for Tilslutning til de kvindelige Foreninger.” I 1891 vedtoges: “At alle Arbejdere virker hen til, at deres kvindelige Paarørende og Bekendte, er ernærer sig ved Syning, indmelder sig i Fagforeningen.”

Denne utilbøjelighed hos mændene til at lukke kvinderne ind i deres kredse – en utilbøjelighed, der dog med tiden blev overvundet – forklares af nogle ud fra de rester af mandlig faglig stolthed, der havde

overvintret fra laugenes håndværkersammenslutninger og svendeforeninger. Denne henføring til traditionen før industrialismens gennembrud betragtes som et udtryk for håndværkerkulturens patriarkalske tradition, hvor samfundet og manden selv så sig som overhovedet for familien. I det hele taget måtte de faglærte håndværkere beskytte sig og deres erhvervede kvalifikationer inden for et fag – og dermed privilegier og højere løn – ikke blot over for kvinderne, men også over for de store skarer af ufaglærte mænd, der strømmede ind på arbejdsmarkedet. Men efterhånden viste industrialismens realiteter sig, og de faglærte forbund var de første til at kræve ligeløn for såvel mænd som kvinder, der havde samme uddannelse og samme arbejde. Men kvinderne forblev til vore dage en minoritet inden for de faglærte håndværksfag.

Efterhånden gik de kvindelige fagforeninger ind i fællesforbundene. Men én forblev dog en ren kvindelig fagforening, nemlig Kvindeligt Arbejderforbund, som i 1901 stiftes som et nyt forbund og eksisterer den dag i dag som et rent kvindeforbund.

Litteratur

Karin Sandvad: Den kvindelige fagbevægelse i København 1870-1900 i Årbog for Arbejderbevægelsens historie, bd. 1, Fremad 1971.

Eva Hemmer Hansen: Blåstrømper, rødstrømper, uldstrømper – Dansk Kvindesamfunds historie i 100 år, Grevas 1970.

Louis Pio: Socialistiske Blade 1871, Clio.

WernerThönnesen: Frauenemancipation in Politik und Literatur der deutschen Sozialdemokratie (1863-1933), Gehnhausen 1958.

Fagforeningskundskab – historie og problemer, Arbejder-nes Oplysningsforbund, Fremad 1934.

Noter

2) Internationale – også kaldet 1. Internationale eksisterede 1864-72. I 1889 dannedes 2. Internationale, som blev splittet under 1. Verdenskrig, da kommunisterne dannede deres egen i 1919, kaldet Komintern. I 1938 dannede Trotskij 4. Internationale efter at være blevet landsforvist fra Sovjet. Og i 1949 dannede Tito 5. Internationale. 2. Internationale genoprettedes efter 1. Verdenskrig, men blev nedlagt i 1946. I 1951 genopstod organisationen som Socialistisk Internationale, en organisation for alle socialdemokratier.

3) De Samlede Kvindeforeninger omfatter i 1888: Kvindelig Fremskridtsforening, De Kvindelige Herreskrædere, Dame- og Kaabesyersker, De kvindelige Vævere, De kvindelige Tobaksarbejdere, Kvindelig Husgerning, Kvindeligt Arbejderforbund, Kvindelig Tyendeforening, Kvindevalgretsforeningen. Dog ikke Dansk Kvindesamfund, som blev oprettet i 1871.

4) Den del af cigaren, der ligger under dæksbladet.

5) Pierre-Joseph Proudhon, 1809-65, mente at kvinderne skulle arbejde i hjemmet som husmødre. I øvrigt var han modstander af statens indgriben i private forhold. Samfundet skulle bestå af frie og uafhængige familier, der arbejdede sammen uden statsmagtens indgriben. Ferdinand Lassalle, 1835-64, erkendte, at kvinderne arbejdede uden for hjemmet, men anså det for noget naturstridigt, der burde afskaffes. Karl Marx, 1818-83, beskrev kvinde- og

børnearbejdet under industrialisering i sit hovedværk, "Kapitalen" og var enig i, at kvinde- og børnearbejdet opløste arbejderfamilien, men at det var en nødvendighed, at kvinderne blev inddraget i den offentlige produktion. Han ønskede at kvinder blev fritaget for natarbejde og sundhedsfarligt arbejde og børnearbejde forbudt.

6. Arbejderbevægelsen 1900-30

Kvinder og mænd havde nu fået ca. 30 års erfaring i den faglige kamp ved indgangen til århundredet. For kvinderne var der ikke mange rettigheder at støtte sig til på det samfundsmæssige plan. Først i 1880 fik gifte kvinder mulighed for at råde over, hvad de selv tjente på lige fod med ugifte kvinder. Manden i ægteskabet rådede over fællesboet og børnene ved en eventuel skilsmisse. Denne bestemmelse blev først ophævet i 1923 ved den nye ægteskabslov – ligesom forældrene fik fælles forældremyndighed i ægteskabet.

Perioden er præget generelt af radikalisering, reformer og lovgivning på ligestillingsområdet: Kvinder får valgret, der kommer lov om ligeløn i offentlige embeder, ligesom mænd og kvinder får lige adgang til disse fra begyndelsen af 1920'erne. Arbejderkvinderne er i stort omfang på arbejdsmarkedet, hvor deres indtægt er nødvendig for familiens overlevelse. Samfundsdebatten fra 1920'erne behandler spørgsmål om antikonception, børnefødsler og abort.

Arbejderbevægelsen bliver stærkere, men må også sluge nogle nederlag i løbet af den stagnation i økonomien, der kommer i 1920'erne.

Industrialiseringen

I 1897 var der 165 virksomheder i Danmark med mere end 100 arbejdere. I 1914 var tallet 264 og i 1925 312.

68% af arbejderne var på virksomheder med under 100 ansatte så sent som i 1925. Det gennemsnit-

lige antal arbejdere var i hele perioden pr. industri-virksomhed ca. 35.

Landbruget er gennem hele perioden stadigvæk det største erhverv, dog stærkt fulgt op af industri og håndværk som det næststørste erhverv.

Den langsomme og sene industrialisering betød, at den danske arbejderklasse ikke gennemgik den store forarmelse, som f.eks. i England under industrialiseringen. Overgangen fra håndværk til industri foregik på forskellige tidspunkter for de forskellige brancher, hvilket betød, at den danske arbejderklasse ikke fik samme arbejdspladserfaringer på samme tidspunkter.

I 1920'erne sker der dog en forholdsvis omfattende reorganisering- og rationaliseringsproces inden for industriproduktionen, hvilket øger den enkelte arbejders produktivitet. Produktiviteten vokser med 50% op gennem 1920'erne, mens beskæftigelsen i industrien kun stiger med 26% fra 1922-29.

I folketællingen 1930 udgjorde antallet af arbejdere inden for industri og håndværk 305.000, hvilket svarer til knap 20% af den erhvervsaktive del af befolkningen.

Den faglige organisering og Septemberforliget 1899

Som beskrevet i kapitel 5 Den tidlige arbejderbevægelse 1871-1900 kunne flertallet af de faglærte arbejdere ikke for alles vedkommende se frem til et liv, hvor de selv blev mestre. Men alligevel prægedes

deres holdninger af fagstolthed og patriarkalske holdninger over for kvindernes rolle på arbejdsmarkedet. Det fik betydning for de skel, som de faglærte ønskede at bygge op med de fagforeninger, de oprettede allerede fra 1870'erne. Disse var dels vendt mod de ufaglærte mænd og dels mod kvinderne, som jo også for det store flertals vedkommende var ufaglærte.

De faglærte kom fra andre rækker – f.eks. laugs-tidens svende og håndværkerfamilier – end den ufaglærte arbejdskraft, som i høj grad var mennesker med baggrund i den overskydende landbobefolkning. Disse havde tidligere erfaringer som “tyende”, var vant til afhængighed, hårdt, underbetalt arbejde, daglejere osv.

I 1876 blev Socialdemokratisk Forbund dannet, der signaliserede en adskillelse mellem fagbevægelse og den politiske bevægelse. Og Socialdemokratiet gjorde sig mere og mere gældende på den parlamentariske front samt i regeringsarbejdet fra 1924, hvor bl.a. Thorvald Stauning og Nina Bang blev ministre. Sidstnævnte var den første kvindelige minister i Danmark. Hun fik undervisningsministerposten. I 1929 dannede Socialdemokratiet og de radikale regering på et fælles arbejdsprogram (se om dette senere).

I 1898 dannes De samvirkende Fagforbund i Danmark (senere LO) og over for denne forening stod Arbejdsgiverforeningen af 1898.

I det berømte Septemberforlig i 1899 blev der dannet en slags arbejdsretlig forfatning, der betød

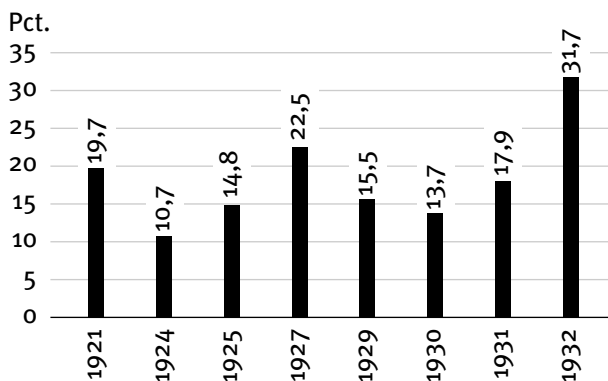
Gårdejer med familie, tyende og landarbejdere omkring før 1900. Gårdmanden står til højre med sin familie og betragter sine ansatte til venstre i billedet. De kvinder, der arbejder i huset har hvide forklæder på, mens de kvindelige markarbejdere ikke er så fine i tøjet.

indførelse af en række regler for løsning af faglig strid (som allerede var ønsket på den skandinaviske arbejderkongres i Göteborg 1886, og som blev et programpunkt for De Samvirkende Fagforbund i Danmark). Det betød også, at arbejdsgiverne fik fastslået deres ledelsesret og dermed også, at arbejderne måtte acceptere deres rolle som lønmodtagere uden kontrol over produktionsmidlerne.

Højkonjunkturen, der satte ind omkring 1890-93 og som varede stort set til 1913-14 med udbruddet af 1. Verdenskrig, fik arbejderne ikke meget glæde af, idet realindtægten for de ufaglærte arbejdere generelt forblev uforandret. De faglærte havde dog fået visse lønstigninger. Arbejdsgiverne mødte dog næsten enhver strejke med lockout. Men de fleste

**Arbejdsløshedsprocenter blandt fagforeningsmedlemmer
1921-1932; udvalgte år**

fagforeninger havde indgået 5-årige overenskomster i 1911, så det medførte en vis stabilisering på arbejdsmarkedet.

1. verdenskrig og tiden derefter

Da 1. verdenskrig og krisen kom i 1914, betød dyrtiden, at mange arbejderfamilier fik ringere vilkår, eftersom der ikke var indbygget dyrtidsregulering i overenskomsterne. Dette førte til, at regeringen måtte gribe ind og give arbejderne en vis kompensation; der blev også rationering af en mængde dagligvarer. I 1919 indførtes fuld dækning for dyrtiden.

England opsagde i 1917 sin handelsoverenskomst med Danmark. Dermed steg Danmarks landbrugs-

handel med centralmagterne (bl.a. Tyskland) og “gullash-tiden” tog sin begyndelse (tiden fik navn efter de fabrikker, der producerede kødkonserves til de krigsførende lande og tjente enorme formuer på det).

I 1919 indførtes en 9-timers arbejdsdag (6 dage om ugen). Denne nedgang i timetallet fik arbejderne kompensation for af arbejdsgiverne. Med virkning fra januar 1920 blev der ved overenskomst indført en 8 timers arbejdsdag. Arbejderne skulle acceptere en nedgang i timelønnen, men den fastsatte arbejdsdag skulle nu være effektiv, og arbejderne måtte tage overarbejde ud fra virksomhedens tarv. Det betød alt i alt, at der kom en reallønsforbedring på op til 40% i 1920 i forhold til 1914 – og op mod 20% i forhold til niveauet før krigen.

Men efter krigsafslutningen steg priserne igen fra 1919 og det betød, at regeringen nu måtte ind og støtte de fattigste gennem hjælpe-kasserne.

I 1920 sendte arbejdsgiverne lockoutvarsel til 100.000 arbejdere, men ved politisk indgreb blev arbejderne krav imødekommet. Det var imidlertid en usikker tid (stigning i de importerede råvarer og fald i priserne på de eksporterede konsumvarer); der begyndte at ske virksomhedslukninger og krak og arbejdsløsheden steg til 19,7% i 1921. Dette førte til endnu større sænkninger i reallønnen op til 1923. 1920'erne bliver også præget af store arbejdsløshedsprocenter, indtil den store krise sætter ind med endnu større arbejdsløshedsprocenter i begyndelsen af 1930'erne.

Arbejderbeskyttelse

Fra 1873, hvor der kommer bestemmelser (forbud og begrænsninger) om børns og unges arbejde i fabrikker, gennemføres der i de følgende år en række arbejderbeskyttelsesbestemmelser: 1889 om arbejdsulykker og almindelig maskinbeskyttelse, Lov af 1913, “Fabriksloven” om bl.a. kvinders arbejde ved graviditet og fødsel. I 1915 Lov om tvungen barsels-hvile på 10 dage efter fødslen (en jordemoder skulle have 10 kr. for sin assistance ved en fødsel).

Som det eneste europæiske land har Danmark aldrig

haft forbud mod natarbejde for kvinder. Det skyldes, at de kvindelige fagforeninger og kvindeforeningerne op til vedtagelsen af Fabriksloven af 1913 argumenterede stærkt for kvinders ret til arbejde i de erhverv, der havde natarbejde som en del af arbejdsbetingelserne.

Kamp mod nød og arbejdsløshed

Fra 1891 blev der vedtaget en fattiglov: Det offentlige skulle komme enhver til hjælp “for så vidt han ikke længere var i stand til at forskaffe sig og sine

Kvindeandelen inden for håndværk og industri. Ehvervstællinger 1914 og 1925

Årstal	Håndværk og industri	Heraf kvinder	Kvinders alder i håndværk og industri	Kvinder som bude, rengørings-personale etc.	Kvinder som hjemmearbejdere for industrien
1914	232.615	56.542 24,3%	u. 14: 0,6% 14-18: 9,9% 18-22: 21,1% 22-40: 47,8% 40-60: 18,3% o. 60: 2,3%	635	13.645
1925	269.830	62.294 23,1%		1.028	10.024

De faglærte kvindelige arbejdere inden for håndværk og industri er ikke med i ovennævnte tabel. De udgør i 1925 4,4% af samtlige faglærte arbejdere, især beskæftiget i bogbinderfaget, i typograffaget samt i tobaksindustrien og i skræddervirksomheder.

Pakkeriet i Aalborg Ægexport omkring 1910.

det Nødvendige til Livets ophold eller til Kur og Pleje i Sygdomstilfælde”. Modtagelsen af en sådan hjælp medførte tab af valgret og valgbarhed – lige som skatterestancer betød slettelse af valglisterne.

Den socialdemokratisk radikale regering af 1929 vedtager et fælles arbejdsprogram, hvor “Bekæmpelse af Arbejdsløsheden og Modvirkning af Krisen for både Land og By “ blev sat som en central opgave. I programmet, som især skulle få betydning for 1930’ernes krisebekæmpelse, indgik offentlige arbejder, øget udstykning og grundforbedringsarbejder, samt foranstaltninger til industriens modernisering, forbedring af vilkårene for de langvarigt arbejdsløse og genopbygning og forenkling af sociallovgivningen, skatteomlægning fra arbejde til forbrug osv.

På de største industrivirksomheder – dvs. virksomheder med over 100 ansatte – var der flest kvinder. Her udgjorde de i 1914 34,5% og i 1925 31,3%.

Men også i andre erhverv så som bude, rengøringskoner osv. steg procentdelen af kvinder fra 1914 til 1925 fra 4,1% til 6,1%.

Kvinderne optræder i industritællingerne som fabriksarbejdere uden nærmere angivelser. Men arbejdet bestod ofte af:

- Reparation og rensning af emballage, sække, flasker
- Pakke- og tappearbejde
- Mærkning og sortering
- Vask, strygning og rulning
- Polering

Kvindeandelen inden for de forskellige industrigrene. Erhvervstællinger 1914 og 1925

Industrigren	1914: Egentlig indu- strielt arbejde	1914: Heraf kvinder	1925: Egentlig indu- strielt arbejde	1925: Heraf kvinder
Nærings- og nydelsesmiddelindustrien	36.463	12.240 (34%)	46.409	14.838 (32%)
Tekstilindustrien	13.728	9.706 (71%)	11.146	7.644 (69%)
Beklædningsindustrien	24.216	18.364 (76%)	26.717	20.672 (77%)
Jord- og bygningsindustrien	40.787	122 (0,3%)	47.441	98 (0,2%)
Træ- og trævareindustrien	17.838	752 (4%)	18.936	746 (4%)
Læder- og lædervareindustri	7.579	2.112 (28%)	8.375	2.381 (28%)
Sten-, ler- og glasindustri	15.731	1.348 (9%)	16.820	1.172 (7%)
Metalindustri	48.819	2.084 (4%)	61.736	3.225 (5%)
Kemisk teknisk industri	8.868	2.265 (26%)	14.036	3.655 (26%)
Papirindustri	2.821	1.644 (58%)	3.302	1.771 (54%)
Grafisk industri	8.547	2.693 (32%)	9.042	2.492 (28%)
Soigneringsindustri	5.061	3.212 (63%)	5.870	3.600 (61%)
Soigneringsindustri	230.458	56.542 (25%)	269.830	62.294 (23%)

- Traadarbejde
- Bogindbinding som medhjælp

Kvindearbejdet var karakteriseret ved kort oplæringstid. Men i 1925 tæller man også på begrebet "tillært". Her udgjorde kvinderne 58 % af samtlige tillærte arbejdere.

Arbejdsmiljøet

"Paa Sukkerfabrikken i Hillerødgade maatte vi staa i bøjlet Stilling og ryste Sukkeret sammen i Kasse, til disse havde naaet den rette Vægt. Derefter maatte vi løfte de 80 pund tunge Kasser op paa en Bænk, hvor saa Snedkeren slog dem til"

"Formanden, hvor jeg havde arbejdet, sendte Bud,

Beuvaisfabrikken, vin- og konserverfabrik i 1920'erne. Fra loftet kommer et samlebånd med en glidende strøm af konserverdåser. Kedelpasserne er mænd, resten er kvinder, der laver indholdet og fylder det på dåser. Drivremmene til maskinerne er ikke afskærmede.

at naar Barnet var dødt, kom jeg vel igen, og 14 Dage efter gik jeg saa paa Arbejde igen. 14 Maaneder efter fik jeg igen en lille Pige, hvor jeg ogsaa havde en streng Fødsel, fordi jeg havde haft siddende Arbejde” (Raske Fjed – 10 arbejdende Kvinders Livserindringer 1932)

Organisering

Kvindernes faglige organisationer voksede støt. I 1920 var der i alt 65.136 organiserede kvinder, hvoraf Kvindeligt Arbejderforbund organiserede de godt 20%. Men langt de fleste kvinder var organiseret i fællesforbund, der optog såvel mænd som kvinder, såvel faglærte som

ufaglærte, f.eks. tekstil, tobak, papir og keramik.

I de fælles forbund blev kvinderne ofte samlet i særlige afdelinger, hvilket hang sammen med, at kvindernes tidligere rene kvindefagforeninger nu blev optaget som samlede grupper i fællesforbundene.

Kvindernes faglige organisationsprocenter var dog lavere end mændenes. F.eks. udgjorde de i 1914 kun 1/7 af de organiserede arbejdere inden for De Samvirkende Fagforbund i Danmark. I 1925 udgjorde de knap 1/4 af arbejdsstyrken, men udgjorde nu 1/6 af de organiserede arbejdere inden for De Samvirkende. Hertil skal siges, at organisationsprocenten for begge køn svingede meget inden for det enkelte fag. I nogle fag var der en organisationsprocent på 100, mens andre havde en meget lille organiseringsgrad. I 1930 var godt 70% af alle organiserede arbejdere organiseret under De Samvirkende Fagforbund i Danmark, og halvdelen af alle arbejdere organiseret i fagforeninger.

Strejker

I 1886 fandt den første store kvindestrejke sted – som en spontan strejke, der dog tabte. 10 år efter oprettede Kvindeligt Arbejderforbund den første strejkekasse og strejkede og vandt, selv om strejken varede et par måneder.

Kvinder har været lige så strejkevillige som mænd i arbejderbevægelsens historie. De kvindelige arbejdere viste gentagne gange deres mod og kampvillighed i strejkerne.

Etage med korridorlejligheder til venstre og en herskabslejlighed til højre. Korridorlejlighederne er alle på ét værelse.

Men der var ofte et skel mellem de kvinder, der opfattede sig først og fremmest som deres mænds koner, og de kvinder, der definerede sig som lønarbejdere og selvstændige forsørgere eller medforsørgere. Skellet kunne også være i den enkelte kvinde. Som arbejderkone måtte man se på produktionen med familiens øjne, og ikke nødvendigvis sammenholdet med kollegerne som udgangspunkt for sin adfærd. I hver enkelt tilspidset situation skulle der altså foretages et valg.

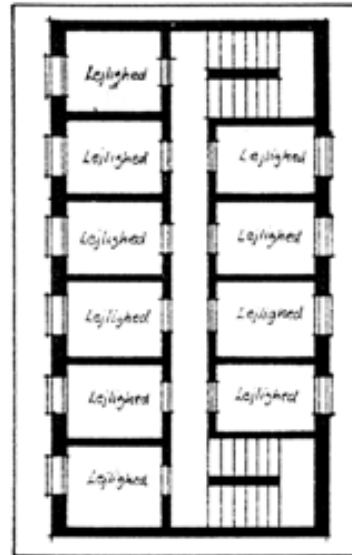
Familie og bolig

Når arbejdspladsen adskilles fra hjemmet, bliver den mad og andre ting, der produceres i hjemmet, anset for privat og erhvervslivet uvedkommende – denne produktion bliver "brugsværdi".

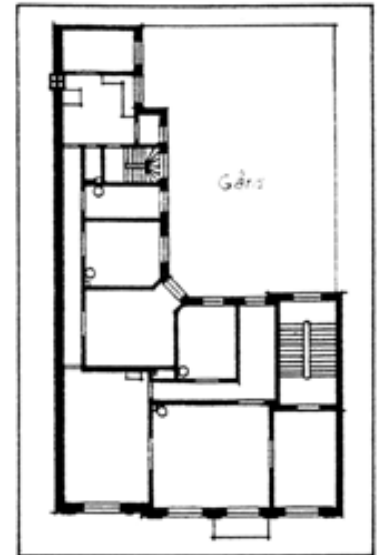
Med den generelle opfattelse af manden som forsørger påvirkedes også løndannelsen for de to køn. Kvindernes løn var 2/3 af de ufaglærte mænds løn i 1900-1925. Statistisk Departement fastslog, at kvindernes forbrug var 9/10 af en voksen mands.

Kvindernes arbejdskraft blev betragtet som en tillægsarbejdskraft i industrien, ligesom lønnen blev betragtet som en tillægsløn til familien – ikke som en personlig individuel løn til at leve – og reproducere sig selv for.

Indtjeningen hos størstedelen af arbejderklassen var ikke tilstrækkelig til at købe egen bolig. Derfor blev det blive almindeligt, at man lejede en bolig for en måned ad gangen i et boligkompleks. Der bygges der-

Korridorlejlighed.

Herskabslejlighed.

for i slutningen af 1800-tallet begyndelsen af 1900-tallet en masse boliger i byerne, der passer til denne efterspørgsel. Dvs. en masse 1 til 4 værelses lejligheder til en husleje, som en arbejderfamilie kan betale. Det medfører en overproduktion på dette givtige marked, og der indtræder byggekrak i 1908, hvorefter næsten al byggeri stopper for en periode frem til 1914, hvor staten griber ind. Men billedet med overfyldte lejligheder og familier i husvildebaracker er et almindeligt billede frem til midten af 1920'erne.

Vi ved, at der i københavnske etværelseslejligheder op til midten af 1920'erne boede i gennemsnit 3,9 mennesker. I tolværelses lejligheder boede 6 mennesker. I treværelses lejligheder 8 mennesker og i fireværelses lejligheder boede over 10 mennesker.

I husvildebarakker, skoler, fattiggårde, kolonihavehuse boede der i København i 1924 2.821 familier, bestående af 11.350 personer. I provinsen boede 1.724 familier, bestående af 9.288 personer, i husvildeboliger.

Lejligheder bygget før 1900 var på 35-45 kvadratmeter. Senere på 40-58 kvadratmeter. Baggårde blev fyldt op med baghuse i flere lag. Adgangsforholdene til lejlighederne var ofte gennem andre rum uden entreer og forgange. Toiletforholdene var ringe. Først efter 1889 blev det et krav, at der skulle være et toilet for hver fem familielejligheder. Belysningen og opvarmning skete med petroleum og kul. I køkkenet var der ofte en såkaldt "kokekakkelovn", hvor der kunne laves mad på og leveres opvarmning fra.

Mange af disse lejligheder udgjorde rammerne omkring arbejderfamilierne ikke blot i begyndelsen af århundredet, men helt frem til slutningen af 1950'erne, hvor der igangsattes store byggerier i udkanten af storbyerne.

Disse forhold tilskyndede arbejderbevægelsen til allerede fra midten af 1865 at danne bygge- og boligforeninger, der kunne igangsætte opførelsen af de ønskede boliger. Men først i perioden 1900-30 blev disse almindeligt udbredt.

Arbejdet i hjemmet

De varer, som arbejderhusmoderen købte til sin familie, bestod hovedsageligt af følgende madvarer:

- Rugbrød
- Gryn/mel
- Smør/fedt/margarine
- Kød/flæsk
- Æg
- Kartoffler
- Sukker
- Kaffe
- Hvidtøl

I perioden 1909 til 1915 var der en stærk nedgang i proteinerne i kosten, især kød, smør og æg. Især de ufaglærtes familier måtte spise meget brød og gryn. Jo mindre lønindtægt, jo større procentsats går til mad. Hos de mindstbemidlede familier er det op til 70%.

Servicefunktionerne i hjemmet

I og omkring hjemmet – dvs. i gården og på gaden – opholdt de større børn sig mest, når de ikke var i skole eller i "plads"; ofte passede de små søskende, mens moderen havde andre gøremål i hjemmet: Madlavning, rengøring og vask samt måske pasning af syge og gamle. Mange familier var "åbne", forstået på den måde, at man hjalp hinanden og blandede sig i hinandens forhold i de snævre boligmiljøer.

Børnedødeligheden var stor i de overbefolkede kvarterer. Vesterbro og Nørrebro i København havde således

20% større dødelighed blandt børn end gennemsnittet for hele landet. Børn blev født med flere misdannelser, og der var en større dødelighed af epidemiske sygdomme – 50-90% større dødelighed end i resten af landet.

Kvinderne i denne del af arbejderklassen havde også større dødelighed end kvinderne som helhed, idet såvel arbejdsbelastninger, aborter – spontane eller fremkaldte – fødsler uden eller med ganske kort barselshvile fra lønarbejdet og fra gøremål i familien gjorde kvinders helbred alvorligt nedbrudt.

Med mange mennesker i husstanden – i gennemsnit 3-4 børn – at sørge for, var der meget at gøre for kvinderne hele tiden, og hjælpemidler var ikke at få i større omfang. At benytte sig af betalt service udefra var der ikke råd til.

En langt senere undersøgelse blandt udearbejdende gifte kvinder viser, at der i 1948 blev brugt 44,1 time om ugen på husarbejde, hvis der var et barn; hvis der var to børn 46,2 timer og hvis tre børn eller flere 48,3 timer.

Nabohjælp var en selvfølgelighed i disse arbejderkvarterer blandt familiernes kvinder. Også de store børn under 14 år – før de fik “plads” – især pigerne måtte hjælpe moderen med hendes opgaver – og måske i mange tilfælde klare moderens opgaver, mens hun var udearbejdende.

Asyler

Vuggestuer og børnehaver fandtes kun i begrænset omfang og betød også en ekstra udgift for arbejderfamilien. Derfor var det oftest børn af enlige forsør-

gere eller mødre uden anden pasningsmulighed, der var nødt til at benytte sig af dem. I 1927 var der kun 26 vuggestuer i hele Danmark.

Børneværn

Hvis myndighederne fik et tip om, at nogle børn gik for “lud og koldt vand”, så havde de mulighed for at gribe ind og fjerne børnene fra hjemmet. I perioden 1905-1915 viser tallene, at 85% af alle fjernede børn kommer fra arbejderklassen – især de ufaglærte hjem.

Hvad sker der på lovgivningsområdet for kvinderne?

Indgangen til industrisamfundet skete med en række levn fra historien langt tilbage. Med reformationen i 1530'erne blev mandens rolle som overhoved for familien et stadfæstet retsprincip. Danske Lov af 1683 førte til, at de gifte kvinder betragtedes som umyndige og skulle repræsenteres af deres mænd i alle retlige og offentlige anliggender. Den ugifte kvinde havde dog en række rettigheder, men de forsvandt, når hun giftede sig.

Med grundloven af 1849 fik kvinderne ikke nogen ændring i deres myndighed – de var politisk, økonomisk og retligt umyndige. I 1880 fik gifte kvinder mulighed for at råde over, hvad de selv tjente og i 1899 fik den gifte kvinde myndighed på lige fod med den ugifte. Mændene havde dog stadig rådighedsret over fællesboet. I 1908 fik kvinderne valgret til kommunale råd og i 1915 valgret til folketing og landsting – men op til 1925

kun hvis deres mænd havde betalt skyldig skat!

I 1908 fik enker ret til at være værger for deres børn – ellers var det et mandligt medlem af familien eller myndighederne, der havde haft denne opgave. I 1922 fik gifte forældre fælles forældremyndighed, men faderen bestemte stadigvæk over barnets økonomiske forhold. I 1925 med den nye ægteskabslov fik begge ægtefæller pligt til at bidrage til familiens opretholdelse. Denne underholdspligt kunne de dog udøve på forskellig vis – også gennem indsatsen i hjemmet – eller på anden måde som der står. Dvs. den gifte kvindes husarbejde tolkes som en del af dette fællesbidrag.

I 1919 blev der vedtaget en ligelønslov for alle offentligt ansatte, dog med et dyrtidstillæg, graderet efter forsørgerstatus. I 1921 blev der vedtaget en lov om lige adgang for mænd og kvinder til alle offentlige stillinger og hverv – dog med undtagelse af adgang til præsteembeder og til militære embeder. I 1947 fik kvinder for første gang embeder som præster i folkekirken. Adgang til militære embeder blev først muligt for kvinder i 1974, hvor de kunne optages som konstabler.

Arbejderkvindernes selvforståelse

De fagligt aktive kvinder i fagbevægelsen og i arbejderbevægelsen oplever samfundet som adskilt i to blokke. Der skelnes mellem “de fine” og “os”.

Kvinderne havde som “det andet køn” ofte et flertydigt forhold til deres arbejdsgivere eller arbejdsledere, som var mænd, der forvaltede deres ledelsesopgave på forskellig vis – nogle gange stærkt under-

trykkende og andre gange venligt og imødekommende, ja, endda beskyttende over for kvinderne. Kvinderne kunne få lettet presset i dagligdagen gennem små påskønnelser, men det forhindrede dem ikke i at se klart på arbejdsledere og virksomhedsejere og i at skelne mellem “dem” og “os”.

Samfundet så generelt kvinders lønarbejde som noget midlertidigt. Den holdning påvirkede også nogle kvinder, der derfor ønskede ikke at organisere sig. Deres håb var, at der kom bedre tider, så de kunne forlade dette “slavearbejde”, som de nu var nødt til pga. smalhans i familien. Organisationsarbejdet blandt kvinderne var en stor opgave, da kvindelige lønarbejdere skiftede job mange gange og vandrede ind og ud af arbejdsmarkedet gennem året. Desuden mente en enkelte kvinder, at det var nok, at manden betalte fagforeningskontingent, da han af dem blev opfattet som hovedforsørgeren.

De kvindelige fagforeninger, især Kvindeligt Arbejderforbund, opfordrede ikke blot kvinderne til at organisere sig fagligt, men til at også stemme på Socialdemokratiet:

“Det vil selvfølgelig være sørgeligt, hvis Kvindeligt Arbejderforbunds mangeårige selvstændige Arbejde for Landets Arbejderkvinder skulde have ført med sig, at disse nu opdagede, at de var saa uselvstændige Væsener, at de ogsaa inden for Organisationerne skulde være undergivne Mænds Ledelse, og ikke som det nu gennem mange Aar er bevist, forsat skulde lede deres egen Organisation og møde ved

deres egne valgte Tillidsmænd og paa de Steder og i de Forsamlinger, hvor Arbejderklassens Interesser forfægtes og afgøres...”

Arbejderkvinder i perioden accepterede i et vist omfang de relationer, der var mellem kønnene, men de fagligt bevidste hævdede retten til at organisere sig og være konkurrencedygtige med mændene, når deres arbejdskraft skulle sælges.

Kollegerne i fagbevægelsen

Vi ser stadig dilemmaet mellem kvindernes opgaver på arbejdsmarkedet og i hjemmet afspejle sig i diskussionen i fagbevægelsen. Formanden for Dansk Arbejdsmandsforbund, M.C. Lyngsie (1864-1931) udtalte engang i 1920'erne: “Hvor uendelig meget betyder det ikke, at de Kvinder, der maa arbejde, ogsaa har tid til at hygge om hjemmet”.

Nogle gange har der været solidaritet, andre gange krig på kniven mellem mænd og kvinder på arbejdspladserne. Stridens årsager kunne være, at der var forskellige fagforeningsoverenskomster for bestemte arbejdsprocesser.

Mange kvinder har i tidens løb ladet sig overflytte til fællesforbundene fra Kvindeligt Arbejderforbund, og det har helt til vore dage ført til strids-spørgsmål mellem dette forbund og andre forbund om grænseaftaler og overflytning af medlemmer.

På det mere overordnede plan og i retorikken på møder i fagbevægelsen anerkendte mændene efterhånden kvindernes ret til at være på arbejdsmarke-

det, være organiseret og have indflydelse på egne forhold – i hvert fald på det rituelle plan. Mens dagligdagen som omtalt kunne være præget af en barsk tone og sammenstød mellem kolleger fra forskellige faglige organisationer.

Arbejderbevægelsen og kvinderne

Louis Pio sagde i Socialisten 1871, at det er vigtigt at være opmærksom på kvindernes undertrykkelse som fabriksarbejdere og i ægteskabet.

I Socialdemokratiets første program fra 1876, Gimleprogrammet, blev det krævet, at der skulle være almindelig, lige og direkte valgret med hemmelig stemmeafgivning til alle statslige og kommunale folkevalgte forsamlinger for både mænd og kvinder fra det 22. år.

Fra århundredeskiftet og frem til 1. verdenskrig foregik en omfattende teoretisk debat i Socialdemokratiet, hvor blandt andet Gustav Bang (Nina Bangs mand) tager spørgsmålet om arbejderhjemmet op: “Kapitalisten sprænger arbejderens familieliv, idet den tvinger hans hustru og børn ud på arbejdsmarkedet i så vid udstrækning, som det lader sig gøre.” Alligevel mener Gustav Bang, at den voksne kvindes erhvervsarbejde til en vis grad skal betragtes som et samfundsmæssigt fremskridt. Men det ulykkelige er, at kapitalismen ikke samtidig letter hende arbejdet i huset. “Når hun er træt af Arbejdet for andre, venter der hende Arbejdet for Familien, Madlavningen, Børnenes Pasning, Vadsken, Rengøringen, Reparation af

Tøjet og deslige, og hun bliver dobbelt udslidt herunder, hvis ikke Hjemmet skal forfalde" (...) "Under Socialismen kan man saa tænke, at baade den gifte og den ugifte Kvinde deltager i det samfundsmæssige Arbejde inden for rimelige Grænser, hvorved der navnlig vil blive taget Hensyn til hendes Moderger-ning, men samtidig en Del af det Husarbejde, der før paahvilede hende, vil gå over til at blive samfundsmæssigt Arbejde, drevet af særlige Arbejdere, med Benyttelse af en fremskreden Teknik og en gennemført Arbejdsdeling. (...) Nogle faa Arbejdersker kan paa samme Tid tilberede den samme Mad, som nu kræver Hundrede af Husmødres Arbejde,"

Gustav Bang ser et alternativ til sliddet i hjemmet gennem at udvikle en samfundsmæssig produktion af de ydelser, der sker i hjemmet. Dvs. etablering af fælleskøkkener, vaskerier osv.. Han ser ikke, ligesom andre af tidens socialistiske tænkere, at mand og kvinde kan fordele husarbejdet mellem sig. Det var først ideer, der skulle opstå langt oppe i 1960'erne.

Bang og andre socialistiske tænkere på det tidspunkt havde nok ikke tænkt sig, at den offentlige bør-nepasning skulle blive så massiv, som den er blevet i pe-rioden 1980-2002, hvor behovet for børnepasning næsten er fuldt opfyldt, så forældrene kan komme ud på arbejdsmarkedet efter endt barsels- og forældreorlov.

Arbejderoplysning

I 1910 etableredes Esbjerg Højskole som den første arbejderhøjskole, og fra samme tidspunkt begynder

der at være aftenhøjskoler i byerne med undervisning i nationaløkonomi, fysik, historie og samfundslære, statistik, fagbevægelsens historie mv. I 1924 oprettedes Arbejdernes Oplysningsforbund (AOF). Også i disse sammenhænge skulle der tales om køn-nene, og kvindernes slid skulle prises. Ved indvielsen af Roskilde Højskole i 1932 siger forstander Hj. Gammelgaard i forordet til bogen Raske Fjed: "Beskedent og de fortællende Kvinder selv ganske ubevidste synger Bogen en Hymne til den kvindelige Natur, dens Evne til at taale, holde sig oppe gennem alle Lidelser, dens Trang og Styrke til at øve Godt midt i egen Nød, dens Kærlighed til Barnet, dens Vilje til at ofre alt indtil sidste Hvid."

Repræsentation i de faglige organisationer

1914-24 var der kun 1 kvinde i forretningsudvalget i De Samvirkende Fagforbund i Danmark. Det kneb også gevaldigt med bestyrelsesposter i de enkelte forbund; endelig var der kun var ganske få kvindelige afdelingsformænd for slet ikke at tale om landsformænd – når altså lige undtages Kvindeligt Arbejderforbund.

Litteratur

Kirsten Geertsens speciale i historie 25. juni 1975: Nogle sider af arbejderkvindernes arbejds- og livsvilkår i Danmark ca. 1914-24, set i sammenhæng med samfundets økonomiske struktur og almene udvikling. Udgivet som bog: Arbejderkvinder i Danmark 1914-24, SFAH og GMT 1977.

Karin Hansen og Lars Torpe: Socialdemokratiet og krisen i 30'erne, Modtryk 1977.

Raske Fjed – 10 arbejdende Kvinders Livserindringer, anonym udgiver, Jespersens og Pios Forlag København 1932 s. 21-22 og side 65).

7. Arbejderbevægelsen 1930-50

Perioden 1930-50 er en lang periode med forskellige holdninger til køn og arbejdsmarked. I 1930'erne kom der en stærk polarisering mellem de radikale og fremskridtsvenlige ideer, der var opstået gennem 1920'ernes kvinderadikalisering og rettigheder til kvinderne og så de politiske ideer, der kom sydfra med nazismens kvindesyn. Det berøgtede slogan med, at kvinderne hørte til hos børnene, i køkkenet og kirken, fik også indflydelse i de danske opfattelser af kvindens plads. Under 2. verdenskrig mistede mange kvinder deres job i industrien, da der manglede råvarer til konsumindustrien. Men allerede omkring 1950 tydeliggjorde kommissioner og udvalg ønsket om, at kvinderne mere massivt vendte tilbage til arbejdsmarkedet, da der var stærkt brug for dem.

1930'erne

Indgangen til 1930'erne var svær med økonomisk stagnation og voksende arbejdsløshed. Den socialdemokratisk-radikale regering med Stauning i spidsen havde ved sin tiltrædelse i 1929 udformet et arbejdsprogram til at imødegå krisen med, som omtalt i kapitel 8 Arbejderbevægelsen 1900-30.

For arbejderne var det hårde tider med en voldsom nedgang i reallønnen fra 1931 til 1937 på 14%. Det skyldtes en defensiv lønpolitik fra De Samvirkende Fagorganisationer i Danmark (senere LO) og en indkomstpolitik, der viste sig ved statslige indgreb i overenskomsterne og devaluering af kronen.

Statsminister Thorvald Stauning sagde i sin 1. majtale i 1934:

“Vi lever ikke længere under liberalismen, men under den kontrollerede og regulerede kapitalisme, hvor staten kan træde op med hele sin autoritet”.

For at fagbevægelsen kunne være et redskab i denne politik, måtte den centraliseres, så det ikke mere var de enkelte fagforbund, der kunne vedtage eller forkaste mæglingforslag. Der indførtes de såkaldte sammenkædningsregler fra 1934 med udgangspunkt i en række afstemningsområder, hvis forkastelse eller flertal blev afgørende.

Et andet redskab, regeringen benyttede sig af var at gennemføre den såkaldte solidariske lønpolitik, som var udtryk for en løn- og socialpolitik med udligning af lønningerne inden for arbejderklassen. Dette betød en relativ tilbagegang i de faglærtes lønninger og en relativ fremgang i de ufaglærtes, formidlet gennem den statslige indkomstpolitik omfordeling af lønnen. Det kom især de ufaglærte arbejdere i provinsen og landarbejderne til gode.

Men de sociale problemer vokser; i 1932 måtte f.eks. 60.000 arbejdere leve af socialhjælp gennem kommunernes forsørgelseskasser. Endvidere oprettes der ungdomslejre, hvor arbejdsløse unge blev samlet og “genoptrænet” til arbejdsmarkedet.

Krisen gav sig udslag i organisering af de arbejdsløse, arbejdsløshedsdemonstrationer og lignende.

Selv om arbejdsløsheden op gennem 1930'erne faldt fra 31,7% i 1932 til 19,3% i 1936 blandt de organiserede arbejdere, så varede krisen op til slutningen af 1930, hvor der var et lille opsving, som dog hurtigt blev afløst af 2. verdenskrig.

Kvinderne

Kvinderne blev ved med at brede sig ud over arbejdsmarkedet i 1930'erne i industrien, serviceerhverv og i huslige erhverv.

Servicerhvervene

Især i butikkerne steg kvindebeskæftigelsen. De store forretninger udvidede, og antallet af små forretninger steg. Når detailhandlen kunne vokse sådan, var det fordi flere og flere konsumvarer blev industrielt produceret. Der var lange arbejdsdage, da butikkerne første lukkede ved syvtiden om aftenen, om fredagen endda til langt ud på aftenen og delvis åbent om lørdagen.

I løbet af 1930'erne fandt en vis rationalisering af kontorarbejdet sted f.eks. ved at samle kontorfunktionærerne i store skrivestuer.

I 1881 blev den første telefoncentral oprettet i København – og den blev som bekendt en succes. Inden for telefonvæsenet arbejdede både kvinder og mænd, men kvinderne blev telefonistinder, som skulle besvare/omstille opkald fra og til abonnenter. Det var et arbejde med lang arbejdstid, idet telefonerne var åbne fra tidlig morgen til sen aften, fordelt på forskellige vagter. Her sad kvinderne i lange ræk-

De kommunale hjælpe-kasser ydede bistand efter skøn til de arbejdsløse. I det store arbejdsløshedsår 1932 med en arbejdsløshedsprocent på 31,7 for de fagligt organiserede kunne køerne blive lange. Her er en kø fra Århus i 1932.

ker og blev overvåget af en forstanderinde. De blev dog ansat som tjenstemænd med pension, men lønnen var lav, i Korsør 118 kr. om måneden i 1927 – og et værelse kostede minimum 25 kr.. Til sammenligning får en ufaglært kvindelig arbejder i provinsen 4 år senere ca. 160 kr. om måneden.

Industrien

AOF opregner i 1934, hvor der er flertal af kvinder i forbundene:

- Kvindeligt Arbejderforbund
- Bogbinderforbundet
- Hatte- og Bundtmagerforbundet
- Skrædderforbundet
- Skraatobaksarbejderforbundet
- Sukkervarearbejderne
- Tobaksarbejderforbundet

Andre fag, hvor der er et betydeligt antal kvinder er:

- Børsteindustriarbejderne
- Frisørerne
- Guld- og sølvarbejderne
- Handels- og kontormedhjælperne
- Keramikere
- Papirarbejderne
- Rebslagerne
- Skotøjsarbejderne
- Slagteriarbejderne
- Telefonarbejderne
- Typograferne

Med hensyn til lønninger så siger AOF, at det er lykkedes at hæve kvindelige arbejderes løn mest, så lønforskellene mellem mænd og kvinder er blevet mindre. (Et resultat af den statslige indkomspolitik?)

AOF hævder, at der er fuldstændig “Ligeløn” (AOF’s anførselstegn) i tobaksindustrien, hvor mandlige og kvindelige arbejdere betales efter samme akkordpriskurant og har ens betingelser for at kunne udføre arbejdet.

Men AOF’s oplysninger om lønningerne ser således ud for 1931.

Ugefortjeneste for faglærte og ufaglærte arbejdere i hovedstaden og provinsen 1931

Faglærte i hovedstaden:	83,52 kr.
Faglærte i provinsen:	67,20 kr.
Arbejdsmænd i hovedstaden:	66,24 kr.
Arbejdsmænd i provinsen:	57,60 kr.
Kvindelige arbejdere i hovedstaden:	42,72 kr.
Kvindelige arbejdere i provinsen:	37,44 kr.

Lønforskellene mellem ufaglærte mænd og kvinder i såvel hovedstad som provins er da til at tage at føle på; kvindelønningerne udgør 64,5% af de ufaglærte mænds løn i hovedstaden og 65% af de ufaglærtes løn i provinsen. Disse lønforskel er omtrent de samme, som før ligelønskampen startede for alvor i 1970.

Antifeminisme i 1920'erne og 1930'erne

I slutningen af 1920 spirede spørgsmålet om kvindernes ret til arbejde frem i den offentlige debat. Inspireret af de nazistiske og fascistiske tanker fra Italien og Tyskland begyndte mange kredse at angribe kvindernes ret til arbejde. Især de gifte kvinders. Det inspirerede flere danske kommuner til at afskedige gifte lærerinder, så de mandlige forsørgere (eller potentielle forsørgere) i form af de mandlige lærere kunne komme til. Inden for mange dele af det offentlige blev der etableret en lukket kontoristklasse uden advancementsmuligheder, uden pensionsretigheder og med lavere løn, et fænomen, der varede helt op til 1990'erne.

I tidsskriftet "Frem" fra 1927, skriver cand. polit. Knud Korst en artikel: "Kvindernes Overtal". I artiklen beskæftiger han sig med mændenes bitterhed over for kvinderne og forklarer den som betinget af den konkurrence, der er i sektorer, hvor begge køn arbejder og af kvindernes billigere salg af deres arbejdskraft i industrien. Også i den offentlige sektor siger han, at de gifte mandlige lærere ærger sig over de ugifte lærerinders "sorgfrie" tilværelse, da de ikke har en familie at sørge for: Hvorfor skal gifte lærerinder have et lærerjob, når de har en forsørger i forvejen? spørger de mandlige lærere. Men han forsvarede kvindernes ret til at være på arbejdsmarkedet, fordi der "i Virkeligheden er foregået en Revolu-

tion, som der aldrig før i Historien er set Mage til".

"Frem" 1927, Knud Korst skriver:

"Og i vore Dage er det næsten en Selvfølge – ogsaa i de mere velstillede Kredse af Befolkningen – at naar Døtrene bliver voksne, skal de have et eller andet Levebrød; det er i vor Tid kun meget faa unge Piger, der gaar hjemme og venter på af blive "afsat". I det store og hele er det altså den økonomiske Udvikling, der har tvunget Kvinderne ud på Arbejdsmarkedet. Naar mange Mænd udtaler sig med Bitterhed om den Konkurrence, Kvinderne paafører dem i deres Levebrød, er det derfor ganske uretfærdigt. Kvinderne er nødt til at søge sig Levebrød (...) Ændringen har givet sig i den Frimodighed, hvormed Kvinderne nu træder frem på alle Omraader af Menneskelivet, deres Deltagelse i Sport, Politik, deres Utvungenhed og Naturlighed i Livsvaner og Klædedragt. Kort sagt, der er her i Virkeligheden foregaaet en Revolution, som der aldrig før i Historien er set Mage til".

Funktionærloven blev blevet vedtaget i anden halvdel af 1930'erne samtidig med, at en del gifte kvinder afskediget i den private sektor. En retssag i 1936, ført af en kvindelig funktionær, der var blevet afskediget, fordi hun giftede sig. Her sagde firmaets advokat, hendes modpart:

"Ved en kvindelig Funktionærs Giftermaal skabes der for hende et Interessesecentrum uden for Tjene-

sten, som man mener, at denne lider under, og som ikke i tilnærmelsesvis samme Grad gør sig gældende for den mandlige Funktionærs vedkommende ... og at Arbejdsglæden og Arbejdslysten ikke kan holdes på samme Højde som tidligere, fordi der er saa meget uden for Tjenesten, der trækker”.

I arbejderbevægelsen var der tilbagevisninger af denne idé med at tvinge kvinderne ud af arbejdsmarkedet. I “Socialisten”, Socialdemokratiets dagblad, blev der i 1934 ført en diskussion om emnet, hvor konklusionen blev, at det ikke ville være hensigtsmæssigt eller rimeligt at forvise kvinderne fra arbejdspladserne.

AOF skriver i 1934:

“Under trykket af den store Arbejdsløshed i de sidste Aar har der løftet sig spredte Røster om at nedbringe Arbejdsløsheden for Mændene ved at “vise Kvinderne tilbage til Hjemmet”. Enkelte Steder ser man gennemført den Regel, at naar en (offentlig) ansat Kvinde gifter sig, maa hun tage sin Afsked. Alene Iagttagelserne fra Nazi-Tyskland, hvor det hører med til Reaktionens Program at henvise Kvinden til Kirken, Køkkenet og Børnene, maa fremkalde Betæneligheder ved Foranstaltninger, der gaar i Retning af at skabe Uenighed mellem og ulige Ret for Kønnene.”

Diskussionen om kvindernes ret til at være på arbejdsmarkedet er nok ikke mulig i dag. Dog så vi en

snert af den i forbindelse med den store arbejdsløshed, der udviklede sig i begyndelsen af 1980'erne. Men enhver kan se i dag, at udelukkelsen af kvinder fra arbejdsmarkedet er en absurditet pga. hele samfundsøkonomiens opbygning. Det kunne man vel også i 1930'erne. Men på det tidspunkt var der en ideologisk, nazistisk inspireret blindhed, der gjorde, at man ikke ville se klart på spørgsmålet. Man ønskede ikke fra reaktionære kredse, at kvinderne skulle være der, samtidig med, at de knoklede såvel i den tyske og danske industri og på arbejdsmarkedet i det hele taget.

2. verdenskrig

Med besættelsen af Danmark den 9. april 1940 begyndte der på det politiske og økonomiske plan et samarbejde med besættelsesmagten – kaldet samarbejdspolitikken. Allerede i maj 1940 rejste en delegation til Berlin for at få tilvejebragt erhvervs- og handelsaftaler. Delegationen bestod af repræsentanter fra ministerierne, erhvervsorganisationer og enkelte brancher. Resultaterne af forhandlingerne blev, at Danmark fik lov at producere det, som den tyske værnemagt havde brug for. Det skabte stor splittelse mellem erhvervene for og imod besættelsesmagten, idet nogle fik en enorm opblomstring, mens andre måtte skære ned eller lukke virksomheden. Virksomheder, der fremstillede cement samt storlandbruget, der kunne producere til eksport og til de entreprenører, der fik til opgave at bygge fæst-

ningsværker, fik gode fortjenester i disse år.

Besættelsesmagten ville have indsigt i produktionen, og med mellemrum dukkede tyske eller danske nazistiske teknikere op på alle slags virksomheder. I tekstilindustrien så man efter krigen et opgør mod disse teknikere. Man må formode, at disse teknikere var inspireret af arbejdstilrettelæggelsesmetoderne sydfra, så derfor kan man forstå danske arbejderes vrede.

I aftalerne mellem samarbejdsregeringen og besættelsesmagten indgik, at danske arbejdere skulle arbejde i tysk industri til gengæld for levering af brændsel til Danmark. I alt var der 127.000 danske arbejdere, der måtte arbejde i kortere eller længere perioder i Tyskland med en arbejdsuge på 60 timer, lav løn og elendig mad.

Arbejdsløsheden faldt i Danmark gennem 1941-42, men det foregik mest ved hjælp af arbejdsfordeling, sænkning af lønudjævning i forhold til et fast pristal, nødhjælpsarbejder, befæstningsarbejder og så det omtalte arbejde i Tyskland.

Der opstod røre i fagbevægelsen i 1942 mod de ovennævnte tilstande. Man opstillede store lønkrav til overenskomsterne 1943, som De Samvirkende Fagforbund i Danmark ledte ind i et forlig om 2,5-6 øre mere i timen. Men dette startede en strejkebølge, der intensiveres i 1943, hvor bl.a. havnearbejderne og skibsværftsarbejderne spillede en central rolle, og hvor arbejdsmarkedet brød ud i auguststrejken 1943 som den danske arbejderklasses første

Kvindelige danske arbejdere på vej til Tyskland i 1940. De fleste var unge, ufaglærte mænd, men 10% var kvinder. De ser glade ud, men de ved heller ikke, hvad der venter dem.

store masseaktion mod den nazistiske besættelsesmagt. Efter auguststrejken oplevede den danske befolkning mere og mere åben terror fra besættelsesmagten og de danske nazister, hvilket endte med folkestrejken i 1944. Der blev indført spærretid, der hindrede folk i at gå ud efter mørkets frembrud. Men denne blev først brudt af B&W-arbejderne, som hævdede, at de skulle passe deres kolonihaver, hvad de ikke kunne nå om dagen, når de var på arbejde. Det kom til et regulært slag den 30. juni, hvor arbejderne gik i demonstrationer og ødelagde nazivenlige butikker o.l. Men besættelsesmagten gjorde modtræk, besatte de kommunale værker og slukkede for lys,

Folkestrejken i København juni 1944. Her er brudt brosten og fliser op for at hindre besættelsesmagts patruljer i at køre ind i gaderne.

gas og vand. En samling af repræsentanter fra det “officielle” Danmark, incl. Det Samvirkende Fagforbund opfordrede til indstilling af strejkerne.

Efter befrielsen den 5. maj 1945 skulle hele det danske produktionsapparat bygges op igen. Socialdemokratiet udformede et program, “Fremtidens Danmark” omhandlende bl.a. en fornyet og rationaliseret industri og forbedrede vilkår for arbejderklassen – programmet skulle dog først begynde at blive realiseret i 1950’erne. Det var udtryk for en keynisiansk udvikling à la New Deal i 1930’ernes USA,

byggende på statens krisedæmpende intervention i økonomien og dæmpning af konflikter mellem arbejdstagere og arbejdsgivere.

Programmet, “Fremtidens Danmark”, var udviklet i samarbejde mellem Socialdemokratiet, De Samvirkende Fagforbund (LO) og Det Kooperative Landsforbund (også kaldet “Kooperationen”, bestående af kollektivt ejede virksomheder, der var knyttet til dansk arbejderbevægelse) og havde fire punkter:

- Ligeligere indkomstfordeling.
- Planlagt og effektiv produktion, der tager sigte på højere levestandard og social sikkerhed.
- Fuld udnyttelse af alle produktionsmuligheder – afskaffelse af arbejdsløshed.
- Ingen konjunkturbevægelser, men permanent højkonjunktur bør tilstræbes.

Kvinderne under og efter krigen

På grund af den “arbejdsdeling” med besættelsesmagten, som Danmark måtte indgå i, forsvandt eller indskrænkedes mange kvindeindustrier, bl.a. tekstilindustrien og flere fødevarerindustrier. De fleste konsumvarerindustrier manglede råvarer til deres fremstilling og måtte finde erstatninger, hvis de ikke helt skulle lukke. Flere arbejdere begyndte dog at blive selvstændige i produktion af erstatningsvarer – og hitte-på-somheden var stor i et land, der nu var afskåret fra det store verdensmarked og med importrestriktioner.

Denne indskrænkning i kvindeindustrierne holdt sig længe, og det var først i 1950’erne, da rationering

af de fleste forbrugsvarer ophævedes, at der kunne komme gang i konsumvareindustrien.

Besættelsestiden havde altså "bombet" konsumvareproduktionen tilbage til tidligere produktionsmetoder, hvor kvinderne var ansat i mindre virksomheder og forretninger, hvor man bearbejdede de tilgængelige råvarer forfra. Mange opfindelser og husmoderkneb betød også, at familierne kunne overleve, selv om der næsten ikke var varer at få (læs blot koge- og idébøgerne fra krigens tid). Kolonihaver, villahaver ja, alle steder hvor det var muligt, dyrkede man grøntsager, holdt høns, grise osv., også i storbyerne, for at kunne få føden. Gamle dyder som at spinde og væve uld og kærne smør kunne man se genoplivet i provinsen og på landet. Alle disse aktiviteter sammen med at stå i kø efter varer, var blevet husmødrenes daglange beskæftigelse. De, der arbejdede fuldtids måtte alliere sig med medsøstre og familie for at kunne være på pletten, når der var varer at få.

Disse tilstande bevirkede, at der ikke var tale om rettigheder som ligestilling mellem kønnene, men mere en overlevelse fra dag til dag.

Det økonomiske sekretariat siger i sin Økonomiske Årsoversigt 1947:

"Arbejdskraftens overgang til mindre virksomheder er antagelig udtryk for den tilbagegang til en mere primitiv, håndværksmæssig teknik, som fandt sted under besættelsen, og som endnu ikke er afviklet".

Demonstration på Dantes Plads i februar 1947. Her kræver kvinderne at kunne købe de almindeligste dagligvarer. Men regeringen holdt igen og lod rationeringen opretholde nogle år endnu – efterhånden på færre og færre varegrupper.

Ja, det var i sandhed en mild beskrivelse af tilstandene!

Genrejsning af industrien

Genrejsning af den danske industri kunne kun foregå i et samarbejde mellem arbejdere og arbejdsgivere, men det krævede, at fagbevægelsen kunne skabe fodslag i egne rækker. Man undgik at kræve lønhøjelser ved produktivitetsforøgelse i de første år, og der udvikledes et akkordsystem med fastsatte arbejdstakter til at holde lønninger i ave. F.eks. var udgangspunktet for en akkordfastsættelse, at en arbejder på timeløn arbejdede med arbejdstakt 80 – og først gennem en akkordfastsættelse kunne arbejdstakten vurderes til 100 eller højere. Også tidsstudier efter taylorske principper blev indført i næsten alle industrier. Da maskinellet og arbejdstilrettelægningen i starten stort set var det samme som under krigen, betød det øget arbejdsbelastning og intensitet i arbejdet for arbejderne.

I Vejle på De Danske Bomuldsspinderier nedlagde kvinderne allerede i 1945 arbejdet som protest mod den ydmygende overvågning, når de tog et glas vand, gik på toilettet osv.. Denne aktion fremkaldte sympatiaktioner på flere bomuldsspinderier landet over. Også på slagterier blev der kampe på grund af rationaliseringsstudier. Ledelsen på flere slagterier udviklede den vane, at de afskedigede alle arbejdere om fredagen for om mandagen kun at tage dem ind, der ikke var fagligt aktive.

Først i 1960'erne blev der indført nye teknikker

og nye teknologier, således at der ad den vej kunne ske en forøgelse i produktiviteten.

I 1947 skabtes samarbejdsudvalgene – en institution, som har haft betydning for dialogen mellem arbejdsgiver og arbejdstager helt op til vore dage.

Ligestillingen ?

Perioden er en svær tid for kvinderne. Der er ikke meget hjælp at hente i en offentlig indsats på ligestillingsområdet. Ligestillingen står ikke på dagsordenen. Den ideologiske debat er gennemgående fjendtlig over for kvindernes frigørelse, dog med argumenter om fastholdelse af kvindernes ret til arbejde, som vi ser det fra Socialdemokratiet. Man ser mere kvinderne som mødre og husmødre og de problemer, der udspringer af denne rolle. Symptomatisk er oprettelsen af Mødrehjælpen i 1939, der skal tage sig af de problemer, der fremkommer gennem at være fattig og mor. Først efter 2. verdenskrig begynder Mødrehjælpen at sætte gang i at hjælpe enlige mødre til en uddannelse, så de bedre kan klare sig på arbejdsmarkedet.

Litteratur

Den jyske historiker nr. 9: Det danske klassesamfund 1920-40, 1976, skrevet af John Brakshøj, Steen Busck, Jens Christensen, Jørgen Hegnsvad, Asger Jepsen, Birgitte Possing og John Poulsen.

Socialdemokratiet og krisen i 30'erne af Karin Hansen og Lars Torpe, Modtryk 1977.

Fagforeningskundskab – historie og problemer, en grundbog for studiekredse, Arbejdernes Oplysningsforbund, Fremad 1934.

Frem 13. juli 1927, 3. Aargang, Kvindernes Overtal af Knud Korst, cand. polit.

Hans Jørgen Nielsen: Besættelse og befrielse, Modtryk 1977.

Kvindfolk 1900-1980, en Danmarkshistorie fra 1600-1980, bd. 2, Gyldendal 1984.

8. Arbejderbevægelsen 1950-71

Perioden er præget af, at der er stærkt brug for kvindernes indsats på arbejdsmarkedet. Der gøres et udstrakt opsøgende arbejde for at få husmødrene til at gå ind i den opvoksende industri. Mange steder i landet ansætter man erhvervschefer, der med løfte om tilstedeværelse af kvindelig arbejdskraft kan lokke investorer til at nedsætte sig i lokalområdet. Men indgangen til perioden er stadig præget af, at kvinderne er husmødre, der skal balancere mellem deres erhvervsarbejde og ansvar for hjemmet. Der bliver sat mere fokus på, at også pigerne skal have en uddannelse for at klare sig godt på arbejdsmarkedet.

Uddannelses- og arbejdsmuligheder for pigerne 1953

I 1953 bringer "Politikens Husmoder-Årbog, Hvem, Hvad, Hvor" en artikel, "Den unge piges chancer": Den unge pige har mange chancer for at blive til noget – ! Her står nævnt følgende fag:

Apotekerdefektrice
Arkitekt
Bibliotekar
Boghandler
Fabriksarbejderske
Farmaceut
Forplejerske
Fotograf
Fritidshjemslærerinde

Gartner
Havebrugskandidat
Keramiker
Korrespondent
Laboratorieassistent
Modist
Postassistent
Servitrice
Sundhedsplejerske
Syerske
Tandtekniker

Fabriksarbejderske

Den typiske kvindelige industriarbejder er fabriksarbejdersken. Hun betragtes som ufaglært, idet hun enten beskæftiges ved arbejde, der blot kræver få dages oplæringstid eller også arbejder ved et speciale, der er noget mere omfattende.

Antagelsesbetingelser: Allerede i 14-års alderen kan en ung pige efter afsluttet skolegang søge ind på en fabrik. Hun betragtes og lønnes som elev, indtil hun er fyldt 16 år, dvs. at hun i den tid gerne er timelønnet. Herefter deltager hun normalt i akkordarbejde, men på en lavere sats end kvinder, der er fyldt 18 år.

Uddannelse: Der er som nævnt tit slet ikke tale om nogen uddannelse, men blot om en tillæring til et yderst elementært arbejde. Jo flere sådanne ukomplicerede arbejder, fabriksarbejdersken får indsigt i, des lettere vil hun kunne klare sig – også når hendes

jævnaldrende kolleger, der kun har lært en enkelt ting allerede i 30-årsalderen begynder at mærke konkurrencen fra de helt unge piger.

Muligheder: Arbejdsområderne er nærings- og nydelsesmiddelindustrien (konserves og biscuit-, tobaks-, bryggeri- og chokoladearbejderske, pakker-ske, etc.), tekstilindustrien, beklædnings-, læderva-re- og skotøjsindustrien, jern- og metalindustrien (akkumulatorer, glødelamper, elektrisk materiel, ra-dioartikler), den kemiske industri (farver, lakker, gummi, sæbe, tændstikker), papirindustrien (bog-binderhjælpearbejderske, æske- og kartonarbejder-ske, pålæggerske, trykkeriarbejderske), børsteindu-strien og den keramiske industri.

Løn: Stærkt varierende fra industri til industri. Den gennemsnitlige timefortjeneste ligger på ca. kr. 2,75 i København og ca. 30 øre lavere i provinsen.”

Erhvervsarbejde for husmoderen

I 1950'erne og 1960'erne begynder diskussionen at dreje sig om husmødrenes erhvervsarbejde, og del-tidsarbejdet bliver gang på gang fremhævet som en fordel for arbejdsmarkedet og samfundet – men ikke af fagbevægelsen som sådan og ej heller af arbejds-givere i industrien. Allerede i begyndelsen af 1950'erne begynder et arbejde i offentlige kommissi-oner om muligheder for deltidsarbejde for husmødre, da man gerne vil have dem ud på arbejdsmarkedet. Men foreløbig kun som reserve, da reservestyrken uden omkostninger kan sendes tilbage i familien:

Arbejds- og tidsstudielokalet på Esbjerg Højskole 1955. Rationalisering af arbejdsbevægelserne var tidens løsen. Fagbevægelsen satte i 1950'erne meget ind på at overbe-vise medlemmerne om nødvendigheden af stigning i pro-duktiviteten.

“Ud fra et arbejdsgiversynspunkt vil deltidsarbejds-kraften således være at betragte som den yderste re-serve for så vidt angår ukvalificeret arbejde, og denne reserve vil kunne blive inddraget i beskæfti-gelsen i højkonjunktur for atter at skydes ud, når konjunkturen vender” (Betænkning om deltidsarbej-de, 3. juni 1950).

Fra arbejdsgiverside inden for kontorområdet ser man muligheder i deltidsarbejdet, da man gennem dette kan få større effektivitet i den kvindelige arbejdskraft:

“Som fordele ved deltidsarbejdet anføres bl.a. at man ved at udstrække arbejdsmarkedet til også at

Far må ikke blive arbejdsløs. Socialdemokratisk valgplakat fra 1953.

Der er her mange ting, der spiller ind. Ofte er de forskellige fra hjem til hjem. Men lad os finde nogle af de vigtigste frem:

Mandens erhverv spiller naturligvis en vigtig rolle. Er han f.eks. landmand, detailhandler, håndværksmester, landsbylæge, præst eller diplomat, vil det give husmoderen så mange pligter, at hun foruden at passe dem og ikke hjemmet ikke let får tid til at have sit eget erhvervsarbejde. Mange af disse husmødre kaldes medhjælpende hustruer.

Mandens indtægter er noget afhængige af hans erhverv, men også af, om han har fast arbejde, er rask osv. Hvor mandens indtægter svigter eller truer med at svigte, vil hustruen tit prøve at tage erhvervsarbejde. Man må ikke glemme, at hvis manden er så syg, at hans kone må passe ham hjemme, kan den udvej, at hun tjener penge ved udearbejde, være lukket.

Antallet af børn og deres alder er dog måske det, der er allervigtigst for en husmors overvejelser, om hun tager erhvervsarbejde eller ej. Små børn kræver særlig mange timers pasning daglig, og de gør det sværere for en mor at tage hjemmefra. For spædbørnenes vedkommende vil alene amningen, der er af så stor betydning både for barnet og moderen, jo gøre udearbejdet besværligt. Er der mange børn i et hjem, eller er et af børnene særligt vanskeligt eller svageligt, kan en moder jo også meget dårligt undværes hjemme; men jo flere børn, des større brug er der på den anden side for pengene, og det tvinger

desværre alt for ofte mødre hjemmefra alligevel. Er det yngste barn derimod for længst skolesøgende, vil familiens behov for penge til børnenes videreuddannelse, rejser, TV og "lidt ekstra" til tider være endnu større end dens behov for, at moderen bliver hjemme hele dagen... Men dertil er i senere år kommet en meget vigtig ting, som skal omtales til slut. Det er hustruens udearbejde for et bestemt forbrugsønskes skyld. Det finder vi nu i flere og flere familier både blandt ubemidlede og blandt velhavende for alle "har jo noget, de mangler". Det kan dreje sig om anskaffelse af TV, vaskemaskine, filmsapparat, radiogrammofon, bil, grund, sommerhus, villa, pels, større bil, bedre hus, rejser, længere rejser og meget andet... Dejligt er det, at disse goder nu er inden for mange menneskers rækkevidde, og det er morsomt at se, hvordan man i nogle familier enes om at spare op til sådanne ting. Men så er det så meget des sørgeligere at se eksempler på, hvorledes forældrenes griskhed kan ødelægge al hygge og ro, orden og trykthed i et hjem, og dette går navnlig ud over børnene... Men samtidig med at kvinderne er begyndt at tage arbejde for et bestemt forbrugsønskes skyld, skaber de en afstand mellem sig og deres arbejde, som måske kan vise sig at være farlig. For måske er det kun, når ens arbejde er alvor, at det også giver sin – med et gammeldags ord – velsignelse og ikke blot sin løn. Måske er nogle af kvinderne på denne måde ved yderligere at forflade deres ansvarsfølelse over for deres arbejdssteder og pligter – både dem ude og

dem hjemme. Har man ingen opgaver, man tager virkelig alvorligt, går der nemlig let noget i stykker for en som menneske."

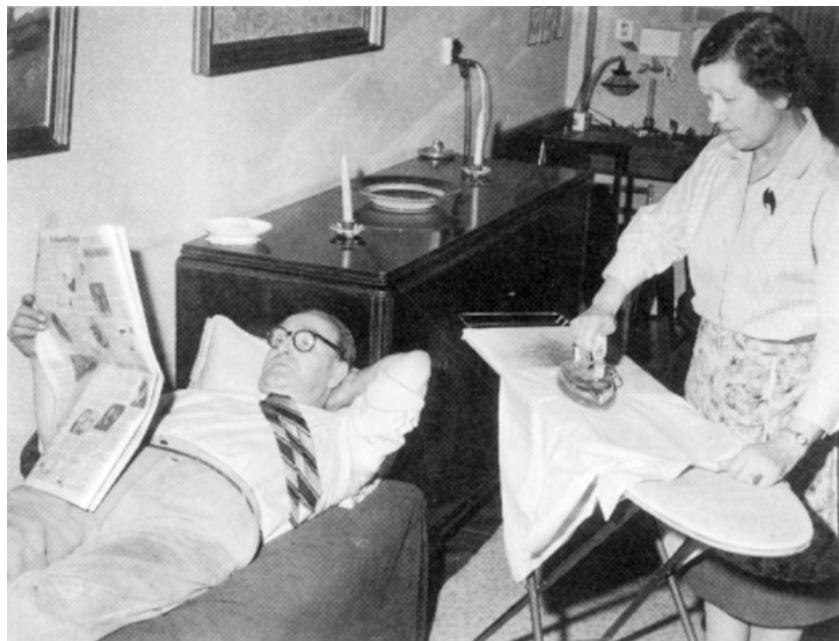
Diskurserne⁶ om de gifte kvinders erhvervsarbejde

Som det kan ses af teksten om Husmødrenes erhvervsarbejde fra 1961, så er der mange diskurser på én gang i argumenterne for og imod husmødrenes erhvervsarbejde.

- *Familiens økonomi; i visse familier må husmoderen vende hver femøre:* I de familier, der kun har én forsørger, kan husmoderen skæve misundeligt til de udearbejdende, der har råd til så meget, som den ikke-udarbejdende selv må undvære: f.eks. at kunne købe sig nyt tøj.
- *De udearbejdende træffer flere mennesker end de ikke-udarbejdende:* Husmødrene bliver isoleret fra samfundet – de har ikke så stor social kontakt. Er det noget, husmoderen selv føler – eller er det en mangel, som andre ser hos hende? Hvor udspiller samfundsmæssige indflydelse sig på forholdene?
- *Mandens erhverv:* Vil hans erhverv give husmoderen pligter, som forventes fra manden eller mandens arbejdsgiver, at hun udfører? Er det en pænere måde at sige, at arbejdsgiveren får to menneskers arbejde for én løn, eller er hun mandens medhjælp, uden hvilken han umuligt kan udføre sit arbejde?

Far læser avis, mens mor stryger. Et genrebillede fra en familie i 1950'erne.

- *Mandens indtægter:* Hvis hans indtjeningsmuligheder svigter, så må husmoderen tage fat. Her kan ligge en diskurs om, at betingelserne for husmødrene i de socialt dårligt stillede lag, hvor manden er lavtlønnet, netop er at kunne tage et erhvervsarbejde. Det samme gælder, hvis manden bliver arbejdsløs eller går konkurs.
- *Hvis manden er syg:* Så må husmoderen tage erhvervsarbejde, her er det reservestyrken, der rykker ud, når hovedforsørgeren er ukampdygtig.
- *Antallet af små børn og syge:* Dette gør det umuligt eller vanskeligt at tage erhvervsarbejde for husmoderen – her må man spørge, hvad hun så skal leve af. Det er åbenbart hendes pligt først at tage sig af børnene og de syge før det at tjene penge.
- *Ekstra forbrugsgoder for familien:* Incl. uddannelse til børnene og apparater til lettelse af husholdningen eller blot til underholdning i familien. Her kan husmoderens erhvervsarbejde bidrage til social opstigning for familien. Denne opstigning værdsættes mest, hvis forbrugsgoderne først indkøbes, når der er sparet op til dem.
- *Forældrenes griskhed:* Bagsiden af social opstigning – familien vil for enhver pris anskaffe sig prestigegivende forbrugsgoder, som husmoderen så må tjene penge til.
- *En farlig afstand mellem husmoderen og hendes ansvarsfølelse over for erhvervsarbejdet:* Diskussionen om husmoderen som god eller dårlig arbejdskraft på arbejdsmarkedet, fordi hun kan

have et livsperspektiv om at være noget for sin familie, derved “snyder” arbejdsgiveren for sin fulde arbejdskraft, opmærksomhed og ansvar på jobbet.

Det kan være svært i disse diskurser at høre husmødrenes egen stemme i forhandlingerne om, hvad der er bedst.

Fælles for de fleste diskurser er imidlertid, at de siger, at erhvervsarbejde *egentlig er noget skidt for husmødrene*. Dog kan der i enkelte familier være en

Den totale arbejdsstyrke (14-64 år) i Danmark, kvindernes andel; opgørelse over gifte kvinder, deres andel af kvinderne samt deres andel af kvinderne i arbejdsstyrken. 1950-71 – udvalgte år

Total arbejdsstyrke	1950	1960	1965	1970	1971
Total arbejdsstyrke	2.063.401	2.093.631	2.251.786	2.380.200	2.409.100
Heraf kvinder – absolut og procent	694.426 33,7%	646.123 30,9%	764.213 33,9%	918.100 38,6%	942.900 39,1%
Samlet antal gifte kvinder, uanset arbejdsstyrketilknytning	998.200	1.096.914	1.145.227	1.200.719	1.203.777
Så mange procent af de gifte kvinder var i arbejdsstyrken	26,9%	22,3%	31,9%	49,0%	51,3%
Antal gifte kvinder i arbejdsstyrken og deres andel af samtlige kvinder i arbejdsstyrken	267.461 38,5%	244.807 37,9%	365.634 47,8%	488.500 64,1%	617.000 65,4%

Som det kan ses af tabellen ovenfor, stiger antallet af kvinderne i arbejdsstyrken 1950-71 med 5,4 procentpoints. Antallet af gifte kvinder stiger i samme periode absolut, fordi de store årgange fra 1940'erne begynder at gifte sig i 1960'erne. Andelen af gifte kvinder i arbejdsstyrken af alle kvinder vokser med 24,4 procentpoints. Endelig vokser andelen af gifte kvinder af alle kvinder i arbejdsstyrken 26,9 procentpoints.

(Kilder: Statisk Årbog 1951,1966,1970 og 1972 samt Statistisk 10-års Oversigt 1972, egne beregninger, Anette Wolthers. Bemærkning: Statistikkerne før og til og med 1965 har regnet grupperne: Medhjælpende hustruer, husbestyrerinder, husassistenter, rengøringskoner, private syersker, rullekoner mv. uden for arbejdsstyrken).

slags sportsånd mht. opsparing til ferie, TV-apparater og lignende, der sætter husmoderens indtægt ind i en fælles familiebestræbelse. Dvs. det "onde" kan opvejes af "det gode" ved at være på arbejdsmarkedet. Desuden kan manden have så betydningsfuldt et arbejde,

at han behøver en assistent i form af sin hustru.

I diskurserne indgår ikke noget om, at husmoderen kan have en uddannelse, som hun gerne vil bruge; specielle talenter, som hun gerne vil udfolde på arbejdsmarkedet, en særlig begavelse eller missi-

on som hun vil realisere, eller ønske om at opnå selvstændighed gennem egen indtjening og økonomi. Der indgår heller ikke et perspektiv om, at mand og kvinde kan være partnere og dele opgaverne på arbejdsmarkedet og i hjemmet ligeligt mellem sig.

Denne sidste diskurs er først kommet til senere med 1970'ernes kvindebevægelse, men ikke desto mindre er den brugt af eftertiden til at forklare de gifte kvinders indtog på arbejdsmarkedet, at de var helt vilde efter at opnå ligeberettigelse og derfor ville væk fra hjemmet.

Endelig er der slet ikke en diskurs om, at manden helt kan være fraværende, dvs. at husmoderen er enlig forsørger. Men hun kommer måske slet ikke ind under kategorien husmoder?

Hvad siger statistikken 1950-71?

Arbejdsstyrken

I 1970 siger Perspektivplanen, at det fra 1966 ikke mere er muligt kun at leve af én fuldtidsløn i gennemsnitslønmodtagerfamilien. Der må ca. 1,5 løn til.

Kvinderne indtræder på arbejdsmarkedet i typisk to trin: Ved det 19. år og ved det 35. år, når de har overstået fødsel og pasning af små børn, viste en undersøgelse fra Socialforskningsinstituttet i 1965. Det at have børn i aldersgruppen 0-6 år virker på dette tidspunkt hæmmende for udearbejde, da der ikke er tilstrækkeligt med børneinstitutioner. I 1970 er dækningsprocenten 7 for vuggestuer og 17 for bør-

En hulledame i 1960'erne – eller måske 1970'erne. Store datamængder blev lagt på hulkort, især i den offentlige sektor og i store private virksomheder. Der opstod en ny jobkategori: Hulledamer, som skulle udføre det næsten industrielle arbejde med de mange data.

nehaver, siger Perspektivplanen 1970. Først når børnene har nået skolealderen, sker der som sagt en stigning i udearbejdet for husmødrene. Men først når børnene helt har forladt hjemmet, begynder husmødrene at få heltidsarbejde. Her har 25% af sådanne husmødre heltidsarbejde i 1965.

En anden faktor, der virker befordrende på gifte

Giftede kvinder, procentvist fordelt efter mandens socialgruppe og deres beskæftigelse 1964

Beskæftiget ved/som	I	II	III	IV	V
Husmoder	68	72	43	42	45
Udearbejde en del af året	12	12	8	15	15
Udearbejde hele året	16	24	18	31	35
Medhjælpende hustru	4	12	31	12	2
I alt i procent	100	100	100	100	100

(Baseret på 2.602 giftede kvinder i 1964)

kvinders heltidsarbejde, er deres uddannelsesniveau, idet 40% med en længere teoretisk uddannelse i 1965 har heltidsarbejde.

Giftede kvinders udearbejde er således bestemt af mange faktorer. En undersøgelse fra Socialforskningsinstituttet fra 1964 viser, at der er en nøje sammenhæng mellem giftede kvinders udearbejde og hendes mands socialgruppetilhørsforhold (tabel ovenfor)

Socialgrupperne som de blev defineret i 1965:

- Socialgruppe I – selvstændige med store virksomheder samt funktionærer i topstillinger – ca. 5% af befolkningen.
- Socialgruppe II – selvstændige med mellemstore virksomheder samt overordnede funktionærer – ca. 8% af befolkningen.
- Socialgruppe III – selvstændige med mindre virksomheder samt funktionærer med ikke-rutinepræget arbejde, der ikke er placeret i gruppe I og

II – ca. 36% af befolkningen.

- Socialgruppe IV – selvstændige med små virksomheder, funktionærer med rutinepræget arbejde og faglærte arbejdere – ca. 25% af befolkningen
- Socialgruppe V – ikke-faglærte arbejdere – ca. 26% af befolkningen.

I tabellen ovenfor ses det tydeligt, at kvinderne i størst omfang har udearbejde hele året i socialgruppe IV og V – dvs. hustruer til de faglærte og de ikke-faglærte arbejdere med hhv. 31% og 35%.

Der sker samtidigt med væksten i økonomien en tilvækst til arbejdsstyrken af især giftede kvinder. Kommer de “ud på arbejdsmarkedet”, som vi plejer at sige om denne periode i dansk historie. Eller får de en fastere tilknytning til arbejdsmarkedet ved at gå ind i andre erhverv, hvor de bliver statistisk synlige?

Manges historieopfattelse har været, at kvinderne først kommer ud på arbejdsmarkedet med væksten i økonomien i 1960'erne. Men som vi kan se af ta-

bellen på side 66, så udgør kvinderne i perioden 1950-71 33-40% af hele arbejdsstyrken. Men kvinderne har *mindst* udgjort en tredjedel af arbejdsstyrken fra 1900-1950, så danske kvinder har indtil da hele tiden i stort omfang været på arbejdsmarkedet hele århundredet indtil da – og i tiden derefter.

Hvordan fordeler mænd og kvinder sig på arbejdsstilling i 1971?

33,3% af samtlige kvinder har på dette tidspunkt deltidsarbejde, mens 5,1% mænd har det. Flest af de gifte kvinder i arbejdsstyrken har deltidsarbejde, nemlig 45,9%. Af de ugifte kvinder i arbejdsstyrken har 15,2% deltidsarbejde. Af de faglærte kvindelige arbejdere er 47,1% gift, mens af de ufaglærte arbejdere er 67,8% gift.

I 1970 udgør kvinderne 28,4% af medlemmerne i LO-forbund, der på dette tidspunkt er med i LO.

Socialdemokratiet

I 1961 kom Socialdemokratiet med et nyt partiprogram, “Vejen frem”. Her indfører partiet et nyt begreb, demokratisk socialisme:

“Det kapitalistiske system medfører en økonomisk ulighed langt ud over, hvad den enkeltes indsats betinger. Denne ulighed betyder frihed for de få på bekostning af de mange. Den demokratiske socialisme må derfor arbejde for en demokratisering af hele samfundslivet, så det enkelte menneske får forudsætninger for et frit valg, erhvervsmæssigt og kulturelt.”

Arbejdsstyrken for de 14-64-årige, opdelt efter arbejde og fordelt på mænd og kvinder. 1971. Absolut og procent.

Køn	Selvstændige	Funktionærer	Faglærte	Ufaglærte	Husassistent og husbestyrerinder	Medhjælpende hustruer	I alt
Mænd	311.200	445.000	293.300	416.700	-	-	1.466.200
Kvinder - absolut og procent	37.400 10,7%	448.800 50,2%	13.800 4,5%	294.600 41,2%	23.800 100%	124.500 100%	942.900 39,1%
I alt	348.600	893.800	307.100	711.300	23.800	124.500	2.409.100

Kilde: Statistisk Årbog 1972, egne beregninger, Anette Wolthers.

I programmet er den økonomiske politik en forudsætning for den øvrige politik (der underordnes den første). Der foreslås tre typer af reformer:

- Reform i erhvervslivet til intensivning af industrialiseringen.
- Omlægning af statens styringsmuligheder i forhold til økonomien og en omlægning af statsapparatet.
- Kvalificering og tilpasning af arbejdskraften via uddannelses-, social- og kulturpolitikken.

Selv om familien var illustrationer på flere af partiets valgplakater i 1960, spiller den ikke en central rolle som ideologi for partiet. I stedet forsøger man at fremstille den moderne lønmodtagerfamilie, der er under omstilling. Det gøres via to tendenser: Den ene betoner individets forhold til staten ved at staten mere og mere overtager de opgaver, som hidtil er blevet klareret i familien, f.eks. børnepasning, sikring af familiens medlemmer gennem folkepension, arbejdsløshed- og sygesikring. Den anden tendens er, at familien skal være et trygt sted sammen med familiemedlemmer, samlet om forbrug og personlig udfoldelse.

Selv om børnene opfattes som en privat sag, lægges der vægt på, at der i børneinstitutioner og skole også skal udøves pædagogik, dvs. opdragelse af børnene. Men det er moderens primære rolle at tage sig af børnenes opdragelse. Faderens rolle i den forbindelse nævnes ikke.

Dobbeltarbejdet for kvinderne er endnu ikke i

blevet et synligt emne i partiet, men debatten herom begynder så småt i 1960'erne. De socialdemokratiske kvindeudvalg havde et blad, der hed "Frie Kvinder". Her var der jævnligt debat om kvindernes stilling. I 1962 begyndte en debat, hvor en af debattørerne, den kvindelige formand for Tobaksarbejderforbundet, mente, at kvinderne skulle gennemgå en *mentalitetsændring*, så de kunne tilpasse sig det moderne samfund, lære at give slip på den traditionelle husmoderrolle og benytte sig af de moderne serviceforanstaltninger og industriens færdigretter. Hun forventer, at arbejdsdelingen i de unge familier bliver mere ligelig, så begge voksne kan have fuldtidsarbejde. Andre i debatten mente, at deltidsarbejde måtte være løsningen for kvinderne. Igen andre mener, at udvikling i velfærden (dvs. stigning af mændenes løn og evne til at forsørge en familie) vil betyde, at moderen kan blive hjemme og passe børnene, indtil de bliver voksne.

Først i 1966 skete der en ny udvikling, idet Socialdemokratiets sekretær for kvindeudvalgene, Karen Dahlerup holdt et foredrag på deres årskursus: Vi tilbyder mændene *partnerskab*. Her foreslår hun, at udbruddet fra de traditionelle kønsrollemønstre skal foregå i samarbejde mellem partnerne og ikke som konflikt. Her stilles den lige arbejdsdeling op som en løsning på dobbeltarbejdet. Denne partnerskabsholdning skulle senere genfindes i det arbejde, hun gjorde i det statslige ligestillingssystem som kvindekonsulent i Arbejdsdirektoratet og i ligestil-

lingslovgivningen i 1970'erne som den første formand for ligestillingsrådet 1975.

Fagbevægelsen

Der er ikke klare politikker om, hvad man skal mene i parti og fagbevægelse om det ene og andet spørgsmål, knyttet til kvinderne og familien. Tiden var præget af en tro på teknikken og fremskridtet og på den enkeltes evne til at bruge uddannelsessystemet til dygtiggørelse.

I fagbevægelsen var man delt på spørgsmålet om deltidsarbejde. I industrien var den normale arbejdstid fuldtidsarbejde for begge køn. Men i HK havde man mange kvinder, der arbejdede deltids, og derfor måtte de forsvare denne tilstand, som også var bestemt i funktionærloven.

På det tidspunkt tog hverken LO eller forbundene udgangspunkt i kvindernes totalsituation, eller så på de samlede reproduktionsbetingelser for lønmodtagerfamilierne som sådan. De betragtede mere kvinderne som en af arbejdsmarkedets marginalgrupper, der havde svært ved at tage konkurrencen op, fordi de var kvinder. Vejen ud af marginalgruppen var bedre uddannelse og heltidsarbejde. Men hvad så med familien?

Reproduktionen betragtedes enten som en privat sag eller også et samfundsanliggende, men den var ikke genstand for faglige overvejelser og strategier. Fagbevægelsen accepterede i høj grad de forskellige udgangspunkter og muligheder, som medlemsskaren

havde, men overlader mere og mere af politikken om arbejderklassens samlede reproduktion til staten.

Litteratur

Den jyske historiker nr. 18 1980, Socialdemokratiet, velfærdsstaten og kvinderne.

Anette Wolthers: Kvinder og klassekamp, Prinkipo 1972.

Carry Hedemann: Pigernes Erhvervsvalg, Munksgaard 1961.

Kvindens Hvem, Hvad, Hvor, Politikens Husmoder-Årbog 1953.

Note

6) Diskurs: Latin *discurrere* – løbe omkring. I almindeligt sprogbrug: Drøftelse eller diskussion. I moderne diskurstæori er diskurs den måde, man taler om virkeligheden på. I dette tilfælde er det husmoderens og kvindens plads i hjemmet og på arbejdsmarkedet. Der ikke er nogen enkel og objektiv sandhed om tingene – eller om dette emne. Men i den måde, der tales om emnet på, føres en magtkamp eller forhandling mellem nogle synspunkter eller mennesker om at definere virkeligheden – ud fra hvad de hver især repræsenterer. Derfor kan man sige at en diskurs har tre kamp- eller magtområder, hvor der kæmpes om:

- Retten til at definere temaer – hvad synes vi er relevant at diskutere, hvad ser vi og hvad er vi optaget af?
- Retten til at definere relationen mellem deltagerne i diskursen – hvem skal forholde sig til hvem, hvordan – hvem har magten i relationen?
- Retten til at definere en position for den talende (subjektet) – hvem skal spille hvilke roller, hvordan og hvordan skal deres identitet fremstilles?

8. Arbejderbevægelsen 1971-2002

Indgangen til 1970'erne startede med flere vigtige begivenheder for kvinderne:

- Kampen for ligeløn blandt de ufaglærte
- Den ny kvindebevægelsen dukker op
- Abortlovning i 1973

Ligelønnen

Som det ses i mange afsnit i denne publikation, så blev uligelønnen en arbejds- og livsmæssig realitet for næsten alle kvinder på arbejdsmarkedet. Det var næsten ikke til at leve med i de politikudformende organer på internationalt plan, som gang på gang i arbejderbevægelsen tog emnet op med større og større kraft. Således vedtog ILO, Den Internationale Arbejdsorganisation, i 1951 en konvention om ligeløn: *Ligeløn for mænd og kvinder uden forskelsbehandling på grundlag af køn*. Vedtagelsen af denne konvention satte debatten i gang herhjemme, men der kom dog intet ud af det, undtagen en uenighed om, hvad der egentlig skulle forstås ved ligeløn. Først i 1961 ratificerede Danmark konventionen. Det betød, at der på overenskomstområderne for slagteriområdet 1961, handel- og kontor 1963 og i tobaksindustrien 1969 blev indført princippet om ligeløn. Men ikke altid i praksis – faktisk sjældent i praksis. F.eks. viste lønforskellene sig på minimumsordet i slagterier, at kvinderne fik 95%, i HK-butik 90% og i tobaksindustrien 94% af mandelønningerne.

Først ved overenskomstfornyelsen i 1970 blev der vedtaget et protokollat om, at man ved overenskom-

sten i 1971 ville tage ligelønsspørgsmålet op fra LO's side. Historien var spektakulær, idet der blev arrangeret en kvindedemonstration, der stod uden for forligsinstitutionen og råbte til LO's daværende formand, Thomas Nielsen: *Thomas Nielsen, tøsedreng!*

Det hjalp, og i 1971 blev der for første gang indført en fælles mindsteløn for mænd og kvinder inden for normallønsområdet. Før 1971 fik mænd automatisk en krone mere i timen end kvinderne på dette område.

Som resultat af denne lønkamp steg de kvindelige ufaglærtes løn, relativt set i forhold til mændenes betydeligt. Men de indvundne stigninger blev dog mere og mere fladet ud for så at næsten nå samme niveau – ca. 85% – som før den skelsættende overenskomst.

I 1976 kom der en lov om ligeløn, og det nyoprettede Ligestillingsråd fra 1975, der i 1978 fik sin egen lov, måtte fra da hvert år behandle mange klagesager om ligeløn. Sager, der fra 2000 er overgået til behandling i det klagenævn, der blev resultatet af den sidste ligestillingslov fra maj 2000.

Den ny kvindebevægelse

I 1970 dukkede der en bevægelse op, fortrinsvis af yngre kvinder, som satte alt på dagsordenen. Rødstrømpebevægelsen kaldte den sig eller kvindegrupper osv. – hvad den nu kaldte sig i de forskellige byer. Den organiserede sig landet over i form af mere eller mindre sammentømrede kvindegrupper. Det var en bevægelse, der opstod uden for det etablerede

Konfiskeret modersprøjte, der nu befinder sig på Politi-historisk Museum.

foreningsliv og i protest mod dettes stive strukturer, formænd og bestyrelser osv. Flere steder begyndte bevægelsen at arbejde sammen med kvinder fra fagbevægelsen, støttede strejker og demonstrationer for kvindernes krav – ud over de mere maleriske aktioner, den foretog i begyndelsen. Bevægelsen betød også en start på forskningen i nutid og fremtid hele kompasset rundt. Flere af de aktive blev senere forskere og har bidraget væsentligt til belysning af arbejderbevægelsens ligestillingshistorie.

Den fri abort

I 1920'erne begyndte der for alvor en offentlig debat om antikonception og abort. Denne diskussion havde kvinderne gennem mange år ført i undergrunden, og der havde i mange år været "falske jordemødre", der hjalp kvinderne med aborter. Så provokeret abort var noget, man fik klaret uden for sundhedsvæsenet, men med store omkostninger og nu og da døden til følge. Nu kom debatten op i lyset; forfatteren Thit Jensen skulle gennem generationer blive eksponent for denne debat fra 1924 med sit begreb: Frivilligt Moderskab. Samme år oprettede lægen H.J. Leunbach en antikonceptionsklinik for ubemidlede i København, og senere arbejdede han sammen med Arbejderkvindernes Oplysningsforbund om oprettelse af flere klinikker, bl.a. i Esbjerg. Men alle disse bestræbelser var uden statsmagtens velsignelse, og helt op til midten af 1960'erne var det forbudt i den borgerlige straffelov at annoncere for antikonception

eller udstille sådanne genstande i sygeplejeforretningerne. Provokeret abort var strafbart såvel for hjælperen som kvinden. I 1939 oprettedes den statslige Mødrehjælp, der kunne vejlede ved antikonception og bevilge abort inden for meget stramme regler, som abortlovingen af 1937 lagde: Af medicinske, eugeniske (racehygiejniske!) og etiske årsager. I 1956 blev der lavet visse former for liberalisering, men stadigvæk var der mange illegale svangerskabsafbrydelser.

Først i 1966 blev der vedtaget en lov om, at læger-

En aktion i 1970 for at få flere børnehaver i stedet for parkeringspladser.

ne skulle vejlede enhver kvinde, der havde født, i prævention. Dansk Kvindesamfunds ungdomsafdeling begyndte debatten om abort og arrangerede i 1960'erne abortrejser til lande, hvor den kunne blive foretaget af læger. Det resulterede i en abortlov i 1970, men der var stor utilfredshed med de be-

grænsninger, der lå i loven, så den blev afløst af en ny lov i 1973, hvor indgrebet skal foretages inden udløbet af 12. uge og kun må udføres på hospitaler. Denne lov er stadig gældende.

Derimod er oplysning om antikonception blevet lagt som en forpligtelse hos de praktiserende læger, og i dag eksisterer der kun få klinikker, der har antikonceptionsoplysning som opgave.

Børnepasning

Op gennem 1970'erne blev daginstitutioner for børn mere og mere almindelige: Vuggestuer, børnehaver, dagplejere og fritidshjem samt nogle få aldersintegrerede institutioner. Men alligevel er der gentagne beretninger op, hvordan det ikke er til at få en institutionsplads, når barselshvilen er overstået, og "sort" pasning blev mange børns første karrieretrin ind i pasningsæraen.

Dog måtte de børn af forældre, der arbejdede på "ubekvem tid", dvs. før kl. 06 og efter kl. 18 til stadighed forsøge at indrette sig gennem døgnet. I 1990'erne blev de første natbørnehaver etableret forskellige steder i landet efter en stor indsats fra Projekt Børnepasning, igangsat af Anette Wolthers i DSB 1989 og senere gik PostDanmark i front for at skaffe pasning til "de glemte børn", som der bliver flere af, fordi begge forældres arbejdstider tenderer til at brede sig ud over døgnet. Projektet ligger nu hos Daginstitutionernes Landsorganisation, som hvert år foretager en undersøgelse af institutionernes åbningstider.

Et glimt af ulvetimen i 1980'erne. Børnene er hentet, der er købt ind. Moderen er målrettet, men der er problemer med det ældste barns ønsker om, hvad der skal ske.

Barselsorlov og børnepasningsorlov

I 1980'erne kom der meget bedre bestemmelser om graviditets-, barselsorlov og børnepasningsorlov, hvor der også er adgang til mændene om at få fædreorlov og børnepasningsorlov. Denne lovgivning drøftes på fuld kraft i skrivende stund, ikke mindst af LO, som har barslet med et eget forslag på feltet.

Arbejdsstyrken vokser stadig

I perioden 1970-2000 er der en stadig tilgang af kvinder til arbejdsmarkedet. Så den reserve, man gerne ville have ud på arbejdsmarkedet i begyndelsen af 1950'erne, er nu her kommet ud. "Reservisterne" findes nu i de mange arbejdsløse og de industrielle arbejdsgiveres håb om stadig indvandring.

Kvinder og mænd i arbejdsstyrken 1981 og 2000. Kvinders andel også angivet i procent af den samlede arbejdsstyrke

År	Kvinder	Mænd	I alt
1981	1.177.630 (44,7%)	1.456.605	2.634.235
2000	1.307.711 (46,9%)	1.477.913	2.785.624
Vækst 1981-2000	130.081	21.308	151.389

(Kilde: Danmarks Statistikbank, oktober 2001)

Her er den berømte kassedame, som så mange snakker om. Det er et travlt job uden den dybere kundekontakt.

Som det ses i tabellen side 75, vokser arbejdsstyrken stadig i perioden 1981-2000, men der er kommet flest kvinder til, og kvinderne udgør en stadig større del af den samlede arbejdsstyrke.

Men arbejdsmarkedet er fortsat stærkt kønsopdelt i nogle områder, med f.eks. kvindedominans især inden for den kommunale og amtskommunale sektor med 70% kvinder og med mandedominans

inden for bygge- og anlæg, transport, landbrug, fiskeri og råstofudvinding med 80% mænd. I andre områder arbejder mænd og kvinder side om side, som f.eks. detailhandel, hotel og restauration, post- og telekommunikation, forretningsservice og undervisning. Men også her er der i høj grad bestemte kvinde- og mandejobfunktioner. På chef- og ledelsesposter er kvinder stadig en minoritet med undtagelse af kommunale- og amtskommunale institutionsledere.

LO

LO har i 1999 48% kvinder og 52% mænd i sine 23 forbund, så nu er der for alvor tale om, at begge køn er ligeligt repræsenteret i rækkerne. Men som vi jo ved, er kvinder og mænd ikke ligeligt repræsenteret i de enkelte forbund, da arbejdsmarkedet stadigvæk i høj grad er kønsopdelt.

Kvindernes repræsentation i ledelserne er ikke relativ i de mandsdominerede forbund, mens mændene er godt repræsenteret generelt i de kvindedomi- rede forbund. Men selv de valgte i det fagpolitiske arbejde mener, at det kan være svært at få indflydelse, da arbejdet er meget centraliseret i fagbevægelsen, og vigtige strategier og beslutninger lægges og tages af en mindre kreds. Det anses for meget belastende og stressende at være fagligt aktiv, og det går ud over familielivet.

LO har siden begyndelsen af 1980'erne arbejdet med ligestilling, såvel gennem sit ligestillingsud-

valg, sin ligestillingskonsulent som gennem FIU-kurserne. Her har der gennem tiden været en del kurser for lærerne i ligestillingsspørgsmål, hvor man har taget forskellige temaer op, afprøvet forskellige metoder i undervisningen samt udgivet forskellige publikationer. Ligeledes har man gennem forskellige undersøgelser set på undervisningen gennem ligestillings-, køns- og mainstreamingsbriller. Debatten og aktiviteterne her har været holdt i live gennem årene.

LO valgte på sin 1999-kongres at fokusere på ligestilling og sætte emnet på den strategiske dagsorden. Tine Aurvig Brøndum, LO's næstformand:

“Fordi vi gerne vil puste nyt liv i debatten, fordi vi gerne vil være med til at flytte ligestillingsdiskussionen ud over rampen som politisk korrekt halehæng ... Det er en stor proces, vi skal til at sætte i gang (med den nye mainstreamningstrategi) og vi skal alle sammen blive dygtigere til at identificere de problemer, nye tiltage kan rejse af ligestillingspolitisk art.”

Samtidig med at LO opfordrer til og støtter de statslige ligestillingsbestræbelser, siger Tine Aurvig Brøndum i 1999:

“Der er ingen tvivl om, at nogle af de helt store slag på de ligestillingspolitiske områder skal slås på arbejdsmarkedet, i de fremtidige overenskomster, ude i den enkelte forhandling – på den enkelte arbejds-

plads; løn, pension, barsel, omsorgsdage og andre former for fleksibilitet, der kan bidrage til en bedre sammenhæng mellem arbejdsliv og familieliv for at nævne nogle få. Vi (LO) kan sætte fokus på problemerne, men det er ude lokalt, at slagene skal slås.”

Litteratur

Danmarks Statistikbank, www.dst.dk oktober 2001.

Ta' lige stilling, LO-Kongres, LO 1999.

Anette Wolthers: Kvinder og klassekamp, Prinkipo 1972.

Ligestillingsrådets årsberetning 1998.

10. Kvinder i “mandefag” i historisk lys

Mænd og kvinder arbejder i samme fag

Når vi skal se på håndværksfagene, må vi gå tilbage til den danske middelalder, der strækker sig fra ca. 1050, fra vikingetidens ophør til 1536, til reformationen. Befolkningen udgjorde ca. 1 million mennesker indtil pesten, Den Sorte Død i 1349, udryddede ca. 1/3 af befolkningen. Gennemsnitslevealderen var ca. 40 år. Dvs. det hele skulle gå stærkt for det middelalderlige menneske, da der kun var kort tid til at udanne sig, etablere sig og stifte familie. Herved blev det et meget dynamisk samfund af unge mennesker.

Samtidig med etablering af klostre fra 1100-tallet begyndte der også at vokse små byer op, og ca. 10% af befolkningen boede i byer i denne epoke. Foruden de gejstlige i og omkring klostret var indbyggerne købmænd, som i byorganiseringen udgjorde den herskende klasse, og håndværkerne, som udgjorde almenen. Håndværkerne havde ingen politisk magt, da de ikke kunne vælges til byens råd. Derfor opstod der et behov blandt håndværkerne for at organisere sig. De dannede derfor laug⁷ med regler for laugene nedskrevet i skraaer⁸. De første dannedes i 1200-tallet.

Det middelalderlige samfund var et patriarkalsk styret samfund, der tildelte kvinderne en marginal placering i såvel bysamfundet som i laugene. Alligevel har samfundets kollektive karakter med forskellige former for grupper som det vigtigste (familie, naboer, håndværkerkolleger osv.) givet en synlig plads til kvinder. Vi ser bl.a. i skraaerne referencer til laugsbrødre – og -søstre.

I håndværkerfamilierne var det meget almindeligt,

at såvel sønner som døtre blev oplært i faget, foruden de fremmede lærlinge og svende, man antog. Arbejdet blev organiseret således, at alle gav en hånd med og fik oplæring i fagets forskellige dele. En vis arbejdsdeling var der dog, idet mesterkonen oftest tog sig af salget af familiens produkter. Det var mesterkonens klart definerede rolle at være mandens medhjælper i faget. Døtrene blev oplært til det samme. Det vil sige, at kvinderne dels blev fagligt oplært og dels oplært til at være fleksible, dvs. at kunne udføre alt arbejde i faget, hvis det gjaldt. Det betød, at døtrene sammen med den håndværker, de giftede sig med, kunne opbygge en solid forretning, og de kunne også, som det blev set i visse fag, overtage værkstedet efter faderens eller mandens død.

I skraaerne finder vi ofte bestemmelser om håndværksenker og deres rettigheder (eller ofte indskrænkning af rettigheder) til at udøve faget efter mandens død. Inden for f.eks. guldsmedefaget kunne enkerne frit fortsætte forretningen og ansætte lærlinge og svende. I andre fag var enkens erhvervsudøvelse tidsbegrænset til f.eks. et år. Hvis hun ville fortsætte i faget, skulle hun gifte sig med en svend, der så kunne overtage mesters funktion. Dette var skraaerne – spørgsmålet er så, om man har fulgt dem i virkeligheden.

Inden for mange erhverv var der ikke etableret laug eller bestemmelser for deres funktion. Her kunne kvinderne, så længe der var frit spil, etablere sig som ølbryggersker (etældgammelt kvindehåndværk), kræmmersker, høkersker og væversker.

Fra det øvrige Europa, hvor kilderne fra laugene

er mere rigelige, ser vi, at der i England i 1300-tallet er registreret 500 laug, hvoraf 495 har lige mange mænd og kvinder som medlemmer. I Tyskland, Frankrig og Italien var der en række laug, somudelukkende bestod af kvinder, f.eks. vævning, knipling, fremstilling af strømper, punge mv.

I Danmark var et gigantisk kirkebyggeri i gang i middelalderen. 75% af alle de kirker, vi har i dag, er bygget dengang. Fra 1400-tallet har vi bevaret et kalkmaleri fra Brunnby kirke i Skåne, hvor en kvinde arbejder på et byggestillads sammen med en mand. Hun står og rører i mørtelen og rækker den op til mureren på et mørtelbrædt.

Senere, da konkurrencen mellem håndværkerne skærpedes (fordi der var for mange mestre til markedet), sker der en begrænsning af kvindernes ret til at udøve håndværk. Men kvinderne vedblev alligevel mange steder at være hjælpere. Det har f.eks. været helt almindeligt helt op i 1800-tallet, at det var kvinder der klinede leret op, når tømreren havde lavet skelettet til bindingsværkhuset.

Fra reformationen til industrialiseringen

I den katolske tid havde der været en række nonneordener, som f.eks. Birgitta af Vadstenas orden, der opbyggede mægtige klostre i Mariager og Maribo (afledt af Mariae ager og Marie bo). Disse nonneklostre drev i lighed med munkeklostrene erhverv, heraf en del håndværksfag.

Med reformationen blev alle klostre nedlagt og

Byggeri i 1400-tallet. En murer til højre får mørtel, som blandes af kvinden i midten. Et par svende er på vej op ad stigen med et krus øl til de arbejdende. Aftegning af kalkmaleri i Brunnby Kirke, Skåne. Anette Wolthers.

dermed også de “produktionskollektiver”, som klostrene var. Det patriarkalske kvindebillede udviklede sig, men i retning af, at det ikke var gudsgivent for kvinder at blande sig i det offentlige liv. Luther sagde: “Gud har givet kvinden brede hofter og en stor bagdel for derved at tilkendegive, at hun skal sidde stille og passe sit hus.” Kvindeidealet blev nu husmoderen, hustruen, der står ved sin mands side, matronen, viven, osv. Det blev i 1530’erne – efter reformationen – et retsprincip, at manden skulle være overhoved for familien. I 1683 bestemte Danske Lov, at de gifte kvinder skulle betragtes som umyndige og repræsenteres af deres mænd i alle retlige og offentlige anliggender.

Samtidig med reformationen blev der udviklet en stærkere kongemagt, en egentlig statsmagt, som kunne styre ud fra almenvellet og ikke kun støtte snævre laugsinteresser eller andre særinteresser. I 1621 offentliggjorde Kong Christian den Fjerde en ny ordning om laugenes indretning – især for at kunne skaffe flere svende adgang til fagene, da der manglede arbejdskraft. I ordningen stod blandt andet, at forældre skulle sørge for, at deres sønner og døtre enten gik i skole, lærte købmandsskab eller håndværk eller fik ansættelse som tjenestefolk.

Vi har dokumenter, fra 1600- og 1700-tallet, der viser, at kongen udsteder privilegier til kvinder om fortsat udøvelser af familiens håndværk ved manden død, som laugene ellers nægtede dem. Her gives privilegier til bl.a. ølbrygning, vævning, bogbinderi,

vognmandsforretning, farveri, brændevinsbrænderi, slagterforretning mv. Disse privilegier blev udstedt for at bøde på de uheldige sociale følger, det kunne have, hvis laugene gjorde det umuligt for enkerne at forblive erhvervsaktive inden for det fag, som de havde arbejdet med tidligere. Alternativet var tigge-ri og prostitution – eller måske offentlig forsørgelse på sognets regning.

I den såkaldte manufaktur⁹, som startede i Danmark i slutningen af 1600-tallet, blev der arbejdet med massefremstilling af de produkter, som håndværkerne hidtil havde fremstillet individuelt. Her sad en række mennesker sammen, som hver tog sig af sin del af produktionen. F.eks. klædefremstilling af uld, der var delt op i forskellige processer, som hver persongruppe tog sig af: Kartning, spinding, vævning, skæring af klædet, syning. Manufakturerne, som blev startet på offentlig initiativ af kongemagten, havde også knyttet kvindelige håndværkere til sig og uddannede kvindelige lærlinge, f.eks. væversker og hørhejlere. Manufakturerne var en begyndelse til tekstilindustrien. Først med indførelse af næringsfrihedsloven af 1857 ophævedes de gamle laug, så enhver, der var faglig kompetent, kunne udøve erhverv. Men på dette tidspunkt havde kvinderne forlængst tabt slaget om at få faglige uddannelser. De blev i stedet for den arbejdskraft, som kom til at udgøre flertallet af de ufaglærte arbejdere inden for mange industrigrene.

Med industrialiseringens start søgte mange kvin-

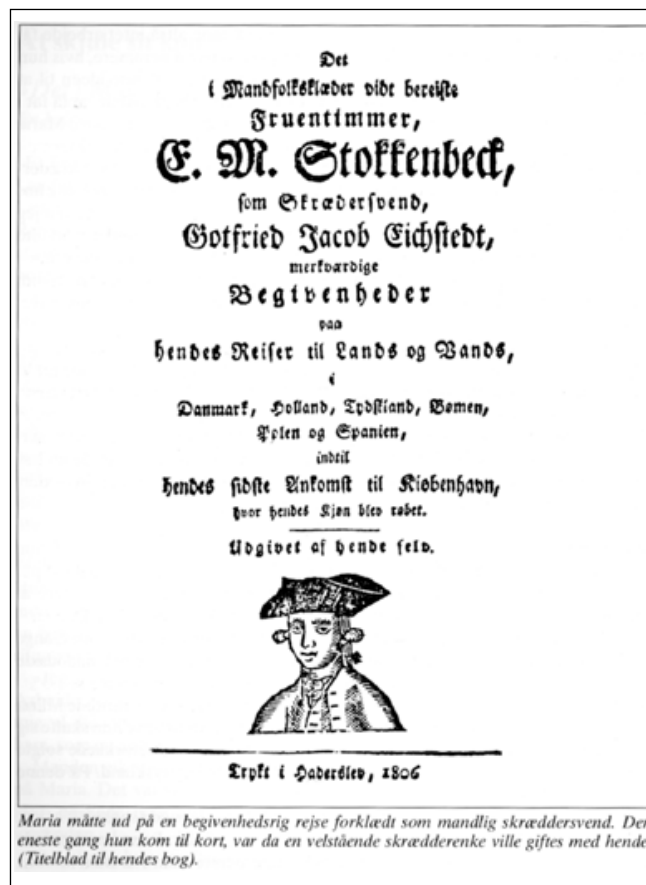
Titelblad på Engelbrecht Maria Stokkenbechs bog om sit eventyrlige liv, som hun udsendte i 1806 – udgivet af hende selv.

der derfor over i manufakturerne, som stadigvæk i et vist omfang uddannede mandlige og kvindelige lærlinge, og senere i fabrikkerne, nu som ufaglært arbejdskraft.

Maria: Skræddersvend på valsen

Omkring 1800 fandtes der stort set ingen officielle uddannelser, hvortil kvinder havde adgang. Men der var dog enkelte kvinder, som brød fagenes kønsgrænser. En af dem var skræddersvenden Engelbrecht Maria Stokkenbech, der drog på valsen ligesom en række af sine mandlige kolleger. Hun udgav i 1806 en bog om sine oplevelser. Maria blev født i 1759 i Hamborg. Efter en ungdom som tjenestepige i København blev hun gift med en bryggerkarl. Men da ægteskabet gik dårligt, flyttede hun fra ham til Kiel, hvor hun imidlertid ikke kunne få arbejde som den gifte kone, hun var. Men hun gav ikke op: "Efter at have købt mig brunt Klæde til en Klædning, fik jeg en skrædderdreng på min størrelse overtalt til at lade tage Maal af sig til en Klædning hos sin Mester, indbildende ham, at jeg havde en Broder i Hamborg, til hvilken jeg vilde sende disse Klæder ... Af mine Sko tog jeg Maal med en Pind, og bestilte mig derefter Mandskoe, købte mig en Hat, Stok og andet jeg kunne bruge ..."

Således forklædt som mand rejste Maria til Hamborg, hvor hun udgav sig for at være skræddersvend, da hun i forvejen havde et vist kendskab til at sy. En mester, som hun fandt arbejde hos, troede, at hun var en ung, uerfaren svend, der kun havde lært at sy

dametøj. Svendene lo ad hende, da hun baksede med at sy bukser. Mester tilbød hende derfor at lære at sy mandetøj og lære hende, hvad enhver mandeskræd-

der bør vide. Efter at have været hos mesteren i otte uger, kunne hun nu skrædderhåndværket så godt, at ingen mere lo ad hendes arbejde.

Med sin nye identitet og navnet, Gotfried Jacob Eichstedt var hun klar til at tage på nye eventyr. Men det krævede en daglig forklædning, for at hun kunne optræde som mand: "Min Fruentimmertalje fordulgte jeg med et syet Skierf, som to til tre Gange blev viklet om Livet, og mine Fruentimmersager (bryster og bagdel) med fodside Skiorter og Underbuxer... Undervejs fandt jeg et Horn, som jeg selv tilskiar og dannede således, at jeg uden mindste Mistanke om mit Kiøn, kunne endog i Selskab med andre, lade mit Vand igjennem det; hvilket jeg siden bestandig giemte i min ene Buxelomme af Frygt for at det skulle blive forstoppet". Hun havde dog ikke erhvervet sig noget svendebrev, men det købte hun af en svend, som solgte hende et af sine gamle svendebreve. Dette svendebrev skaffede hende let yderligere arbejde på turen på valsen såvel i Tyskland og Polen. Tilbage i Danmark blev hun involveret i et slagsmål med en soldat, som hun slog til krøbling. Som straf måtte hun overtage soldatens militærtjeneste, hvor hun havde forskellige opgaver, som ikke passede hende. Til slut fik hun lejlighed til at købe sig fri af tjenesten, hvorefter hun igen kunne gå på valsen og deltage i nye slagsmål. Efter nogle år kom hun igen tilbage til København, hvor hun opsøgte sin mand, der nu var strømpevæver og værtshusejer. Han gik imidlertid til politiet, hvor hun i forhør til-

stod, at hun var et "Fruentimmer". Hendes nuværende mester, som hun havde fået arbejde hos i København, bekræftede, at hun arbejdede hos ham, men at han i øvrigt nægtede at tro, at hun var kvinde, fordi hun arbejdede så godt. Efter arrestation, forvaring og retssag, hvor hendes bevæggrunde om at forlade sin fortrukne mand kom frem, blev hun frifundet og hun kunne nu atter gå i kvindetøj. Hun startede derefter eget værksted – efter bevilling fra kongen – hvor hun kunne "ernære sig af Skræderhaandværk og sye Mandfolkeklæder, samt derpå holde en Svend til Hielp."

Industrialiseringen

I 1800-tallet blev flere traditionelle kvindeerhverv industrialiserede, så de faglige kvalifikationer til at drive håndværket, var det nu mændene, der fik, fordi maskinerne blev vigtigere ved fremstillingen, f.eks. mejeridrift. Tidligere var det mejersker på de store herregårde, der stod for fremstilling af alle mælkeprodukter. Med indførelse af centrifugen overtog de mandlige mejerister nu det faglærte arbejde på mejerierne.

Men stadigvæk var der enkelt kvinder, som brød mønstret. Først i 1907 fik kvinder adgang til den almindelige tekniske skole og dermed adgang til officiel håndværksuddannelse.

Sophy: Jeg vilde frem!

En kvindelig møbelsnedker, udlært i 1893, har udgivet sine erindringer i bogen: "Jeg vilde frem! – Ung-

domsoplevelser af Sophy A. Christensen, Danmarks første kvindelige Møbelsnedker i 1928. Sophy blev født i 1867 i Frederikssund. Hun var ikke glad for skolen og var også træt af de hjemlige pligter, hvor hun skulle hjælpe sin mor. Efter en katastrofe i familien, hvor faderen forliser med sit skib, bliver han nedbrudt, familien flytter til København, hvor moderen tager arbejde og forsørger familien, Men efter tre år dør hun, hvorefter 16-årige Sophy må tage plads i huset i Jylland. Faderen kommer på en stiftelse for gamle sømænd. De øvrige børn kommer i pleje rundt omkring. Som 20-årig vender hun tilbage til København og arbejder for at hun og hendes søskende kan opretholde livet. Efter et arbejde i en broderiforretning, hvor hun havde meget dårlige arbejdsforhold, foreslår hendes bror hende at melde sig til kursus på en sløjdscole i tre måneder. Men under den sidste uge af kurset går det op for hende, at hun ikke ville kunne få arbejde som sløjdlærer, fordi hun er kvinde. Hun har imidlertid en god forstander, som fortæller hende om, at han har truffet nogle kvindelige medicinere, som kæmper meget for kvinders ret til uddannelse og arbejde. Han foreslår Sophy at møde disse kvinder. Det gør hun, og de hjælper hende med forsørgelse, mens hun er i den læreplads, hun har skaffet sig. Efter de sædvanlige håndværker gimmicks over for nye, som hun klarer, viser hun sig at være en god snedker. Men hun indser, at hun må lære at tegne, hvis hun skal blive en god møbelsnedker. Men på teknisk skole "vil man ikke have alle mulige Kvin-

Et hold kvindelige mejerielever på Havarthigården ved Holte 1873, Hanne og Hans Nielsen, der står til yderst på venstre og højre side, var ejere af mejeriet. Hanne var kendt i hele landet for sin dygtighed og pædagogiske evner.

der rendende og fylde op", blev der sagt til Sophy, da hun forsøgte at melde sig ind. Hun gik så hen på den tegneskole, der var startet af Dansk Kvindesamfund i 1872. Endelig kunne hun starte på sit svendestykke, som fik karakteren ug+ – et poleret bogskab, bestilt af en af de kvindelige medicinere, som også havde hjulpet hende økonomisk i læretiden. Hun blev af sine snedkerkolleger fejret på behørig vis og dermed rigtigt optaget i faget. Efter en rejse til verdensudstillingen i Chicago, som havde en hel pavillon med kvindeligt håndværk og opfindelser gjort af kvinder, mente hun, at det var på tide som 28-årig at starte eget værksted i 1896. Hun gik så i gang med to svende og en lærling. Senere blev hun optaget i sned-

Mænd og kvinders andel i byggefagene 1901-1985

	1901		1921		1950		1985	
	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
Tømrer	7.356	36	8.430	85	17.671	0	46.873	4.303
Murer	11.398	25	8.745	61	13.968	2	13.176	39
Snedker	10.625	96	11.846	126	19.064	57	-	-
Glarmester	404	7	-	-	790	0	-	-
Blikkenslager	1.859	156	2.429	64	4.758	1	8.549	17
Maler	4.962	33	6.739	74	13.256	141	14.056	1.090
Elektriker	497	5	-	-	9.346	4	23.928	62
I alt	37.101	358	38.189	410	78.953	205	106.582	5.511

(Inger Wiene: En historie om kvindelige håndværkere i 200 år, Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens historie 1991. Forfatteren oplyser, at der er unøjagtigheder i tabelmaterialet, hvortil oplysningerne er hentet fra folketællingerne 1901, 1921, 1950 og Statistisk Årbog 1986)

kerlauget af 1554 som den første kvinde. Senere udvidede hun værkstedet til 10 svende og 2 lærlinge – hvoraf en var en ung pige.

Senere kom der andre kvinder til i en række mandefag i begyndelsen af 1900-tallet og frem. I 1914 udgjorde kvinderne i håndværk og industri ca. 1/4 af alle ansatte. I 1925 udgjorde kvinderne i håndværk og industri 83% af de tillærte arbejdere. Af alle kvinder inden for området udgjorde de tillærte 58%. At være tillært betyder, at man ikke har en faglig uddannelse, når man begynder på arbejdet, men får oplæring på arbejdspladsen.

Det laveste antal kvinder i disse håndværksfag er i 1950, hvorefter der i 1985 udvises en stor interesse fra kvindernes side for at gå ind i disse fag – hvad der kan have flere årsager: Kvinders opdagelse af, at disse fag er fagligt spændende og giver bedre løn end de traditionelle kvindefag samt en intensiv vejlednings- og kampagneindsats fra 1981 fra ligestillingskonsulenterne i AF, arbejdsgivere og faglige organisationer.

Lone: Tømrer – gode kolleger, kort arbejdstid og masser af penge

Lone blev født i 1956 på Grønland af danske foræl-

dre, der begge var skolelærere. Hun gik i 1975 på EFG-basisår, bygge- og anlæg, fordi hun gerne ville tilbage til Grønland og arbejde som håndværker. Hun havde en god tømrerlærer på teknisk skole, som opmuntrede hende. Da hun søgte praktikplads, spurgte værkføreren, om hun ikke hellere ville på kontor. Men hun kom i lære i firmaet sammen med 110 svende og 13 andre lærlinge. "Pædagogikken" på stedet var, at man selv skulle finde ud af det, hvad der voldte hende meget besvær. Men efter et stykke tid kom der endnu en kvindelig lærling, Karin. De to startede en lærlingeklub og afholdt week-endture for alle lærlingene. Men de lærte ikke noget, så de besluttede at gå i lære andre steder. Da de begge var fagligt aktive, fik de god hjælp fra deres faglige organisation til at finde nye lærepladser. Lone blev udlært i 1979 og var formand for lærlingeforeningen i København, og bestyrelsen bestod mest af kvinder. Kvinderne var alle fagligt aktive, hvad der medførte en række nyskabelser: Torsdagsklub for lærlinge, hvor de kunne mødes, kartotek over lærepladser, afskaffelse af formandsposten og indførelse af kollektiv ledelse – dog kun for en periode. Men nu blev det for meget for fagforeningens top med alle de kvinder. Et bestyrelsesmedlem med ansvar for lærlingearbejdet kritiserede kvinderne for at galbe op og dominere et landsmøde, men kunne de tage fat på arbejdspladserne, når det gjaldt det tunge arbejde? Det eneste de ville, var at finde en rig tømrersvend, som de kunne gifte sig med! Det kom til et mæglingsmøde,

hvor "synderen" havde fået besked på at give en undskyldning. Lone ser tilbage og siger: "Den gruppe kvinder, som vi selv har tilhørt, har været nogen med en mellemklassebaggrund, som gik i lære, fordi vi ville udfordre skæbnen og egne ideer og samfundets magtbalance... Sådan ser samfundet ikke ud i dag. Der er ikke plads til den slags eksperimenter. Tidsånden er til det stabile og sikre. Hele "68" og alt det, der blev lagt op til med brud på normer og traditioner, og at man for guds skyld ikke måtte gøre ligesom sine forældre med villa, vovse og så videre,

det er slut... Jeg tror ikke, at den kvindefrigørelse, som "68" har resulteret i, med så mange kvinder på arbejdsmarkedet, den tror jeg ikke, man kan slå tilbage, bare med en ideologisk ændring, for det drejer sig om noget helt fundamentalt omkring kvinders selvstændighed." Lone arbejder stadig som tømrer, og bor i et bofællesskab med sine to drenges far, som er murerarbejdsmand.

Ligestillingskonsulenternes arbejde fra 1981

I foråret 1981 ansattes 14 ligestillingskonsulenter i arbejdsmarkedsregionerne med henblik på at styrke kvindernes position på arbejdsmarkedet og arbejde for en større kønsspredning på erhverv hos både mænd og kvinder. Det førte til en lang række aktiviteter med projekter, hvor kvinder fik introduktion til de såkaldte mandefag, håndværksfag og tekniske fag. For flere kvinder betød disse projekter, at de nu kunne få deres ønsker opfyldt om en håndværkeruddannelse eller en tekniker- eller ingeniøruddannelse. Det blev til et udstrakt samarbejde med vejledergrupper af forskellig slags, med fagbevægelsen i regionerne og med virksomheder, der for første gang tog kvinder i praktik i mandefag eller tog kvinder som lærlinge. Det førte til et vist skred i statistikkerne over kvinder i mandefagene, som kan ses af tabellen på side 84, hvor der i 1985 er 5.551 kvinder inden for tømrer, murer-, blikkenslager-, maler- og elektrikerfagene. Her udgør de nu 4,9% i modsætning til 35 år tidligere, hvor de udgjorde 0,3%!

Rugbrødsarbejdet i marken skabte megen opmærksomhed i diskussionen om ligestilling, der en tid lang næsten blev identisk med at få kvinderne ind i mandefagene. Der var en del barrierer, der skulle overvindes – såvel holdningsmæssige barrierer på de tekniske skoler, de højere uddannelsesinstitutioner som på arbejdspladserne. Ikke mindst måtte ligestillingskonsulenterne gang på gang tage fat på tolkninger af arbejdsmiljølovgivningen, som af flere blev opstillet som en lovmæssig og økonomisk barriere mod at få "et uvant køn" ind på arbejdspladsen. Disse kvinder skulle også benytte toiletter og omklædnings- og bedefaciliteter på arbejdspladser, der hidtil havde været beregnet kun for mænd. Det blev nu accepteret, at mænd og kvinder kunne benytte de samme bade- og omklædningsfaciliteter, men på forskudt tid, så der ikke skulle investeres i nybygninger eller ombygninger på alle mandsarbejdspladser, når den første kvinde kom ind her.

De kvindelige lokomotivførere og togbetjente i DSB

Lokomotivførerne

DSB ansatte Anette Wolthers som ligestillingskonsulent i 1988, som satte en række projekter i gang. Et af projekterne var at få flere kvinder uddannet som lokomotivførere. Der var på dette tidspunkt ca. 2000 lokomotivførere i hele landet, og kun et par kvinder i faget. Gennem et samarbejde mellem DSB og Dansk

Metal, hvor lokoførerne er organiseret, blev der lavet en kampagne for at få flere kvinder ind i faget. Der blev sendt et personligt brev ud til alle kvindelige Metal-medlemmer mellem 25-35 år med indbydelse til et informationsmøde. Der var 400 kvinder i målgruppen. På mødet dukkede der 87 kvinder op som interesserede. I løbet af godt et år havde DSB rekrutteret 37 kvindelige lokomotivførere.

Togbetjentene

I perioden 1988-89 arrangerede DSB's ligestillingskonsulent i samarbejde med KAD informationsmøder i næsten alle amter for at fortælle ledige kvinder om muligheder for at arbejde i DSB. Især blev der gjort opmærksom på jobbet som togbetjent. Denne indsats m.m. betød, at andelen af de kvindelige togbetjente voksede i de kommende år til 1/3. Faget havde været et mandefag indtil 1979, hvor den første kvinde kom ind i faget.

Kvinderne vil godt mandefag, men ...

De perioder i historien, hvor kvinderne har arbejdet sammen med mændene inden for håndværksfagene – eller hvor kvinderne selv har været den dominerende arbejdskraft inden for visse håndværksfag – har de altid skullet overvinde en række barrierer. Disse barrierer har f.eks. været helt kontante og ofte vellykkede forsøg på begrænsninger i deres erhvervsudøvelse i fagene i form af reglementer osv. Andre gange har den almindelige holdning blot

været, at disse fag ikke er noget for kvinder, da fagene er for tunge, mændene for grove osv. Debatten har bølget frem og tilbage. De kvinder, der faktisk er gået ind i disse fag i nyere tid, har skullet opvise særlige personlige egenskaber såsom stædighed og kamp mod eller negliger af de fordomme, der har mødt dem. Fagbevægelsen har hidtil ikke gjort emnet til et kardinalpunkt i ligestillingsbestræbelserne og politikken om at hjælpe kvinderne med bestræbelserne. Men har dog alligevel givet en hånd med i visse projekter og kampagner.

LO og ligestillingspolitikken for kvinder i mandefag

1980'ernes bestræbelser for at få kvinder ind i de tekniske og håndværksmæssige fag giver LO's ligestillingsudvalg i 1987 følgende ord med på vejen:

“... der i realiteten er opstået to forskellige arbejdsmarkeder, hvor der gælder vidt forskellige løn- og arbejdsvilkår – et for kvinderne og et for mændene. Kvinderne er overvejende placeret i mindre kvalificerede job til forholdsmæssige lave løn – og med en stor andel på deltid... Det er en faglig opgave at arbejde for at udbrede kvinders jobmuligheder, så de ikke fortsat – for en stor del – vil være henvist til ufaglært og dårligt betalt arbejde... Det materiale, der er fremstillet om nedbrydning af det kønsopdelte arbejdsmarked (af LO) er blevet revet væk... Dansk Arbejdsgiverforening og Jernets Arbejdsgi-

verforening kører en kampagne for at få piger ind i fremtidsfag, hvilket er defineret som mandefag inden for fremstillings- og bygge/anlægssektoren. De erkender blankt, at det ikke sker ud fra ligestillingsmotiver, men fordi der i fremtiden vil mangle mandlig arbejdskraft... forholdene fremstilles i et lyserødt skær, især af Jernets Arbejdsgiverforening. LO's ligestillingsudvalg lægger vægt på en objektiv og alsidig orientering til pigerne. Der er vanskeligheder med mobning i EFG-klasser med næsten udelukkende drenge og kun mandlige lærere. Alle tal viser endvidere, at pigerne har svært ved at få praktikpladser. Dertil kommer, at kvinder i mandefag har en betydelig større risiko for arbejdsløshed... LO's ligestillingsudvalg og de lokale ligestillingsudvalg arbejder for at sikre, at kvinder også reelt har adgang til uddannelser og fag, hvor mændene hidtil har domineret... En ændring af arbejdsgivernes holdning til ansættelse af kvinder er en forudsætning for at arbejdsmarkedet reelt kan indeholde flere jobmuligheder for kvinderne... Det drejer sig også om at ændre den traditionelle holdning blandt mænd og kvinder til, hvad der er "naturlige" mande- og kvindefag. I mange mandefag har den tekniske udvikling lettet meget i det tunge arbejde. Hvorfor skulle kvinder ikke kunne være snedkere, tømrere, elektrikere eller metalarbejdere?"

Det blev et generelt synspunkt fra midten af 1980'erne og frem, såvel hos LO som i det øvrige samfund, at kvinder i mandefag var en god idé. Men

der blev ikke arbejdet systematisk på at lette kvinder adgangen til og fastholdelse i disse. Der blev ikke lavet aftaler, kvoteordninger eller andre redskaber, der kunne hjælpe denne bestræbelse. Her blev der mere diskuteret end handlet fra fagbevægelsens side. Emnerne var ofte barriererne i bestræbelserne, garneret af de personlige "succeshistorier" om den og den kvinde, der var gået ind i et mandefag, der blev bragt i fagbladene.

Litteratur

Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie bd. 7, 8 og 9, 10 og 11 1989.

Historien er fuld af kvinder i mandefag af Anette Wolthers i Kvindens Hvem, Hvad, Hvor 1986, Politikens Forlag.

*) Inger Wiene: En historie om Kvindelige Håndværkere i 200 år, Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie 1991.

LO og ligestilling – statusrapport fra LO's ligestillingsudvalg, oktober 1987.

Oplysningerne om DSB stammer fra daværende ligestillingskonsulent Anette Wolthers.

Noter

7) Laug eller lav – en organisation af håndværksmestrene inden for et bestemt fag. Laugene opstod lokalt i middelalderens byer med de gamle gilder som organisatorisk forløber. Laugene blev efterhånden så stærke, at de kunne tilkæmpe sig monopol på det pågældende håndværksarbejde

8) Laugets reglement hed skraaen – egentlig et stykke skind eller pergament, hvorpå laugets vedtægter blev nedskrevet.

9) Manufaktur – egl. tekstilvarer. Før den industrielle revolutionens gennembrud omkring 1780 en betegnelse for en større industriel bedrift, hvor en række håndværkere og arbejdede sammen om en organiseret produktion uden væsentlig brug af maskiner.

Litteratur

Andersen, Svend Aage: Arbejderkulturens historie: kampen om sjælene i Årbog for Arbejderbevægelsens historie 1993: Tema: køn og klasse, SFAH 1993.

Christiansen, Niels Finn Christiansen og Thing, Morten: Fagbevægelsen som demokratisk folkebevægelse I Arbejderhistorie 1997.

Danmarks Statistikbank, www.dst.dk oktober 2001.

Den jyske historiker nr. 9: Det danske klassesamfund 1920-40, 1976, skrevet af John Brakshøj, Steen Busck, Jens Christensen, Jørgen Hegnsvad, Asger Jepsen, Birgitte Possing og John Poulsen.

Den jyske historiker nr. 18 1980, Socialdemokratiet, velfærdsstaten og kvinderne.

En undersøgelse af sammenhængen mellem kvindelige, gifte industriarbejderes stilling i familien, i produktionen og deres faglige organisering ca. 1960-70, RUC 1974, af Anne Knudsen, Bente Adler Hansen, Elsebeth Sejersbøl Larsen, Kit Broholm, Kitty Bendixen, Lise La-Cour, Marie Louise Brint-Nielsen, Pia Narud, Rita Christensen og Susanne Sørensen.

Fagforeningskundskab – historie og problemer, en grundbog for studiekredse, Arbejdernes Oplysningsforbund, Fremad 1934.

Frem 13. juli 1927, 3. Aargang, Kvindernes Overtal af Knud Korst, cand. polit.

Geertsen, Kirsten Speciale i historie 25. juni 1975: Nogle sider af arbejderkvindernes arbejds- og livsvilkår i Danmark ca. 1914-24, set i sammenhæng med samfundets økonomiske struktur og almene udvikling. Udgivet som bog: Arbejderkvinder i Danmark 1914-24, SFAH og GMT 1977.

Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 1990-91.

Hansen, Eva Hemmer: Blåstrømper, rødstrømper, uldstrømper – Dansk Kvindesamfunds historie i 100 år, Grevas 1970.

Hansen, Karin og Torpe, Lars: Socialdemokratiet og krisen i 30'erne, Modtryk 1977.

Carry Hedemann: Pigernes Erhvervsvalg, Munksgaard 1961. Kvindens Hvem, Hvad, Hvor, Politikens Husmoder-Årbog 1953.

Kold, Vibeke: Køn og klassekamp og kompromis – historien om de faglige klubber på Radiometer 1960-94 i Arbejderhistorie, Tidsskrift for historie, kultur og politik nr. 4, Selskabet til forskning i Arbejderbevægelsens historie 1997.

Kvindens Hvem, Hvad, Hvor, Politikens Husmoder-Årbog 1953.

Kvindfolk 1900-1980, en Danmarkshistorie fra 1600-1980, bd. 2, Gyldendal 1984.

KVINFO – kvindekilder, Christians Brygge 3, 1219 København K. www.kvinfo.dk

Ligestillingsministeren, Ministeren for Ligestilling, Holmens Kanal 22, 1060 København K. Afdelingen for ligestilling (ministerens departement) Skindergade 38² Postboks 40, 1002 København K. www.lige.dk.

Ligestillingsrådets årsberetning 1998.

LO og ligestilling – statusrapport fra LO's ligestillingsudvalg, oktober 1987.

Nielsen, Hans Jørgen: Besættelse og befrielse, Modtryk 1977.

Louis Pio: Socialistiske Blade 1871, Clio.

Raske Fjed – 10 arbejdende Kvinders Livserindringer, anonym udgiver, Jespersens og Pios Forlag København

1932.

Sandvad, Karin: Den kvindelige fagbevægelse i København 1870-1900 i Årbog for Arbejderbevægelsens historie, bd. 1, Fremad 1971.

Ta' lige stilling, LO-Kongres, LO 1999.

Thönnesen, Werner: Frauenemancipation in Politik und Literatur der deutschen Sozialdemokratie (1863-1933), Geinhausen 1958.

Wiene, Inger: En historie om Kvindelige Håndværkere i 200 år, Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie 1991.

Wolthers, Anette: Historien er fuld af kvinder i mandefag i Kvindens Hvem, Hvad, Hvor 1986, Politikens Forlag.

Wolthers, Anette: Kvinder og klassekamp, Prinkipo 1972.

Årstal med vigtige begivenheder for ligestillingen

1793-1873

- 1849 1. Grundlov
- 1857 Lov om næringsfrihed
- 1866 2. Grundlov
- 1871 Internationale grundlægges
- 1872 Slaget på Fælleden

1793-1873 Højkonjunktur

Pengeøkonomi erstatter jordøkonomi.

Tidligere småbønder og landarbejdere bliver lønarbejdere.

Maskinerne til produktion (sektor 1) fremstilles af ingeniører og håndværkere.

Konsumvarerne (sektor 2) begynder at blive fremstillet industrielt af ufaglærte lønarbejdere.

Dampmaskinen supplerer vind-, vand-, heste- og menneskekræfter:

Den første teknologiske revolution

Fra 1860 kan "maskiner fremstille maskiner".

I konsumindustrien vokser antallet af ufaglærte eksplosivt – især kvinder og børn.

De første jernbaner bygges fra 1840'erne og infrastrukturen udbygges, hvad der opsluger meget kapital.

Stor udvandring fra land til by. Kvinderne får arbejde som tyende og som ufaglærte på konsumfabrikkerne. Mændene fra landet bliver også for en dels vedkom-

mende ufaglærte i industrien og i servicefunktioner. Håndværkerne med tradition i laugstidens håndværk og arbejder i såvel i sektor 1 og 2 som håndværkere. Flere tusinde mænd udvandrer til Amerika.

Internationales "Socialistiske Blade", redigeret af Louis Pio, fremsætter i 1871 følgende krav:

"Fastsættelse af en Normalarbejdstid, Forbud mod Søndagsarbejde, Indskrænkning af Kvindernes og Ophør af Børnenes Arbejde i Fabriker og lignende Steder. Indsættelse af Fabriks-Inspektører, der vælges af Arbejderne og lønnes af Staten for at paase, at ovennævnte Bestemmelser oprettholdes."

1873-1914

- 1876 Socialdemokratisk forbund grundlægges
- 1885 Foreningen for Vadske- og Rengøringskoner grundlægges
- 1885-1894
De samlede Kvindeforeninger. Bladet: "Hvad vi vil"
- 1898 De Samvirkende Fagforbund i Danmark stiftes
- 1899 September-forliget
Gifte kvinder får myndighed til at råde over egne penge
- 1901 KAD
- 1907 Statsanerkendte a-kasser
- 1908 Kvindelig valgret til kommuner

1873-1914 Lavkonjunktur

De enorme investeringer i infrastruktur og i sektor 1 kan ikke give tilstrækkelig afkast. Centralisering og monopolisering af kapital for at få større afkast af produktionsapparatet.

Endnu større tilstrømning til byerne fra landet til sektor 1.

Elektro- og eksplosionsmotoren:

Den anden teknologiske revolution. Elektricitet supplerer dampkraft i industrien. Elektricitetsværker. Elektrikere og ingeniører nøglefag.

1890/91: 56,3% af alle kvindelige industriarbejdere er i København. 40,7% af alle mandlige industriarbejdere er i København.

1895-1906: 2/3 af de 17.080 tjenestepiger/husholdersker indvandret til København.

En stor af kvinder og børn arbejder i forlagsindustrien – dvs. fremstiller for en fabriksejer eller en svend: Syning af tøj, sko, hatte, korsetter, cigarer, ildtændere, elektroudstyr.

1873-1900: 28 kvindelige fagforeninger dannes. Deres program er:

- Accept af kvindernes lønarbejde

- Forbedring af arbejdsvilkår
- Højere løn
- Bedre uddannelsesmuligheder for kvinder
- Afskaffelse af hjemmearbejdet

Politisk krav fra arbejderbevægelsen: Krav om valgret for kvinder, der i 1908 opnås til kommunalvalg og i 1915 til folketingsvalg.

I 1. maj nummeret af Socialdemokraten 1899 skriver Nina Bang:

"Kvinder skal have erhvervsarbejde for at bevare deres økonomiske uafhængighed. De skal organisere sig i fagforeninger og arbejde politisk i Socialdemokratiet. Kvinderne skal kræve 8 timers arbejdsdag.

Dobbeltarbejdet for den udearbejdende kvinde skal løses ved, at der oprettes fælles spisesteder og vaskerier og børnehaver, samt at der bliver indlagt centralvarme og elektricitet, så husarbejdet bliver lettet for kvinderne. Ægteskabet skal ikke rumme andre forpligtelser end at elske og være trofast og at være gode forældre for børnene. Det vil kvinderne få overskud til, hvis de befries fra de byrder, som husarbejdet lægger på dem".

1914-1929

- 1914 1. verdenskrig
- 1915 Kvinderne får valgret til Folketinget
- 1918 1. Verdenskrig slutter
- 1919 Ligelønslov i offentlig sektor. Mænd og kvinder offentlig sektor
- 1921 Lov om lige adgang for mænd og kvinder til offentlige hverv og embeder
- 1921-22 Sygekasselov og aldersrentelov
Storkonflikt
- 1928 Program fra KAD om det seksuelle spørgsmål

1914-1929 Krise, krig og lavkonjunktur – og sejre for arbejderklassen

Større investeringer i produktionen fremkalder krav om større afkast. Såvel i sektor 1 som i 2 arbejder man først længere og senere mere intensivt for at udnytte produktionsapparatet optimalt. Bilerne bliver flere. Flyvemaskiner udvikles.

Der er stadig vandring fra land til by.

Dyretid kommer med 1. verdenskrig. Rationering af dagligvarer. Dog et vist opsving med "gullashøkonomien" fra 1917-18, hvor danske fabrikanter bliver velhavende ved at producere til centralmagterne (eks. Tyskland).

Sønderjylland stemmer sig hjem til Danmark 1920.

I 1922 begynder Statsradiofonien at sende. I 1925 anlægges Kastrup Lufthavn.

I 1919 indføres 9 timers arbejdsdagen. I 1920 8 timersdagen (6 dage om ugen), der samme år betød en reallønsforbedring på op til 40% i forhold til 1914.

Fabriksloven af 1913 regulerer kvinders arbejde ved graviditet og fødsel. I 1915 indføres lov om tvungen barselshvile på mindst 10 dage efter fødslen.

Kravet om ligeløn til kvinderne

føres som en intensiv debat af de kvindelige fagforeninger.

Spørgsmålet om "Moderløn" diskuteres for de gifte kvinders arbejde i hjemmet.

Sexualitet, prævention og abort diskuteres i "Kvindernes Oplysningsblad", udgivet af Kvindeligt Arbejderforbund fra midten af 1920'erne. I 1928 udmøntes det i følgende program:

"1. Undervisning i det seksuelle Spørgsmaal indføres som obligatorisk Undervisningsfag i Skolen.

2. Der gives Kursus for Voksne i det seksuelle Spørgsmål, og i Tilslutning til disse Kursus oprettes Klinikker, hvor Læger gratis staar til Disposition med Vejledning for Kvinder angaaende forebyggende Midler mod Svangerskab.

3. Ændring af Straffeloven saaledes at Fosterfordrivelse med Kvindens Billigelse ikke betragtes som strafbar.

4. At Lovgivningsmagten ved Lov aabner Adgang for den besvangrede Kvinde til ved lægekyndig Hjælp at befri sig for Fosteret."

1929-45

- 1929 Regeringsprogram om krisen
- 1931 Krisen slår igennem
- 1933 Socialreformen
- 1934 Forligsmandsloven
- 1939 Den statslige Mødrehjælp
- 1940 Danmark besættes
- 1940-45 Indgreb i løn og overenskomster starter
- 1945 Befrielsen

1929-45 Krise og krig

Wall Street-krakket i 1929 breder sig til Europa – og i 1931 får det alvorlige konsekvenser for den danske økonomi. Prisfaldet slår igennem på de danske færdigvarer, der udgør 4/5 af eksporten. Arbejdsløsheden er på 32% i 1932 og op gennem 1930'erne på 20%. Fascisterne kommer til magten i Italien i 1922 og i Tyskland i 1933. Socialreformen i begyndelsen af 1930'erne er benævnelsen for et større lovkompleks, som socialminister K.K. Steincke står for. Reformen består af fire love: Lov om offentlig forsorg, folkeforsikringsloven (sygeforsikring), ulykkesforsikringsloven og arbejdsløshedsforsikringsloven. I 1930'erne er der en omfattende diskussion – inspireret af fascistiske og nazistiske tanker om især gifte kvinders ret til arbejde, når der nu er så omfattende arbejdsløshed. Socialdemokratiets holdning tilkendegives ved en passus i arbejdsprogrammet, Danmark for Folket, vedtaget af Socialdemokratiets hovedbestyrelse 23. maj 1934. Her står der: "Naar Talen er om Kvinders Beskæftigelse, maa det erkendes, at generelle Indgreb her vil være uforsvarlige. Der vil

være en mængde tilfælde, hvor

Kvindens Arbejde er betingelsen for Opretholdelse af Hjem og Optragelse af Børn, men desuden må det anerkendes at være en Ret, for Kvinden som for Manden, at øve en Gerning, hvortil Uddannelse har fundet Sted, eller hvortil Kræfter og Evner er til Raadighed. Socialdemokratiet anerkender Kvindens Ligeberettigelse med Manden og kan ikke medvirke til Undtagelseslove for Kvinderne."

KAD opretter to seksualklinikker, én i København og én i Esbjerg i begyndelsen af 1930'erne.

Den statslige Mødrehjælp oprettes i 1939 (nedlægges i 1976)

1946-75

- 1945 Regeringsprogram:
Fremtidens Danmark
- 1950 Kvinderne ønskes på arbejdsmarkedet i større omfang
- 1961 SD-partiprogram: Vejen frem
- 1965-74 J.O. Krag nedsætter
»Kvindekommissionen«
- 1970-72 Kampen for ligeløn mellem ufaglærte kvinder og mænd fører til indførelse af fælles mindsteløn på normallønsområdet ved overenskomsten 1971
- 1973 Lov om fri abort op til 12. svangerskabsuge indføres
- 1975 Anker Jørgensen nedsætter Ligestillingsrådet

1946-75 Efterdønningerne af krigen og begyndende højkonjunktur

Den fascistiske besættelsesmagt har inddraget den tidligere erhvervsstruktur i Danmark med vægt på især landbrug, storentreprenører og cementvirksomheder. Værdien af landbrugsproduktionen er indtil midten af 1950'erne større end industriproduktionen, men så skifter det. Udvandringen fra landbruget fortsætter op til ca. 1960. Nu opbygges en ny industristruktur, der dog først i 1960'erne begynder at blive mere moderne – og genoptager konsumproduktionen, da råvarerne igen kan fås efter krigen. Flere procesvirksomheder automatiseres op gennem 1970'erne, f.eks. margarine- og ølproduktion.

De gifte kvinder begynder efter krigen igen at indtage deres stillinger på arbejdsmarkedet i fuldt omfang i takt med, at der nu igen kan indføres råstoffer til konsumindustrien. Perioden er præget af, at produktiviteten bedst kan øges gennem tidsstudier og produktivetsfremmende lønsystemer, såsom akkord. Kvindearbejdet er derfor præget af højt tempo og stærk nedslidning. Først i perioden holder kvinderne pause ved

første barns fødsel, for igen at træde ud på arbejdsmarkedet, når børnene kan komme i institution eller skole. Sidst i perioden arbejder kvinderne mere og mere fuldtids.

I 1970 viser Rødstrømperne sig på scenen – en ny og langvarig bevidsthedsudvikling, opfulgt af ligestillingsdebatter sættes i gang. Debatten om indtræden i EF, eller EU som det nu hedder, drejede sig også om kvindespørgsmålet. Kommissionen begynder at arbejde med ligestilling mellem kvinder og mænd med stor styrke fra begyndelsen af 1970'erne.

I 1975 nedsættes ligestillingsrådet, der får sin egen lov i 1978 (nedlægges i 2000)

1976-1989

- 1976 Lov om ligeløn
Den statslige Mødrehjælp
nedlægges
- 1978 Lov om ligebehandling og
ligestillingsrådet
- 1981 Ligestillingskonsulenterne
ansættes i AF
- 1982 LO opretter ligestillingsud-
valg
- 1985 Lov om lige repræsentation
i råd og udvalg
- 1986 Folketinget vedtager første
plan for ligestilling
Lov om ligestilling om of-
fentlige myndigheders for-
pligtelse og ligestillingsrå-
det
- 1986 Tillægsaftale om ligestil-
ling til samarbejdsaftalen
ml. LO og DA
- 1988 Danmarks Radio og DSB
ansætter ligestillingskon-
sulenter
- 1989 Fædre får ret til barselsor-
lov

1976-1989 Krise, arbejdsløshed, ligestillingstiltag fra staten og de faglige organisationer

Midt i 1970'erne starter en krise, der først vender rigtigt i begyndelsen af 1990'erne. Der er en ny teknologisk revolution under opsejling, brug af PC'er, som dog først begynder at få virkelig udbredelse fra midten af 1980'erne.

PC'erne revolutionerer arbejdsprocesserne og betyder andre organisering af arbejdet i form af én-persons-produktionsproduktioner.

Perioden er præget af en stærk aktivitet af lovgivning på ligestillingsområdet. Der er en koncensus i Folketinget mellem næsten alle partier om ligestilling. De fleste offentlige arbejdspladser nedsætter ligestillingsudvalg. Det samme gør LO og store dele af fagbevægelsen. I Danmarks Radio og DSB ansætter man ligestillingskonsulenter.

Det samme gør LO og HK. Folketinget igangsætter handlingsplaner for ligestilling i den statslige sektor.

Der er gang i bestræbelserne gennem forskellige projekter for at få kvinder til at søge over i håndværksfag og tekniske fag samt i ledelse

1990-2002

- 1990 Lov om ligestilling ved besættelse af poster i staten
- 1999 Jytte Andersen bliver første minister for ligestilling
- 2000 Ny lov om ligestilling med oprettelse af nævn og viddenscenter for ligestilling
Lotte Bundsgaard bliver ligestillingsminister i december
- 2001 Henriette Kjær bliver ligestillingsminister ved dannelse af VK-regeringen i november

1990-2002 Opsving og mainstreaming

Perioden er præget af opsving i økonomien. Kvinder og mænd er næsten ligeligt præsenteret i arbejdsstyrken. Informations- og kommunikationsteknologien breder sig med lynets hast. Næsten alle bruger denne teknologi på deres arbejde i én eller anden forstand. Internet udbredes og bliver en almindelig måde at søge informationer på om alt. Firmaer og offentlige myndigheder udvikler internetsider, hvor kunder og borgere kan søge kontakt og oplysning. Mobiltelefonerne breder sig med lynets hast. I 1999 var en mobiltelefon den almindeligste julegave til alle – også til børnene.

Fra foråret 2001 en vis recession, startede med kriser i IT-sektoren.

I 1998 nedsættes en kommission, der skal se på organisering af det fremtidige ligestillingsarbejde. Den kommer med et forslag om, at der skal oprettes et ministerium for ligestilling, laves ny lovgivning og oprettes nye organer for det statslige ligestillingsarbejde. Jytte Andersen bliver den første minister for ligestilling i

1999. Der vedtages ny lov om ligestilling i maj 2000. Næsten alle de gamle ligestillingslove erstattes. Der oprettes en afdeling for ligestilling i tilknytning for ministeriet for ligestilling, der oprettes et nævn, der skal tage sig af klagesager om ligestilling og der oprettes et center, der skal tage initiativ til og udbrede debatten om ligestilling i samfundet (dette er vedtaget ved lov i maj 2002).

Ligestillingsslovgivningen fra 2000 er baseret på mainstreamingspolitikken.

